

# TEMPEVÖLGY

KULTÚRA – MŰVÉSZET – TUDOMÁNY

2010. DECEMBER

## Tartalom

### Quasimodo 2010

<b>VASY GÉZA</b> . . . . .	5
Salvatore Quasimodo füredi emlékfájánál	
<b>SZÁLINGER BALÁZS</b> . . . . .	7
Halott porokból mindenféle úrnő	
<b>BALÁZS SZÁLINGER</b> . . . . .	8
Da polveri di morte ogni sorta di dama	
<b>PÉNTEK IMRE</b> . . . . .	9
Szálinger Balázs: Halott porokból mindenféle úrnő című verséről	
<b>KABDEBÓ TAMÁS</b> . . . . .	10
Róma-amor*	
Verstörténetek	
<b>TAMÁS KABDEBÓ</b> . . . . .	14
Roma	
<b>MADARÁSZ IMRE</b> . . . . .	15
Szerelmes vers Rómához	
<b>TATÁR SÁNDOR</b> . . . . .	16
Go by bus!	
<b>B. TÓTH KLÁRI</b> . . . . .	19
Figyelő dédmamák	
<b>GAÁL ANTAL</b> . . . . .	21
Egy látogatásról	
<b>ZSIRAI LÁSZLÓ</b> . . . . .	22
Naplórészlet	
<b>Huszdik század</b>	
<b>HORVÁTH LÁSZLÓ/GYÖRGY PÉTER JÁNOS.</b> . . . . .	23
Lágernapló	
Horváth László feljegyzéseit közreadja György Péter János	
<b>SOLYMÁR JÓZSEF</b> . . . . .	31
Hogy volt, hogy nem volt	
Gyufa és a preambulum	
<b>Novella</b>	
<b>PIENTÁK ATTILA</b> . . . . .	35
Szövegek	
<b>VITUS ÁKOS</b> . . . . .	39
Visit Ad Limina	
<b>Műhelymunka</b>	
<b>NÉMETH ISTVÁN PÉTER</b> . . . . .	47
Az álmok fejedelmének ébresztése	
<b>FÚZFA BALÁZS</b> . . . . .	53
Az esztétizáló (ön)szemlélet narratív alakváltozatai	
<b>NAGY ÁGNES</b> . . . . .	57
Tárgyaktól az Emberig	
<b>Itáliai utakon</b>	
<b>BOTKA FERENC</b> . . . . .	63
Nagy Lajos király – Arany János	

<b>Új versek</b>	
<b>BOTÁR ATTILA</b> . . . . .	<b>69</b>
Látogatóimhoz	
Örvényes	
<b>RÉFI JÁNOS</b> . . . . .	<b>70</b>
Téli szerelmes vers	
Tél	
<b>MADÁR JÁNOS</b> . . . . .	<b>72</b>
Tűz, vér és iszap	
<b>Művészet</b>	
<b>SHAH GABRIELLA</b> . . . . .	<b>73</b>
Csohány Kálmán illusztrációi	
<b>Régen volt</b>	
<b>RÁCZ JÁNOS</b> . . . . .	<b>79</b>
Pálóczi Horváth Ádám a magyar tengeren	
<b>ANDOR CSABA</b> . . . . .	<b>82</b>
Madách utolsó szerelme	
<b>Beszélgetések</b>	
<b>RÉFI JÁNOS</b> . . . . .	<b>87</b>
Faludy György Badacsonytomajon	
<b>LOHONYAI ZOLTÁN</b> . . . . .	<b>92</b>
A költő fia	
<b>Könyvekről</b>	
<b>BOGNÁR ANNA</b> . . . . .	<b>95</b>
Tehetségek tárháza	
<b>NÉMETH ISTVÁN PÉTER</b> . . . . .	<b>96</b>
Kihullt lapok egy olvasónaplóból	
<b>SUHAI PÁL</b> . . . . .	<b>98</b>
Olvasói levél a médiumokról némi irodalommal és mellékletekkel	
<b>CSOHÁNY KÁLMÁN</b> . . . . .	<b>103</b>
Képek jegyzéke:	

Számunk illusztrációit Csohány Kálmán grafikusművész (1925-1980) műveiből válogattuk  
( Pásztói Múzeum - Csohány Galéria )

### **SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:**

Andor Csaba Madách-kutató, Bp. • B. Tóth Klári restaurátor, költő Bp. • Bognár Anna egyetemi hallgató, Bp. • Botka Ferenc irodalomtörténész, Bp. • Botár Attila költő, Veszprém • Csohány Kálmán grafikusművész (1925-1980) • Faludy György költő (1910-2006) • Fűzfa Balázs irodalomtörténész, Szombathely • Gaál Antal költő, Balatonfüred • György Péter János történész-tanár, Zánka • Horváth László gulág-rab(1902-1986) • Kabdebó Tamás író, Írország • Lohonyai Zoltán tanár, Várpalota • Madarász Imre irodalomtörténész, Debrecen • Madár János költő, Bp. • Nagy Ágnes tanár, Szombathely • Németh István Péter költő, Tapolca • Péntek Imre költő, Zalaegerszeg • Pienták Attila író, irodalomtörténész Bp. • Rác János nyelvész, Balatonfüred • Réfi János költő, Sümeg • Shah Gabriella művésztörténész, Pásztó • Solymár József író, Solymár, • Suhai Pál költő, kritikus, Bp. • Szálinger Balázs költő, Bp. • Tatár Sándor könyvtáros, költő, Törökbálint • Vasy Géza irodalomtörténész, kritikus, Bp. • Vitus Ákos író, Bp. • Zsirai László költő, Bp.



## SALVATORE QUASIMODO FÜREDI EMLÉKFÁJÁNÁL

Szülehetne-e költő szimbolikusabb helyen, mint a Földközi-tenger hatalmas szigetén, Szicíliában, Syracuseban, szinte egyenlő távolságban Athéntól és Rómától? Ám talán okosabb lenne egyenlő közelséget említeni. S e városnevek mellé Firenzét, Milánót is odasorolni. Az európai eszmeiség bölcsőhelyeit és a jelenkort. Quasimodo életműve ugyanis úgy vált a huszadik századi európai lírai modernizmus jelentős példájává, hogy e század drasztikus és tragikus történéseit megélve, a költő képessé vált a hagyománykincs és a léttapasztalat egymásra rétegzésére. Volt ő hermetista, és vált szinte agitátorrá is. Fel tudta oldani azt az alkotói dilemmát, hogy mi a fontosabb: önmaga kifejezése vagy a közösségé. Hiszen a kettőt egyé lehet olvasztani.

Bizonyára sokan gondolják azt, hogy a 21. század már egészen más, felejtjük el az ódon konzervativizmus ideáit. Az ember azonban csak addig nevezheti magát embernek, ameddig tudatosan és cselekedeteiben is társadalmi lénynek tartja magát. Quasimodo, még friss Nobel-díjasként, a Nagyvilág című világirodalmi folyóirat felkérésére üzenetet küldött a magyaroknak. Ennek érvényessége, aggodalma és reménye fél évszázad múltával sem csökkent. S talán itt Magyarországon különösen időszerű:

„A valóságtól örökké menekülő költészetnek, az elíziumi tájakon sarjadó kék virág költészetének szószólói az emberi értelem nevében beszélnek, holott magát az embert, mint a maga racionális problémáival küzdő kortársat, nem hagyják élni: állandó alávetettségben akarnák tartani, és vissza szeretnék taszítani abba a korba, amikor a barázdát még faekével szántották. Manapság a feszültség katonai és politikai enyhülése segít abban, hogy meg lehessen menteni a civilizációt. Én azt remélem: elkövetkezik a kulturális enyhülés ideje. Sőt, a kettő tán egy és ugyanaz.” (Nagyvilág, 1960. 1.)

Quasimodo augusztus 20-án született, a magyarság legrégebbi, s egyik legnagyobb nemzeti ünnepén. E véletlenben is érzek valami jelképeset, hiszen hozzánk köti őt. A magyarság szelleme: vallási és művelődéstörténeti kapcsolata Itáliával már több mint ezeresztendő, s éppen Szent István király volt az, aki mindezt megalapozta, szinte törvénnyé tette. Könyveket lehetne írni a magyar–olasz kapcsolatokról, mégis igaz, hogy a huszadik század nagyszerű olasz és magyar irodalmát kölcsönösen kevésbé ismerjük. A hiányok csökkentésében, a rokonszenv megismerésében, olvasásává változtatásában 1959 után nem csekély szerepe volt magának Quasimodának. Azokban az évtizedekben Európa-szerte nagyobb volt a szépirodalom rangja, s még az átlagemberek is figyeltek akár a költő szavára is. Szép példája ennek az olasz költő hazai fogadtatása. Verseskönyvét második kiadásban is ki kellett nyomtatni, s azt is szétkapkodták. S amikor 1961 júniusában Magyarországon járt, valóságos diadalútban volt része. Akkor hívta őt Balatonfüred, hogy ültessen el ő is fát. Az őt kísérő irodalmár, Szabó György így rögzítette az eseményt:

„Négy órakor ott szorongtak az üdülők, már messziről hallatszott a zene, a fák közül elővillant a magyar és az olasz zászló. „Akárcsak nálunk” – mondta Quasimodo a kápráztató hőségben. Igen, itt korlátlanul lelkesedtek – egy költőért. Ott a hársfa, még szalmába bugyolálva; neki kell az első földet a gyökerére fordítania. A Nobel-díjas sebesen dolgozik, egészen belelendül, nem tudja abbahagyni. A körülállóknak tetszik a dolog: érti, hogyan kell megfogni a szerszám nyelét. Érezni a tapson, hogy önkéntelen; idős bácsik, akik csak annyit tudnak róla, hogy valami poéta, tárcájukból fényképeket vesznek elő, saját arcképükre kérnek aláírást.” (Nagyvilág, 1961. 12.)

Az emlékezésből azt is megtudhatjuk, hogy a fácskát elültetve mondta azt, hogy „egy kicsit örökre itt marad a magyar földön”. Az egyik esti autóúton írta meg az emléktáblára szánt sorokat. Így szeptember táján pedig azt kérdezte levélben, hogy nődögél-e a hársfa.

Mit válaszolhatnánk erre ötven év elmúltával? A fácska szépen megnőtt, s a költő egy kicsit itt maradt a magyar földön. Vendég volt, de emlékét megőriztük. A magyarság, ha keletre nézett, az őseire, az eredetre gondolt. Ha északra, akkor a lengyelekre, a sorsban testvérnemzetre. Ha nyugatra, akkor a franciákra, akik a modern polgári társadalom és a modern művészet megteremtői. Ha délre, akkor mindig az olaszokra: Rómára, Firenzére, Európára, a kereszténységre, a fel-felsejülő Édenre. Arra, hogy emberek vagyunk, s emberhez méltó módon kellene élnünk. Az ókor, a reneszánsz tudósai és művészei ezt örökítették ránk, s a múlt század és a jelenkor alkotói ugyan-ezt teszik. Az ő sorukba tartozik Salvatore Quasimodo is.

Szeptemberben, késő délután már hirtelen szokott alkonyodni. A költőt idézve: „hirtelen leszáll az est” („ed è subito sera”). A napsugár valóban szinte átdöf bennünket, s mindannyian önálló személyiségek vagyunk. („Ognuno sta sul cuor della terra / trafitto de un raggio di sole”). A halál perceiben feltehetően magunkra maradunk, ám addig, s különösen itt és most nem a magányosság hat át bennünket, hanem a közösséghez tartozás öröme: magyarok vagyunk, olaszok, s mindannyian európaiak és emberek.



Szálinger Balázs

## **HALOTT POROKBÓL MINDENFÉLE ÚRNŐ**

*Halott porokból mindenféle úrnő  
Olyan könnyedén áll össze újra  
Követhetetlen ritmusok mentén,  
Hogy az egyszeri ember ledermed,  
És azt kiáltja:  
mit képzelsz mégis,  
Mért nem kellettem, mikor kellettél?*

*Négy-öt királynő egyazon táblán,  
Ellenfél nélkül: csupa ellenfél.  
Újra föltámadt királynők jönnek  
Hullaszagúan, egymásra fújnak,  
Csupa nőtestű Frankenstein hozza  
A nagy munkával átlépett múltat,  
És beköszönnek:  
most már vihetnél.*

*Romlott húst hoznak, és nem nevetnek.  
Dallamot, csókot nem érdemelnek.  
És mi, férfiak, s igen: királyok,  
Várjunk: a harcban kiderül úgyis,  
Hogy csak érzéki csalódás minden,  
Minden simító ujj és kacsintás;  
Amint a frontvonal eléri őket,*

*Halott húsuknál nem érnek többet*

A 2010. évi Salvatore Quasimodo költői verseny nagydíjas alkotása.

Balázs Szálinger

**DA POLVERI DI MORTE OGNI SORTA DI DAMA**

*Da polveri di morte ogni sorta di dama  
Con ritmi inaccessibili  
Si ricompono tanto agevolmente  
Che l'uomo semplice trasecola  
E grida:  
ma cosa credi  
Perché non m'hai voluto quando ti volli?*

*Quattro-cinque regine nella stessa lista,  
Senza nemici: tutte tra di loro nemiche.  
Regine risorte vengono  
Emanando putrefazione, si sbuffano addosso,  
Ogni Frankenstein dal corpo di donna  
Porta il passato a fatica soverchiato,  
E salutano dicendo:  
ora mi potresti portare via.*

*Portano carne imputridita, e non ridono.  
Non meritano canzoni, baci.  
E noi, gli uomini, siamo davvero sovrani,  
C'è da attendere: nella lotta si accerterà  
Che ogni aggraziata novità e ammiccamento  
Non è che un'illusione dei sensi;  
Quando arrivano in prima linea*

*Non valgono più della loro carne morta.*



## SZÁLINGER BALÁZS: HALOTT POROKBÓL MINDENFÉLE ÚRNŐ CÍMŰ VERSÉRŐL

A férfi–nő viszony a költészet örök témája. Ennek a (szerelmi) viszonynak végzetes, végeérhetetlen testi-lelki küzdelemként való bemutatása a 19. század végén, a századelőn jött divatba. Gondoljunk csak Vajda Gina-verseire, vagy Ady Lédától való búcsúzkodásaira, a százegyedszer százszor tört varázsra. A végzet asszonyai meg-megkísértették testiségükkel, vonzalmukkal, szerelmükkel a többnyire élheteretlen poétákat. Szálinger Balázs – aki rendkívül vonzódik a 19. századvég és a 20. századelő költői műfajaihoz, szerepeihez – legutóbbi kötetében, az M1/M7-ben szembekerül ezzel a csapdahelyzettel: gyanakvóan tekint a körülötte forgó női világra. Álarcok villannak fel, álmeadások kábítanak el, melyek a (gyanakvó) férfit ingoványos területre csalogatják. Bár hideg fejjel megállapítja (nincsenek illúziói): „Nők szabályozta kemény világ ez.” (Könnyű klarissza) Nöstény piétán feszül a bűnre csábító asszony, de a vesztes: „magát siratja”. Ezeknek az (ön)sorsrontó verseknek a forrásvidékéről eredeztethető A halott porokból mindenféle úrnő is.

Három versszak, három stáció a föl nem támadás, a végleges/végletes elutasítás Golgotájáig.

Az első a kísértésről szól, a rég volt idők kísérteteiről, akik még a homályos nemlétből is életre támadhatnak... Ahogy a költő írja: „Követhetetlen ritmusok mentén”. Kísértetasszonyok, mindenféle úrnők kellek magukat, a múlt ködéből csábítóan visszatérve. S a férfi védekezése e boszorkányos virtusra nem lehet más, mint a ráolvasás, az igazság ráolvasása a kellemkedő lidércre: „mit képzelsz, mégis / Mért nem kellettem, mikor kellettél?”

Ez a kísértethad („Négy-öt királynő egyazon táblán”) már elfeledkezik eredeti céljáról: egymást tépik, szagatják: „hullaszagúan egymásra fújnak”, s ez nem elég: „Csupa nőtestű Frankenstein hozza/ A nagy munkával átlépett múltat”. Ha rajtuk múlna, kezdődhetne minden előről... A második versszak a szinte obszcén fölkínálkozó komikumba fúló, beköszönő nagy jelenete: a „most már vihetnél” öntetszelgő-önmutogató hivalkodása. A hullaszagú mutatványnak azonban nem lehet sikere.

A férfi(as) démonűző szertartás végeredménye az utolsó versszakban megfogalmazódó ítélet. (A beteljesült idő ítélete.) A romlottságuk féltését kínálgató női pankrátorok ebben a küzdelemben (harcban) lelepleződnek: „kiderül úgyis / Hogy csak érzéki csalódás minden, / Minden simító ujj és kacsintás...” Hamisságuk jogos megvetésre talál. Az érzékiség örök kárhózatában bűnhődnek, mint valami újmódi pokolban. A költő kissé keserű, talán romantikus képet fest a „harcról” (a nemek csatájáról), amelyben egyelőre a férfiak („igen, királyok”) megvédik integritásukat. Elgondolkodtató az utolsó sor: „Halott húsknál nem érnek többet.” Baudelaire még, midőn egy oszló állati tetemre bukkannak séta közben kedvesével, Egy dög című versében – a maga módján – ünnepli a bomlást, kedvesét sem vonva ki a körből: „Hiába, ilyen leszel te is, te drága / ilyen ragály és borzalom / te szemeim csillaga, életem napvilága / te lázam, üdvöm, angyalom...” Szálinger Balázs szentenciózus kijelentéssel rövidre zárja ezt az érzékiségnél megfeneklett kapcsolatot. Verbális „legyintése” – „Halott húsknál nem érnek többet” – persze ismét egy régimódi, „királyi” gesztus... A férfigőg önvédelméé. A megszenvedett erkölcsi fölny tudatáé. A „mindenféle úrnőnek” nincs, nem lehet bocsánat. Az olvasónak nincs más lehetősége, mint belenyugodni a vers kegyetlen érzelmi tortúrájába.

## Kabdebó Tamás

### RÓMA-AMOR\*

(Che piu ha, piu lassa  
A con maggior dolore passa)

(a) Az URBS Hajnalban fogadta a vándort. A nap  
vörös sugarai döfködték a görögdinnyék méregzöld  
héját, melyek közt kornyadozva, bóbiskolva  
zötyögött a samaraskordé tetején. A Porta  
Portesén kocogott be a csacsifogat, gazdája,  
egy öreg, fogatlan dinnyés, csutorával a szájában, a  
fal tövében hamarjában kiárulta a dinnyéket, mielőtt  
a bolhapiac zsibárusainak, vevőinek, tolvajainak  
nyüzsgése elborította volna a kötereget. A  
húszéves magyar menekült fiú leült a kövezetre,  
hátát egy mér földkőnek támasztotta, már  
sima, még hajnalhűvös volt ez a travertina –  
s mivel három napon át autót-teherkocsit-kordét  
stoppolt: azon nyomban elaludt.

Álmában egy diadalmas légió elcsigázott  
centuriója volt, a Via Sacra felé masírozott, amikor  
kidőlt a menetből. Arra ébredt, hogy valaki  
a farzsebében kotorász. Egy fürge ujjú, sült  
kolbász szagú zsebmetsző megszabadította  
menekültügyi útlevelétől. (Néhány sestertius vagy líra, egy  
zacskóban a nyakában lógott, ez megmaradt.)

Átélt már cifrábbakat is és kegyetlenebb környezetben.  
Nem riadt meg új helyzetétől, hanem átadta magát  
sorsának, melyet egy kívülről – azaz az Urbsból, belülről –  
érkező eumenis mért rá. Óh igen, az elkövetkezendő  
időkben majd megkísérel felemelkedni és meglovagolni  
a felszabadító balsors lovát, hogy az őt e  
valóságos és szimbolikus aktussal hatalmába kerítőnek  
ne csupán játékszere, olykor ura is lehessen.  
(Megéhezett, focaccia után nézett – melyet, Magyarhonban,  
Beatrix királynő szakácsai elpogácsásítottak – egy  
kóricáló kutyát és a frissen főzött kávé szimatát követte.)

Az eumeniszek egyben eriniszek is, kik hol  
vésszel, hol káprázattal szolgálnak. Festő elődjére, Sanzióra  
mértek  
ecsetrevaló bájt, sziporkázó szemet, pestishalált, druszájára,  
Timótra a mennyország ígését, előtte kolosszumbeli  
tigrisfoghalált; a Forumnak, a Lateránnak és a Vatikánnak  
szent, majd vérnősző, utóbb alázatos pontifexet; a várost

talpaló tikkadt zarándokokra – a nap  
delelőjén – az afrafát enyhítő szökőkutak színterén.

Áldott legyen az a kolbász szagú tolvaj  
szajha aki az angol illetőségű igazolványától  
megszabadította, útleveletlen szabad emberré tette,  
itt maradásra kényszerítette.

(b) Róma Szent Mihály lován, hogy láthassam az egész várost  
A hét domb egyikére fölkapaszkodám  
Majd letekintve – honnan érclován ülve Garibaldi,  
ajkbiggyesztve, Pio Nono Vatikánjára néz,  
az orom hátán a rom szüntelen alakulását láttam;  
rádöbbsentem: Rómában nincsen penész  
mert újrasarjadva minden mindenre épül  
és ez a föltöltődés a történelem.

(Lám odafent, azaz, lefutván: idelent  
a pápaságba is beépült a bűnös,  
a kirrthatatlan pogány elem.)  
Elfogott a kétség, lehet-é, hogy nemcsak Janus  
De kétarcú, pogány-keresztény minden Isten?  
egyik kezével sújt, hogy aztán föled hajolva  
a másik kezével fölsegítsen?

\*\*\*

(c) A Trattoria Marcella , a folyosótól,  
mely a Vatikánból az angyalvárba vezetett  
éppen két háznyira van. – Itt megtorpantál.

Nem voltál lakáj – ma sem vagy az – udvaronc,  
kardinális sem, nem is kegyenc. Mi voltál hát?  
hitetlensége börtönébe zárt fegyenc.

A küldöncök egyike voltál, ki Bakócz  
Tamás sleppjéből ittragadt. Talán mert  
megneszelted az otthoni vést, az ökörsütés

helyett Dózsa György húsából a pecsenyesütést.  
Vagy, ki tudja, Lászlai János kanonok  
kérésére fölseperted a Stefaono Rotondo követ.

Most itt állsz a folyosófal tövében és sárgulsz  
mint amott a hárs. A hatvannégyes buszt simogatja  
csupasz karjaival a fürtös akác.

A felhőket megfesti az őszi nap, platánlevél  
a csipkézett bástyafalon, s mint fönt a felhőszegély  
idelent is zománcozott e verőfényes pillanat.

Az Angyalvárban az egyik Della Robbia.  
Zománcának titkát, szelencébe zárva, egy szobor  
belsejében rejtette el ó – így a szájhagyomány

A szobor töretlen. A család kihalt. Kihalok én is?  
Avagy kihajtok, mint tavasszal a hárs, az akác?  
(Ha már kenyér nem lehettem, leszék-é kolbász?)

(d) AMOR (Eine Welt zwar bist du, o Rom; doch oltne die Liebe  
Ware die Welt nicht die Welt, wíltre denn Rom auch nicht Rom,)

Ő barátjára várt, én egy előadásra  
Mellén feszült a blúz, énekre fakadt a szája,  
Aztán elkezdett az eső cseperegni –  
ő meg, mivel a srác nem jött, pityeregni.  
Átfogtam a vállát, ne sírj, itt vagyok én  
Hunniából idepottyant ifjú legény. A Palazzo Falconieri előtt álltunk,  
A Campo dei Fiori-n megteáztunk,  
Egy hajtincse csészéjébe göndörödött,  
Kiemeltem, megzleltem, meg sem rökönyödött.  
A cipészek utcájában volt egy szálloda  
Ó nagy ég, sántított! Ölben vittem fel oda.  
(d) (und des Hexameterere Mass leise mit fingernder Hand)  
Holt férjtől özvegyült szép nő sóhajtva köszöntlek  
Még egy ölelés s velem elszágyuld majd a vonat  
Szent Andrea della Valle harangja ha kong  
Jel lesz az minékünk, a búcsúcsók jele lesz  
Le fairé de l'amour mit töled Rómában tanultam  
Kalauzom légyen, talizmánom az életúton.

\*E hosszabb vers egyik szakaszát hat évvel ezelőtt a Kortárs közölte

A 2001. évi Salvatore Quasimodo költői verseny különdíjas alkotása

## VERSTÖRTÉNETEK

Az első versemet 1943-ban írtam, kilencéves koromban. Kézirata nem maradt fenn, de fejből tudom az egészet. Az éhezőről és a fázókról szól, ihletforrása a magyar katonák sorsa az orosz fronton. A versnek szabályos ritmusa és rímképlete van. Ez a korai „mesterinasi” tudás abból adódhatott, hogy verskedvelő édesanyám számos Petőfi-versre megtanított, más valamint születésnapra, házassági évfordulóra szánt versre is. Később, a középiskolában, részben dr. Balassa László tanár úr serkentésére, a fejből tartott verskészletem elérte a félszázat, majd az ELTE magyar szakán, talán nem hibátlanul, de idézni tudtam száz verset, köztünk néhány műfordítást is.

Füst Milánt, Kassákot, Walt Whitmant – és azóta sokan másokat – nem lehet a szokványos versírók közé sorolni. Az általuk művelt szabad versek főleg sorokba tört mivoltukban különböznek a költői prózától. (Gáldi László mondása. „vers az, amit a sorok száma után fizetnek”). Ilyen formán kis élelmességgel számos Krúdy-novellából ki lehetne hántolni szabadverseket. Ám egyszer, húsz évvel ezelőtt, az azóta elhunyt Határ Győző barátom azt mondta nekem: nem írok többé szabadverset. A rím hiánya megakadályozza az embereket, hogy idézni tudjanak.” Ennek igazát bizonyítva láttam, amikor kedves ismerősöm, Seamus Heaney megkapta a Nobel-díjat. Akkor, egy irodalmi esten, a konferanszié felszólította a közönséget bármely Heaney-vers elmondására. A jelenlévők közül egyetlenegyenek sem sikerült még csak egy teljes strófa soraira sem emlékeznie. Sorfoszványokat nyögdecseltek. Heaney ugyanis szabadverseket ír – jobbára szabálytalan jambus lejtéssel –, zseniálisakat, de nem könnyen megjegyezhetőket. (Korunk olasz költői színtelen verseket írnak, mivel az olaszban a rím túl könnyen adódik.)

Jómagam mindössze száztíz költeményt írtam életemben, ezek közül százat hagyományos versformában, valamint tíz szabadverset. Nem tartom magam elsősorban költőnek, hanem olyan regényírónak, aki aránylag ritkán, verset is ír, mert olyankor nem tudja magát prózában kifejezni. Termésének fele „folyondár”, abban az értelemben, hogy a versek tartalmilag kapcsolódnak egy-egy prózai művemhez, mint a Danubius trilógia vagy a két Róma regényem, illetve a Minden idők című '56-os írásom.

Mivel kétnyelvű vagyok, angolul is írtam verset – ugyancsak száztízet – melyek témáikban kapcsolódnak magyar verseimhez, illetve angolul írt prózai műveimhez. Ezeknek egyike az Attila József című kritikai életrajz és ennek „folyondárjai”, három, József Attila modorában írt angol nyelvű versem.

Nem vagyok ismert költő vagy versíró, de van két sorom, melyek idézése az interneten, azt hiszem magyar rekord. Az '56-os forradalomról írt Memento libertatem című költemény két utolsó sora így hangzik:

„Ne búsulj kenyeres, ez sem tart örökké,  
Százötven év alatt sem lettünk törökké.”

Elmondandó még az is, hogy a megboldogult „átkos korszak” egyik március 15-én ezt a sort, mely eredetileg 1976-ban keletkezett, ismeretlen tettesek fölpingálták a Dózsa György úti Lenin-szobor talpazatára, nagy meszes betűkkel. Másnap két raj rendőr vonult ki: az egyik átfestette a két sort, a másik falazott az átfestőknek. Viszont fiúkori ambícióm sohasem valósult meg: nem szavaltam el a Nemzeti dalt egyetlen nemzeti ünnepen sem. Lemaradtam a nálam hivatottabb versmondók mögött.

Szeptember 4-et írunk, ma kaptam meg Rómáról szóló versemért az első jelentős magyar költészeti díjat, a Quasimodo-különdíjat. 1971-ben, New Yorkban már nyertem egy nemzetközi költői különdíjat egy ottani anyanyelvű pályázaton The Way Tom Saw Him című, Jézusról szóló versemmel. Mikor ezt tavaly lefordítottam magyarra, Tom így látta öt címmel, folyóiratközlést és vállveregetést kaptam érte.

Az alkotó embert beskatulyázzák az irodalomtörténészek. Engem elsősorban mint regényírót tartanak számon, ezen belül mint a Duna trilógia szerzőjét. Olykor megjegyzik azt is, hogy van hét novelláskötetem, egy esszé-kötetem és vagy húsz-egynéhány könyvnyi fordításom, angolról magyarra, magyarról angolra; témájukban az úszástanítástól kezdve a magyar és angol regényeken át kilenc ír verseskötet magyarul. Mint műfordító megkaptam a Füst Milán-díjat József Attila-versek angolra fordításáért.

Igen, a versfordítás is lehet költészet és lehet ipari munka.

Még ha sikeres, akkor sem ér fel az eredeti alkotások izgalmával, szellemi nyereségével. A vers, ha jó, költőjének élményt szerez és mások számára élményt közvetít. Elképzelhető egy felosztás az önkifejezésre törekvés és a közvetítésre szánt versek között. Az igazán érdemleges vers szerencsésen ötvözi a kettőt. Az én két nyelven írt kétszer száz-egynéhány versem közül talán kétszer öt ilyen van. Az effajta versek, valahol a lélek mélyén pihennek és az alkalmas percekben – az ihlett órákban, mondja Vörösmarty – megszületnek.

## Tamás Kabdebó

### **ROMA**

(Frammento)

*Sul cavallo di San Michele per vedere l'intera città  
salii su uno dei sette colli  
e poi guardando giù – vidi Garibaldi sul suo cavallo di bronzo,  
imbronciato, fissare il Vaticano di Pio IX,  
al di là del mio naso vidi la formazione della rovina permanente;  
di colpo mi fu chiaro: a Roma non c'è muffa  
perché tutto rifiorisce e tutto si costruisce su tutto  
e questa ricostruzione fa la la storia.  
(Ecco, laggiù anche nel papato  
si è insinuato il peccatore,  
il persistente elemento pagano.)  
Il dubbio mi prese, se non solo Giano  
ma ogni Dio pagano-cristiano fosse bifronte?  
Ti colpisce con una mano, per poi chinarsi su di te  
assistendoti con l'altra?*

## SZERELMES VERS RÓMÁHOZ

*Kabdebó Tamás Róma-amor című költeményének laudációja*

Róma nem egy város, hanem „a” Város, az egyetlen, amelyet nagybetűvel szoktak írni, latinul Urbsnak, az egyedüli, melynek díszítő jelzője az „örök”. Róma többszörösen szent város: egyetemes vallási („katholikus”), európai kulturális (művészeti, irodalmi, filozófiai) és olasz, nemzeti értelemben, s mint ilyen himnikus hangvéltelre csábít. Kabdebó Tamás mégsem himnuszt írt hozzá, hanem inkább szerelmes verset. Szerelmes vallomást egy városhoz, helyesebben „a” Városhoz, Rómának Rómáról. S miként a szerelem, miként a vallomás, miként a líra maga, ez a vers is személyes.

De hiszen megmondta Georg Simmel, hogy Róma, csodálatos tükörként, oda zárandokló önmagunknak, (a versnek már első sora „vándort” említ), a lényegét mutatja meg, „lényünk tulajdonképpeni magvát.” Miként Simmel filozofikus városportréjában, a magyar költő Róma-versében is „a sokféleség egysége”, „Róma teljes egységgé összekapcsolódó elemei” jelennek meg: az antik-pogány Róma (a légión, a centúrión, a Forum) a keresztény Róma, (a pontifexek, a Laterán, az angyalvár, a Vatikán, a Santo Stefano Rtondó templom, IX. Pius pápa), a „harmadik Róma”, az egységes Olaszország fővárosa és jelképe (Garibaldi lovasszobra) a magyar olasz kapcsolatok centruma (Beatrix királyné, Bakócz Tamás érsek, Lászlai János kanonok, a Római Magyar Akadémia a Palazzó Falconieriben), mindez abban az élményszerű harmóniában, amellyé a történelem folyamatosságának mindenütt jelenlévő emlékei állnak össze.

Róma, mint az európai indentitás, az európai humanitás és humanizmus fő jelképe tűnik itt elő, a „klasszikus ország” szíve, ahogyan Goethe nevezte – az a Goethe, akinek Római elégiái eredetiben is megszólalnak az utolsó részletben. „Itália és az északi ember” találkozásának szimbólumaként, amiképpen Ferdinandy Mihály nevezte. Kabdebó Tamás a rómaiság megkövetelte fennköltséget és pátoszt realista, naturalista és humoros motívumokkal ellenpontozza: a vándort az Urbsban egy csacsifogaton kocogó, fogatlan dinnyeárus fogadja, majd egy „kolbász-szagú tolvaj szajha” lopja meg, a sors öntudatlan eszközeként „kényszerítve maradásra”, Dózsa tüzes trónja a peccenyésítésre „rímél”, az égi ámor (mely visszafelé olvasva az isteni Róma) nagyon is földi-erotikus kalandban testesül meg, a szó szoros értelmében.

De nincs mit tenni: Rómában végül mindig a fenséges, a magasztos diadalmaskodik, a megújuló öröklét, a Prohászka Lajos emlegette „örök megújulás” a túlvilági és evilági halhatatlanság. „...az orom hátán a rom szüntelen alakulását láttam; / rádöbbsentem: Rómában nincsen penész / mert újrasarjadva minden mindenre épül / és ez a föltöltődés a történelem.” Lászlai János főesperes síremlékén olvasható a Santo Stefano Rotondóban: „Róma volt és marad mindannyiunk közös hazája” (Roma est patria omnium fuitque.) Ilyen – egyetemes – értelemben Kabdebó Tamás Rómához írt szerelmes verse hazafias költemény is.

## Tatár Sándor

### GO BY BUS!

Többé nem kell aggódnom  
a szavakért. Levették rólam ezt is, ugyan  
ki vette volna le, mégis a szokásos  
trükk: többes szám, harmadik személy.  
Pedig tudom...

*Kurdi Imre*

Felhívtalak azzal, hogy ---  
Nem. Nem egészen.  
Keresetlen és lendületes kezdés (in medias  
res) lenne, szó se róla, ám ez egy realista  
vagy, hogy kerüljük az ilyen pillanatnyilag mérhetetlenül  
(vagy éppen: ellenjavallottságukon mérhetően)  
inflálódott stílusfogalmakat – reális tudósítás lesz,  
ha nem így történt, az most,  
vállalt játékszabályként, kötelez.  
Márpedig nem így történt.  
Nem tudom már, melyikünk hívta  
a másikat (és hát nyilván nem *azzal*),  
de el valóban elmondtam, hogy  
írtam egy szerelmesverset, mármint fejben, mert  
kiszolgálási idő (!) van a könyvtárban,  
én a pult mögött; nem hiányzik nekem az a fruszt,  
hogy négyszer-ötször rugaszkodjam neki,  
aztán a végén csak valami patchwork  
virítson a képernyőn:  
nem jól összepásztított puzzle;  
írtam egy szerelmesverset, mondtam, s bár vélhetően  
nem tettem hozzá: „neked” (Minek tettem volna?),  
nyilván azt remélve mondtam: örülni fogsz,  
és nyilván örültél is (nyilván’ nélkül is),  
valószínűleg közömbösen az iránt (vagy legalábbis  
*emiatt* nem kevésbé), hogy rögtön hozzátettem,  
nem tudom, elő- vagy vissza tudom-e majd még hívni,  
vagyis, hogy *nem fejben* valaha  
megíratik-e.  
Hazamentem, eltelt a nap, estére  
kizsigerelt voltam; eltelt (← alvással) az éjjel is;  
nem jött vissza a vers, de nem is hívtam,  
és *azt* a verset már meg sem fogom írni,  
ez bizonyos.  
Reggel, mint rendesen, elmentem  
megkeresni jövedelmünk kisebbik hányadát  
(= rám eső részét), „öregedés” nevű



(bár többnyire nem így hívott) közös projektünkre  
meg gyermekünkre. A buszon egy élő, de (de?! warum?)  
klasszikusnak számító német író prózáját  
olvastam újra (a tét: magára találás [mint az önvestés meghaladása]  
a Stasi-megfigyelt rá kiosztott szerepkörében – ha lesz nyelve  
megnevezni, kimondani, amit átél[t], akkor ő győzött,  
nem a hatalom); Ch. W.-t olvastam tehát,  
s abszolút' érdekelt – ekkor azonban  
a hátam mögötti ülés felől hangfogós, de csak  
az első pillanatokban nem értett (azután kristálytisztán)  
mormolás, helyesebben beszéd; érezhetően monológ  
ütötte meg a fületem:

**...Az örök anyag boldogan halad  
benned a belek alagútjain  
és gazdag életet nyer a salak  
a buzgó vesék forró kútjain!**

**Hullámzó dombok emelkednek,  
csillagképek rezegnek benned,  
tavak mozdulnak, munkálnak gyárok,  
sűrög millió élő állat,  
bogár,  
hinár,  
a kegyetlenség és a jóság;  
nap süt, homályló északi fény borong –  
tartalmaidban ott bolyong  
az öntudatlan örökkévalóság.**

és így tovább; végig, hiány- s hibátlanul az *Óda*.  
Hinnem kellett a fülemnek (s mint rögvest szó lesz róla,  
*nem csak a fülemmel* hallottam), s már hátrafordulnom sem kellett,  
sőt megálltam, hogy hátranézzek; tudtam:  
ez a busz kisodródott, elképesztően messzire, a 21. század  
mainstreamjéből, itt valaki, nyilvánvalóan emlékezetből,  
verset mond, félhangosan; és hogy valóban JA *Óda*-ja az,  
arról sem csak a fülem  
bizonyosodott meg (már rég becsuktam s leeresztettem  
szemem elől a könyvet), de hitelesítette  
hátgerincem borzongása is. Csak leszállás előtt  
néztem meg magamnak a BKV-n is lírában utazó  
utastársat: nem volt rossz arcú, a hangja kimondottan  
iskolázott volt és kellemes, ő maga viszonylag jelentéktelen  
és gondozatlan inkább, mint ápolt vagy pláne elegáns  
(lehetett akár magára [még] adó hajléktalan is) –  
elcsapott színész? perfekcionista amatőr?  
Nem hinném, hogy megtudjam valaha is, noha  
már emlékeztem: nem először utazunk egy járművön,  
sőt hallottam már maga elé beszélni is,  
meglepően tagoltan, mintha hallgatósághoz,  
ám a legkevésbé sem tolakodó hangerővel, csak akkor

túl messze álltam/ültem, nem ismerhettem föl, hogy verset mond  
– illetve alkalmasint verseket: ezúttal példának okáért  
a fölötte csattogó, verő szív  
után Poe *Holló*-ja (!) következett (s ismétlem, nemcsak memoriter,  
de előadói teljesítménye is elismerésre méltó volt az ismeretlennek).  
Akkor már biztos, hogy én hívtalak föl, hogy elmondjam:  
ennek a valószínűtlen, úgyszólván abszurd  
Mikulás-napi (reggeli) ajándéknak megint csak  
a visszhangját (visszfényét?) tudom adni neked,  
afféle metaajándékképp, **de...**  
– csak valamivel később (de még úton voltam)  
tudatosodott igazán bennem: itt  
valaki vagy valami helyettem végzett el valamit,  
laptop nélkül, termékeny magány híján,  
egy műbőr-bevonatú-autóbuszülésen (többeket  
alkalmasint irritálva is), helyettem, aki hagytam elúszni, elmerülni  
– hogy giccs lett volna-e, már sosem derül ki – azt a verset.  
--- Meg kellett volna talán köszönnöm. Legalább a tekintetemmel.  
Akár érthette volna is a közben Poe-vá vedlett József Attila a pillantásomat.  
De ha nem, engem az sem ment fel semmi alól. –

Most (noha immár a tasztatúrán zongorázik kezem)  
**itt ülök a csillámló sziklafalon.**  
**Szoktatom szívemet a csendhez...**



## B. Tóth Klári

### FIGYELŐ DÉDMAMÁK

*Porlepte doboz, gyűrt papundekli, esendősége  
megrendít, sorstárssá emelkedik. A kopott  
kartonfedél alól kiszabadul az ősök lehelete,  
életre kel a múlt.*

*Látod ezt a molyrágta selymet, dédanyám  
báli ruháját, az első szerelem érintését,  
egy pillantás ígéretét, amiből nem mi lettünk,  
magába zárta egy hajdani tánc illatát, bele-  
dermedt az időbe; a halványkék selyemblúz,  
bevont gombjain barnás ujnyomok, a csatos  
szatécipő tapintásától emlékezni kezd a bőröm,  
dédmama bőrének folytatása, bordó bársony-  
pongyoláján szerettem visszafelé simogatni  
a sorokat, hallgatni a sercegést.*

*Isten kezébe tette kilencven éve gondját, vele  
a ráncait, hogy aztán kisimult arccal és kitárt  
lélekkel csusszanjon át az örökkévalóságba.*

*A családi relikviák előhívják Anyu meséit  
esténként, ez a hátul kapcsos alsóruha  
lehetett német ükanyámé, fiatalon vitte el  
a szíve – halálos ágyán levelekben búcsúzott  
a testvéreitől, négy gyerekét szétosztotta  
köztük, mint valami örökséget...*

*A préselt virágminta kifakult szirmai alatt  
gótbetűk gurultak végig a levélpapíron,  
nyomot hagytak, mint könny a szemránásban,  
ahogy patyolatlelke átgöngyözött a másvilágra.*

*Kotorgálok a doboz alján, belemászom,  
kiemelem az utolsó slingelt terítőt is,  
minden emlék szembejött már, generációk  
lépték át egymást a selymeken, papírba  
csomagolt dísz tárgyakon át, beelőztek  
a nevezetesebbek, nagypapa ötvenhatos  
újságcikkei rivalizálnak ükapám szabadság-  
harcos ezüstpoharával, míg Berta nagymama  
gyöngyház berakású látcsöve szerényen lapul  
egy bársony erszényben, magába zárva az  
Operaház bal hármás családi páholyát,  
ahonnan a zenedés lányokkal felszökött  
a kakasülőre; Mici néni ezerkilencszáznégyes  
karácsonyi kívánságlistája az angyalkának,  
ahol az alumínium szót háromszor próbálta  
leírni, olyan ismeretlen volt még a fogalom...*

*Gubbasztok az üres dobozban.  
Kiüresítem magam is, hogy elférjenek  
bennem az ősök, ruhástul, ezüstpoharastul,  
elveikkel és erkölcsikkel, szemek merednek  
rám, figyelő dédapák, dédmamák, úgy élek-e,  
ahogy kell, ahogy hajdan megálmodták.  
Magamra húzom málló selymeiket, kifakult  
bársonyaikat, töltekezem belőlük, ahogy  
majd belőlem fognak az utódaim, mikor alig  
hallható neszezéssel átlép fölöttem is az idő.*



Gaál Antal

## EGY LÁTOGATÁSRÓL

*anyám a kórházi ágyán haldoklott  
néha magához tért mint aki  
mély álomból fölriad  
Olyankor pár szót válthattam vele  
itt érte a 82. születésnapja  
egy cserép fokföldi ibolyát vittem  
be neki s az ablakpárkányra tettem  
hogy többet kapjon a fakó  
téli napsugarakból  
isten éltessen sokáig – mondtam  
félszegen fanyar mosollyal  
soha ilyen groteszk helyzetet  
nem éltem át még születésem óta*



Zsirai László

### NAPLÓRÉSZLET

*Fulladunk hétköznapiok sodrán,  
számunkra tünemény a remény,  
szerelmed úgy tartozik hozzám,  
mint vasárnaphoz a sütemény.*

*Álmok színes szirmai nyílnak,  
sejtett jövőnk bár semmibe lóg,  
mosolyunk mégis él, amit csak  
vonzalmunk oxigénsátra óv.*

*Késik a mára várt holnap,  
mint tegnapi ígért, szép jövő –  
s az örökké irgalmazóknak  
a boldogság rejtett fája nő.*



### LÁGERNAPLÓ

Horváth László feljegyzéseit közreadja György Péter János

A visszaemlékezés, amelyből egy részletet ismertetni szeretnék, barna, napjainkra már fakult fedelű spirál-füzetbe íródott. A név, a tantárgy, az osztály számára kihagyott fehér téglalap üresen ásít. Ide egy frappáns, a tartalmat hűen tükröző cím kíváncskozna, de a füzet tulajdonosa évtizedek alatt sem találta meg azt a pontos, kö-zérhető kifejezést, ami a vele történetek irracionálisát érzékeltetné. A sorokat író kéz öreg, remegős, az emlékek sok-sok évvel az események után kerültek papírra. A szerző Horváth László, a munkásmozgalom hírnevet nem szerzett aktivistája és névtelen áldozata.

Budapesten született 1902-ben egy gyakran költöző kétgyermekes munkáscsaládban. A negyedik elemi elvégezve dolgoznia kellett, papírkereskedésben, bankban volt kifutófiú. A Tanácsköztársaság bukása után kö-művesek mellett segédmunkás, már majdnem tizenkilenc éves, mikor egy barátja befuttatja apja mellé kovács-inasnak. Segédlevéllel a zsebében a Herkules Művek gépgyárában kapott állást. Néhány hónap elteltével azon-ban osztoznia kellett a gazdasági válság áldozatainak sorsában: utcára került.

A budapesti munkanélküliek tömegeiben ez idő tájt – 1925-öt írtak ekkor – már elterjedt a híre a Kemál tá-bornok vezette Törökországában zajló fellendülésnek, az új főváros, Ankara építésének, az európai értelemben vett szakképzett munkaerő hiányának. Ő is elindult, a kivándorlók második-harmadik hullámával érkezett An-karába. Bátyja mellett néhány hét alatt elsajátította a szobafestő és mázoló szakma alapvető fogásait és munkához látott. Gondtalan, szabad két év következett ezután. Magyarországon maradt édesanyja és testvérei támogatása mellett is végre úgy élhetett, ahogy azt egy huszonéves fiatalember megkívánta.

Rövidesen kapcsolatba került egy baloldali gondolkodású munkásokból álló körrel, amely Mihályfalvi András, a KMP ismert ifjúsági aktivistájának óvatos, célratörő próbálkozásai eredményeként formálódott. Mihályfalvi rövidesen feltárta kártyáit, és az összejáró társaság átalakult az MSZPM ankarai alapszervezetévé. A marxizmus alapjainak elsajátítása mellett főleg nehéz helyzetben sodródott magyarok megsegítésével foglalkoztak. A sejt Mihályfalvi távozása után is együtt maradt, Horváth László olvasottsága folytán domináns szerephez jutott, tag-ja lett az ötfős vezetőségnek.

A kívülről kedélyes asztaltársaságnak tűnő alapszervezet hosszú évekig fennmaradhatott volna, két akciójuk-kal azonban felhívták magukra a figyelmet. Vörös zászló alatt vonultak fel 1927. május elsején Ankara főteréről, Kemál szobrának talapatától a városzélig parkig. Még ugyanebben az évben meghalt csoportjuk egyik nagy tiszteletben álló idős tagja. Temetése kommunista demonstrációvá vált, sokak vallásos érzületét is sértette. Papi áldást nem kérve, sarló-kalapácsos fejfa alá temették az öreg asztalosmestert, akinek búcsúztatására egész tömeg gyűlt össze.

Az ankarai magyar követség követelésére a rendőri szervek nyomozásba kezdtek, letartóztatások kezdődtek, 1928 januárjára szinte az egész csoport őrizetbe került. Rövidesen Isztambulba szállították őket, a kiutasítás na-pirenden volt. Válságos helyzetükből a szovjet főkonzul ajánlata jelentett kiutat: emigráció a Szovjetunióba, po-litikai menekült státus. Az ajánlatot, a családtagokkal együtt negyvenhét ember fogadta el. Az 1928. április 8-án Isztambulból Odesszába induló hajó fedélzetén Horváth László is helyet foglalt. Vele utazott menyasszonya is, akit a Szovjetunióban kívánt feleségül venni. Első gyermeküket várták. Erre az esküvőre azonban csak huszon-kilenc évvel később kerülhetett sor. Az ok: tizenöt év láger és öt év kelet-szibériai száműzetés.

Szabadulása után különböző munkahelyeken dolgozott, már-már beilleszkedett a társadalomba. A háború ki-törésének másnapján – elővigyázatosságból – ismét letartóztatták, s határozatlan időre elkülönítették az életha-lálharcot folytató ország népétől. E második lágerkorszak szörnyűségei messze túlhaladták a megelőzőt, a kény-szermunka, majd a szibériai száműzetés éveit csak jóval Sztálin halála után érték véget. Magyarországra 1957-ben térhetett vissza. A naplót, melyet érdi otthonában, nyugdíjasként kezdett írni, nem tudta befejezni. Az a 85 oldal, ami elkészült arról árulkodik, hogy kiadásra, nagy ívű munkának szánta. Felesége – az egykori menyasszony



– halála, a betegségek, az öregség kivették kezéből a tollat. Talán a hetvenes évek politikai légköre, a közzététel reménytelensége is kedvét szegte.

A füzet 1986-ban, néhány hónappal Horváth László halála előtt került a birtokomba a törökországi események kutatása kapcsán. Lapjaiból azt a részletet választottam közzétételre, melyben első lágerfogságának helyszínére érkezését, a tábor rendjét, a láger szervezeti felépítését írta le. Csak azokat a mondatokat hagytam ki, amelyekben a gondolatban már létező, de soha el nem készült folytatásra utalt. A szerző személyes sorsának hitele, sajátos, elpusztíthatatlan humora és az apró részleteket is lajstromba vevő leltározási kedve remélhetőleg felkelti az olvasó eddig ismeretlen tények utáni érdeklődését.

\*

A vonat lassított, majd egy zökkenéssel megállt. Kisvártatva egy útközben már ismertté vált hang megszólalt:  
– No, megérkeztünk a szocializmus hátsó udvarába.

Vagyis megérkeztünk a Fehér-tenger partján lévő Kem városka vasútállomására. Innen indult a hajó a kb. 65 fok északi szélességen és 36 fok keleti hosszúságon elterülő Szolovjecki szigetekre. A húszas évek elején itt rendezték be az első [...] koncentrációs táborok egyikét, amelyet hivatalosan az OGPU Különleges Rendeltesű Szolovjecki Táborai néven neveztek.

A szigetekig a távolság nem volt több 60-70 kilométernél. A tábor létesítése előtt a szigeteken csak szerzetesek laktak, akiket a hagyomány szerint még Nagy Péter cár telepített oda állítólag azért, mert óhitükhöz ragaszkodva hátráltatták a reformokat. [...] Egész éjjel a vasútállomáson vesztegeltünk, eközben megtudtam, hogy hálával tartozunk a GPU-nak, mert nem tehervagonokban, hanem különleges rabszállító, köznyelven Sztolipin-féle vagonokban szállított a lágerbe. Sztolipin belügyminiszter volt még a cári időkben, aki haladó gondolkodását bizonyítandó, bevezette a róla elnevezett, hatszemélyes fülkékre osztott, egyik oldalán ablaktalan rabszállító vagonokat. A hat fekvőhellyel is ellátott fülkéket az egész vagonon végighúzódo rács választotta el a folyosótól, ahonnan a rabkísérők jól megfigyelhették a rabok minden mozdulatát, viselkedésüket, beszélgetésüket. Persze Sztolipin nem annyira a rabok kényelmére, hanem inkább arra gondolt, hogy biztonságosabbá tegye a rabok szállítását, ugyanis a teherszállító vagonokból könnyebben megszökhettek; gyakran előfordult, hogy felbontották a padlót és „kiszóródtak”, a Sztolipin-vagonban viszont a rabkísérők a folyosóról szemmel tarthatták az összes fülkét. Persze fülke helyett mindenki a ketrec elnevezését használta, ami jobban meg is felelt a valóságnak.

Valóban, amikor a rabok nem a padon ültek, hanem a háromszintes priccsen, fejjel a rács felé fordulva helyezkedtek el, a látvány nagyon is emlékeztetett egy majomketrecre. Sajnos, még sokszor voltam ilyen majomketrec lakója rövidebb-hosszabb utazásokon, ezért nem hallgathatom el, hogy a rabkísérők többsége rafinált módon gyötörte az őrizetére bízott rabokat: amihez csak kevesen tudtak alkalmazkodni. A többségnek kinszenvedés volt a folytonos szorongás, sokan voltak, kiváltképpen az idősebbek közül, akik csajkáikat használták kínjaik enyhítésére. A teherszállító vagonokban ez sokkal egyszerűbb volt; minden vagonban elhelyeztek egy oroszul parasának nevezett bűzös, de hasznos edényt, amelyet ha megtelt, kiürítették, és senki sem kínlódott, csak szagolt. Általában sorshúzással döntötték el a fekvőhelyek parasához orientált elosztását. Ha nehézfiúk is voltak a társaságban, úgy az ököljog döntött. Szokványos üzlet volt az is, hogy az arra rászoruló bizonyos lelépési díjakért, leginkább ennivalóért, dohányért elcserélik kevésbé vagy egyáltalán nem bűdös helyeiket a bűdösekért. Meg kell említeni, hogy a parasa szót a börtön- és lágerzsargonban széleskörűen használják átvitt értelemben is: az álhíreket, felelőtlen híreszteléseket nevezik ezzel a szóval.

Szólni kell még a nőkről, akiknek sokkal rosszabb feltételek között kellett megtenniük a lágerbe vezető utat. Nem külön vagonban, hanem csak külön ketrecekben szállították őket, és a GPU arról is gondoskodott, hogy a politikaiak és a köztörvényesek megfelelő arányban keveredjenek; legyen a ketrecben markecoló, prostituált, zsebtolvaj, élelmiszerüzér, osztályidegen, pártegységbontó, apáca stb.

Magától értetődik, hogy a GPU nemcsak a börtöncellákba, hanem a rabszállító vagonokba is beülteti a zsargonkifejezéssel kotlóstyúknak nevezett besúgóit. Kis túlzással úgy mondják, hogy csak a magánzárkában lehet megszabadulni tőlük.

Az éjszakai veszteglés folytán még sok mindent megtudtam, például, hogy a szigeteken már csak egy légerrészleg van, amely a lágerbörtönt is magában foglalja (itt hajtják végre a kivégzéseket), ugyanazon légerrészlegben



őrzik a GPU által fontosnak tartott személyiségeket, a különböző műhelyekben dolgozó mesterembereket. Ugyancsak a szigeteken van a Fehér-tengert szemmel tartó motoros őrhajók telelő- és javítóbázisa.

Maga a lágerparancsnokság átköltözött Kem városába, a „papocskák” közreműködésével épült modern, két-emeletes székházba. Mivel a mind nagyobb tömegben begyűjtött rabokat a szigeteken már nem lehetett sem elhelyezni, sem megfelelő – mármint a GPU számára megfelelő – módon foglalkoztatni, a lágereket decentralizálták a karéliei erdőkben, több száz kilométeren. Ilyen módon megteremtették a gombamódra szaporodó, testet-lelket irgalmatlanul kizsákmányoló, az emberéleteket számolatlanul felzabáló kényszermunkatáborok prototípusát. Amint kivilágosodott, egy kis pöfögő kávédaráló felkapott bennünket és elvontatott utazásunk 12 km-re levő végállomásáig. A végállomás egy bódé a sínek mellett, felirat nélkül. Kissé távolabb néhány ház és öreg, faragással gazdagon díszített templomocska, persze minden fából.

A helyet Popov-osztróvnak, vagyis Popov-szigetnek nevezik. A tulajdonképpen sziget egy kopár, köves, tüskésdróttal bekerített 2-3 hektárnyi földdarab, amelyet keskeny, sekély vizű szoros választ csak el a parttól. A szorost a közeli fűrésztelep hulladékait felhasználva egyszerűen betemették.

A majomkretrecekben megtett hétnapos utazás után megváltás volt a kiszállás. Ötös sorokba sorakoztatva, vezényszóra indultunk a lágerkapu felé. ... A kopár, tüskésdróttal kerített, gépfegyvertornyokkal tűzdelt földdarab az október végi álmos esőben semmi vigasztalót sem ígért, ráadásul a több száz főből álló elcsigázott rabszállítmányból néhány ember, akik nem először jártak itt, a látványnál is kétségbeesőbb részleteket meséltek a hírhedt Popov-szigeti elosztóláger embertelen életfeltételeiről.

Közelebb érve a kapu felett megpillantottam a láger előbbiekben már említett hivatalos elnevezését feltüntető táblát. Oldalvást állt néhány egyenruhás, különböző rangjelzést viselő személy, szemmel láthatóan valami parancsnokfélék, akik igen tartózkodóan viselkedtek, mintha nem sok közülük volna a rabszállítmány éppen lejátszódó átvételéhez. Annál inkább hangoskodott és nyüzsgött a kapuban álló, rangjelzés nélküli, formaruhát viselő személyek csoportja. Az előbbiek, a láger parancsnoki állománya, figyelték az utóbbiak, az elítéltekből (modernebb, vagyis később keletkezett kifejezéssel – kápók) álló belső őrség tevékenységét.

Vezényszavak, igazodás szabályos ötös sorokba, létszámmellenőrzés, majd a belső őrség Kurilka nevű, durvaságairól messzeföldön ismert vezetője, beosztottjai alázatos röhögésétől és a parancsnokság buzdító diszkrét mosolyától kísérve, választékos káromkodással és trágárságokkal fűszerezve figyelmeztette az újoncokat, hogy nem vendégségbe jöttek, hanem a „Lágerköztársaságba”, ahol nem a szovjethatalom, hanem a Szolovjeckij-hatalom uralkodik, és akinek ez nem tetszik, az írásbeli panaszt nyújthat be, majd megnevezte azt a testrészét, amelyhez a panaszt címezni kell. A cinikus bevezető után, amelyet más körülmények közt szovjetellenes agitációként értékelték volna, beengedtek a kapun, és egy vastag deszkákkal burkolt úttesten végighaladva betetereltek bennünket egy karámba, mint a lábasjóságot. Itt feltették a szokványos kérdést a rabkísérő katonák útközben alkalmazott intézkedéseinek és bánásmódjának megfelelő voltáról.

Természetesen mindenki tudta, hogy nem ajánlatos bármiféle kifogásnak hangot adni. Ólmos eső, felettünk semmi, alattunk sár és várunk. Mikor már bőrig áztunk, megjelent Kurilka, és nyájas bőbeszédűséggel közölte, hogy megkezdik a személyenkénti azonosítást az okmányok alapján, ami hosszabb időt vesz igénybe, tehát alkalmunk lesz bizonyítani kitartásunkat. A karámot két részre osztották, hogy legyen hely a már azonosítottak elkülönítésére, akiket azután húszas csoportokban elvezettek orvosi szemlére, majd visszavezették őket a karámba. Időnként elvezettek bennünket, szintén csoportonként, a WC-nek magasztalt bűzös latrinára, gerendákból és lécekből összetakolt, tíz férőhelyes kakasülőre, amely alatt nem volt szennyvízgyűjtő, csak tengervíz mosta gödör. Ez volt az egészségügyi berendezés. Vízvezeték sem volt a lágerben, a vizet lófogatú lajtokon szállították és csak forralás után vált ihatóvá. Minthogy az azonosítás módszeres időhúzó aprólékossággal, hosszú cigarettaszünetekkel folytatódott, aznap nem is fejeződött be, csak másnap a délutáni órákban. Közben táplálék gyanánt többször is kaptunk teának nevezett meleg vizet és hozzá magyarázatot, hogy ételt nem tudnak adni, mert – ugyebár – mi még nem vagyunk felvéve az étellemezési jegyzékbe. Mire délután a barakkba kerültünk, a tapasztaltabb rabtársak már felvilágosítottak: az időhúzó azonosítási procedúra arra való, hogy több száz fős rabszállítmány egy napi étellemezésadagját, megfelelő manipulációk révén, a bennfentesek megkaparinthassák.

A láger összlétszáma századnak nevezett, sorszámmal megkülönböztetett egységekre volt felosztva. Az újoncokat mindig az 5. századba osztották be. Minden század külön barakkban kapott szállást, és négy, szakasznak

nevezett alegységből állt. A barakk egy századparancsnok és négy szakaszparancsnok felügyelete alatt állt, akik az elítéltekből alakított belső őrséget képezték. Ezek főképpen szolgálalkú, stréberkedő, GPU-hatalmasságok által megkövetelt aljasságokra és kegyetlenkedésekre hajlamos emberekből verbuválódtak, akiknek szükség esetén a tettegességtől és a törvénysértő túlkapaszkodástól sem volt szabad visszariadniuk. Közülük kerültek ki a lágerparancsnokok ama minden hájjal megkent éceszgéberei, akik apró kedvezmények, nagyobb darab kenyér, jobb csizma stb. reményében mind újabb és újabb korlátozásokat, tilalmakat és megalázó rendszabályokat eszeltek ki a lágerlakók macerálására. Ilyen rendszabály volt például az, amely szerint sem kantint, sem a forraltvíz-elosztót nem szabad a nőknek és férfiaknak egyidejűleg látogatni, külön férfi és külön női órák voltak meghatározva. Illegális találkozóznak minősült, és nyolc nap hideg fogdát vont maga után, ha egy férfi és egy nő a barakkokat összekötő úton találkozva megállt és akár csak két-három szót is váltott egymással. Magától értetődik, hogy a belső őrség tagjai széleskörűen kihasználták az ilyen szabálysértések minősítésében rejlő lehetőségeket a zsarolásra. Persze más jövedelemszerzési lehetőséget sem vetettek meg; bizonyos ellenszolgáltatásért, jobb fekvőhelyet ígértek az újoncnak a barakkban.

A kb. 40 x 12 méteres barakk négyszáz ember befogadására volt tervezve, a kétszintes priccsen hatvan centiméter széles fekvőhely szolgált egy embernek. Ha kisebb volt a létszám, úgy szélesebbre terpeszkedtünk, ha nagyobb, összébb húzódtunk.

A láger adminisztrálását is az elítéltekből kiválasztottak látták el. Csupán a fontosabb vezető posztokon (fegyveres őrség, a nyilvántartási, termelési, egészségügyi osztály vezetője) álltak GPU-munkatársak.

A nehéz testi munkára kényszerített lágerlakók irigységgel vegyes lekicsinyléssel ingyenélő hivatalnokoknak nevezték a lágeradminisztrációt, ideszámítva a valóban irodai munkát végzőkön kívül az orvosokat szakácsokat, fürdősöket, borbélyokat és különböző mesterembereket is.

A lágerlakókkal közvetlenül érintkezők közül a legfélelmetesebb személyiség kétségtelenül a narjádcsik volt, ami nagyjából intéző vagy inkább botos ispán. Az ő hatáskörébe tartozott a munkaerő-elosztás a különböző igényléseknek megfelelően, a lágerlétszámban beállott változásokat és a munkaerő kategóriánkénti kihasználását figyelembe véve. Igazi kiskirály. Ha úgy tesz kinevez kályhafűtőnek a parancsnoki irodába, de beoszthat az útépítő brigádba is, térdig járhat a mocsárban.

Sokéves lágeréletem alatt csak elvétve találkoztam rendes embernek nevezhető narjádcsikkal. Általában az értelmesebb köztörvényesek közül választották ki a minden tekintetben legtöbbet ígérőt. A beosztásával járó teendők mellett ugyanis neki kellett kiszemelni a szemrevalóbb nőket a magasabb beosztású lágerpotentátók számára, akik a lágerparancsnok hallgatólagos engedélyével lágerbarátnőt tarthattak.

Később, amikor elvétve bepillantottam a kulisszák mögé, arról is tudomást szereztem, hogy magas beosztású GPU-munkatársak (akiknek szigorúan tilos volt a szolgálaton túlmenő személyes érintkezés az elítéltekkel) közül is többen voltak barátnője, akiktől, a nehéz szolgálat fáradságának „enyhítésén” túlmenően, még jó modort is tanulhattak.

Másik lényeges teendője a narjádcsiknak az újoncok anyagi helyzetének a kipuhatolása; kit és milyen mértékben lehet megsarcolni, értékesebb ruhadarabjait megszerezni saját maga vagy feljebbvalói számára. E célra a fullajtárok egész hada állt rendelkezésre. Megfelelő felderítés után a fullajtárok jóakarató tanácsadókként jelentkeztek a már kiszemelt foglyoknál, és megmagyarázták nekik, hogy bizonyos ajándék, többnyire ruhadarabok, élelmiszer, dohány stb. felajánlása árán biztosíthatják maguknak az illetékes személy jóindulatát, ellenkező esetben, persze, minden megtörténhet.

Ilyen elvetemült csirkefogónak bizonyult a mi kiskirályunk is. Még folyt az azonosítás a karámban, amikor orvosi vizsgálat ürügyén elvezetett egy fiatal, csinos lányt valóban az orvoshoz, egy magzatelhajtásért elítélt tapasztalt nőgyógyászhoz, akinek éppen „írnokra” volt szüksége, s miután a parancsnoki állomány támogatását élvezte, az írnot engedélyezték. A leányzó is megértette a különbséget az írnot és az erdőben vagy jobb esetben a mocsárban, normában dolgozó munkásnő között.

Narjádcsikunk előszeretettel űzött gúnyt a rabok nyomorúságából. A barakkban eltöltött első éjszaka után felszólított mindenkit, aki rosszul éreztette magát az ambulanciára akart menni, hogy sorakozzanak a barakk előtt, majd elvezette őket. A magukat rosszul érzőket nem az ambulanciára, hanem a kapuhoz vezette, ahol lapátokkal és csákányokkal ellátva, fegyveres őrök kíséretében kirendelték őket közös sírokat ásni.

A fagyok beállta után ugyanis nagy nehézségekkel járt a sírásás, ezért jó előre nagy közös sírokat ásattak és a tél folyamán azokba gyűjtötték az évente ismétlődő flekktífusz miatt is nagyobb számban pusztuló rabok meztelen tetemeit.

Alacsony termetű, vézna emberke lévén, a narjádcsik (tatáros hangzású nevét nem tudtam emlékezetemben tartani), azzal vélte személyes bátorságát bizonyítani, hogy a barakkban megjelenve magához szólított egy nagydarab, de lehetőleg melák kinézésű újoncot, sámlit hozatott a lába alá, és arra felállva behúzott neki jobbról és balról egy-egy jókora pofont, majd megmagyarázta, hogy nem elég gyorsan tett eleget a parancsnak. Később egy ilyen bátorságfitogtatás okozta vesztét: egy ilyen „melák” villámgyors balhoroggal válaszolt. Állcsonttörés, agyrázkódás, kórház. A tettesnek haja szála sem görbült, senki sem tanúskodott, mindenki örült a kiskirály bukásának. Felgyógyulása után csak kárörvendő vigyorgással találkozott. Helyére mást állítottak, mert ugyebár, mit kezdjen a lágerparancsnokság egy tekintélyét vesztett narjádcsikkal, akitől már senki sem fél. Egy pár vadonatúj boxcsizmát adott az új narjádcsiknak azért, hogy a fürdőben melegvízcsap-kezelő lehessen, aki bádoggseton ellenében mindenkinek kimérheti a tizliteres melegvíz-adagot. Fürdés céljára személyenként és hetenként tiz liter volt előírányozva, a hideg tengervizet, persze, szabadon fogyaszthattuk. Ügyes ember kezében az ilyen meleg víz csap is jövedelmi forrás.

A szakács, kenyérvágó, kantinos, ruharaktáros stb., mind olyan személyiség volt, nem beszélve a magasabb rangú tisztségviselőkről, akiktől a plusz meleg vízért értékes ellenszolgáltatásokat várhatott, nem is hiába. A „tisztségviselők” többsége megvásárolta, valamilyen értékes ellenszolgáltatásért kapta, vagyis kiérdemelte beosztását.

A konyhafőnök, egy magyar vendéglős családból származó, hadifogságba került tartalékos honvédtiszt, akit osztályellenségként tíz évre lágerbe küldtek, például azzal érdemelte ki beosztását, hogy úgyszólván a semmiből osztályon felüli, nagyvárosi színvonalú étkezést biztosított a lágerparancsnokság, vagyis a GPU-munkatársak és családtagjaik részére. Jutalomképpen külön hálófülkéje volt a konyha mellett, ahol orvosi javaslatra bármikor gyögymasszázsban részesíthette őt Tubasa nővér. Még azt is elnézték neki, hogy esetenként egy-egy tál étellel támogatta a lágerben élő néhány honfitársát, köztük engem is.

A korrumpált „tisztségviselők” egyrészt összetartottak, féltékenyen őrizték megszerzett pozícióikat a kívülállók szemében, másrészt gyanakodva figyelték és figyeltették egymást, igyekeztek minél több olyan adatot gyűjteni, amit adott esetben a maguk javára hasznosíthattak.

Kivételt képeztek – általában – a magasabb képzettséget igénylő állások betöltői, az orvosok, mérnökök stb., akiknek nem kellett jó beosztást vásárolni, mert lágerparancsnokok két kézzel kaptak utánuk. Paradoxonnak hangzik, de igaz, hogy sok termelőmunkát végző láger parancsnoka prémium formájában anyagilag is érdekelt volt egyik-másik, műszaki vagy gazdasági vezető beosztásban dolgozó rab sikeres munkájában, s ezért kedvezett neki.

Külön kell szólni még a Kultúra- és Nevelésügyi Osztály (orosz nyelvű betűszóval KVCS) mindenkori vezetőjéről, akinek személyéről nem a lágerparancsnok, hanem a Kultúra- és Nevelésügyi főosztály (KVO) parancsnoka döntött, aki egyidejűleg a lágerfőparancsnokság politikai főcsoportfőnöke volt. A KVCS vezetésével mindig egy nem politikai bűncselekményért leültetett volt pártfunkcionáriust bíztak meg, akit hasonszőrű inspektorok s nevelők támogattak munkájában. A főpártvonal tisztaságának megőrzése, a különböző elhajlók... trockisták leleplezése, a munka iránti lelkesedés fenntartása és a társadalmilag közelálló elemek (nem notórius köztörvényes bűnözők) átnevelése képezte fő feladatát.

Aktívák bevonásával gondoskodnia kellett szórakoztató rendezvényekről és a forradalmi ünnepekről, valamint a hangulat kívánatos irányú befolyásolásáról. Munkája nem volt könnyű, és gyakran került szembe megoldhatatlan feladatokkal, amit azután valamelyik aktivista nyakába varrt. Illusztrációképpen emlétek meg egy ilyen esetet.

A szolovjecki lágerek fő kenyérkeresetét abban az időben már az erdőkitermelés jelentette, ehhez kapcsolódott a fűrészáru előállítás, és nagy tételekben történő exportálása a Fehér-tengerre bejáró külföldi hajókon. Külföldön pedig nagyhangú kampány folyik a rabmunkával előállított fűrészáruk dömpingje ellen. A szocdem szakszervezetek a Szovjetunióból származó fűrészáruk bojkottját sürgetik. A vezető szovjet lapok, a Pravda és az Izvesztyija a külföldi sajtókampányt rágalomhadjáratnak minősítik. Naponként arról cikkeznek, hogy a

kapitalisták zsoldjába szegődött szocdemek a rabmunkáról költött dajkamesékkel, amelyeket a világ tisztességes dolgozói úgysem hisznek el, diszkreditálni akarják a szocializmus építését, fékezni a napról napra mind jobban hanyatló kapitalizmus elleni győzedelmes osztályharcot stb., majd felhívják a dolgozókat, hogy a termelés frontjain aratott újabb győzelmekkel cáfolják meg az árulók rágalmaikat. A lágerben csak keveseknek van alkalma újságolvasásra, nem sokan figyelnek fel a sajtókampányokra sem, pedig a barokkokban majd minden nap hangos újságolvasást rendeznek. Az erdőkitermeléssel, rabmunkával, dömpinggel és egyéb rágalmakkal kapcsolatos sajtókampány is egy lett volna a sok közül, ha nem jönnek közbe az öncsonkítók.

Abban az időben az erdőkitermelés még kizárólag kézi erővel, gyakran derékig érő hóban végzett nagyon nehéz testi munkát jelentett. Silány, kevés táplálék és nagy norma. A tervteljesítés mindenekelőtt. Ha a brigád estig nem teljesítette a normát, úgy az erdőben marad, ameddig kell. Ha nagyon későn végez, már nem érdemes visszakísérni a lágerbe, kiküldik a hideg levest és kenyeret, váltják az őrseget és kész.

A favágók jelentős része a köztörvényes bűnözők közül kerül ki, akiknek – köztudottan – nem életszükséglete a rendszeres munka. Mivel szökésre nemigen volt lehetőség, közülük sokan, radikális megoldásként, fejszét ragadtak, és lábukból vagy kezükből lecsaptak egy darabot. Nincs többé fadóntás derékig érő hóban, korgó gyomorral, soha ki nem száradó ruhában.

Kórház, huzamos gyógykezelés és végleges munkaképtelenség. Hetenként öt-hat ilyen eset is előfordult. Ezek voltak az öncsonkítók, akiket a mi, vagyis Popov-szigeti lágerünk kórházában kezelték, majd egy külön barakkba szállásolva összegyűjtötték őket megfelelő transzportlétszámig, és elszállították kényszertelepre, gyéren lakott területekre. A KVCS természetesen az öncsonkítókat is köteles volt ellátni szellemi táplálékkal, újságfelolvasással, aktuális témákra vonatkozó színvonalas előadásokkal.

Így azután az újságfelolvasó aktivista kötelességtudóan nekik is felolvasta, illetve töviről hegyire megmagyarázta a rabmunkáról és dömpingről kitalált hazugságokkal operáló kapitalista rágalomhadjárat cáfolatát. A hallgatóság előbb csak kuncogott, majd gúnyos és trágár közbeszólások kíséretében csonkjait mutogatta, végül is az aktivista – szégyen a futás, de hasznos – újságjait hátrahagyva kihátrált a barakkból. Az egész láger kárörvendezve nevetett a KVCS melléfogásán és vezetőjének elmozdítását várta, de a KVCS, a saját presztízsét féltve, megvédte az emberét és az ügyet, diszkreditálási kísérletnek nyilvánítva az aktivista nyakába varrta. Karrierjének befellegzett, beosztották az útépitő brigádba.

Eddig a rabok közül kikerülő, lágeren belüli adminisztrációról volt szó. Most itt az ideje néhány szót ejteni – a lágeren kívül tartózkodó, oda csak ritkán és mindig fegyvertelenül belépő adminisztrációról –, a lágerparancsnokságról. Közöttük csak elvétve akadt polgári alkalmazott, túlnyomó többségük az OGPU munkatársa. Előszertettel nevezik magukat az OGPU elődjének, a CSK-ra hivatkozva csekistáknak. Egyenruhájuk azonos a hadseregével, de sokan hordanak kék felsőrésű, vörös karimájú tányérsapkát, ami – úgy mondják – hasonlít a volt cári csendőrség tányérsapkájára. Nagyon büszkéek egyenruhájuk puritán egyszerűségére, arra, hogy nem hordanak arany csillagokat és váll-lapokat, hanem csupán egyszerű vörös zománcos, mértani ábrákkal ékesített parolit.

Azt persze mindenki tudta, hogy a háromszöget az altiszt, a négyzetek a tiszt, a téglalap a törzstiszt, a rombuszok pedig a főtiszt rangjelzéseknek felelnek meg. A tiszt elnevezést sértődötten utasítják vissza. A lágerben nagy számban fogvatartott volt cári tiszteket – az arany váll-lapokra és csillagokra célozva – kanárimadárnak csúfolják, ugyanakkor szívesen majmolják – nem sok sikerrel – magatartásuk tiszt, mivoltukra utaló sajátosságait.

Az OGPU belső törvényei előírták, hogy bizonyos időtartamot minden munkatársnak periferiális szolgálatban, vagyis távoli vidéken kell leszolgáltatnia. A csekisták között elég nagy számban vannak olyanok, akiket fegyelmi büntetésként vagy az általuk elkövetett büntetendő cselekmények megtorlásaként küldenek rövidebb-hosszabb időre a perifériákra.

A Popov-szigeti elosztóláger parancsnoki tisztségében egy Krivósejin nevű, 45 év körüli személy tevékenykedett, aki csak egy Nogtyev nevű, a legmagasabb rendfokozatot jelentő négy vörös rombuszt viselő és lágerfőparancsnok beosztású csekistának volt alárendelve, aki az akkor még Karél Finn Autonóm Köztársaságnak nevezett terület határőrségének főparancsnoki tisztét is betöltötte, tehát számunkra elérhetetlen magasságokban trónoló nagymenő. Szolgálati szalonkocsival, repülőgéppel és motoros hajóval rendelkezett. Szuronyos katonák által őrzött külön üvegházban termelték számára a primőröket.

Krivósejin nem viselt a paroliján semmiféle rangjelzést. Állítólag magas beosztásban dolgozott a leningrádi GPU-nál, és valamilyen durva baklövésért küldték lágermunkára. Három, különböző parancsnoki beosztásnak megfelelő rangjelzést viselő helyettese volt. Ezek közül az első helyettes valóban őt helyettesítette, mert jobban értett a lágerügyekhez, a második a láger belső őrségének és adminisztrációjának ellenőrzését gyakorolta, a harmadik pedig a láger körzetének különböző pontjain figyelőszolgálatot végző fiatal munkatársakkal tartotta a kapcsolatot. Ez igen fontos szolgálati ágnak számított, ugyanis a Kem városában székelő láger-főparancsnokság és főosztályainak, valamint szolgáltató egységeinek személyzete jelentős részben a rabok közül került ki, akik a láger szélén elterülő bekerítetlen lágerben laktak, és fegyveres kíséret nélkül, csoportosan és egyéneként közlekedhettek munkahelyük és a láger között.

Erre a figyelőszolgálatra azóta helyeztek nagy súlyt, hogy a húszas évek közepén néhány volt tisztből álló lágerlakó csapatnak sikerült hatalmába keríteni egy motorcsónakot, és külföldre menekülni. Ezen okulva széleskörűen kifejlesztették a besúgóhálózattal kiegészített figyelőszolgálatot, amely szemmel tartott minden, szökés szempontjából szóba jöhető utat. Egyesek megpróbálták a szökést a finn határon át, ami majdnem mindig meghiúsult, mert nyáron a szökevény eltévedt a mocsarak között és végül örült, ha ép bőrrel sikerült visszakerülnie a lágerba, télen viszont, ha sikerült megközelítenie a határsávot, úgy feltartóztatta a helyi lakosság. Az elfogott szökevényért jutalom járt: liszt, cukor, petróleum, textil vagy vodka, mind megannyi hiánycikk. Az OGPU, biztos ami biztos, rendeletet adott ki, amely szerint a Fehér-tengeren az őrnaszádoknál gyorsabb járatú hajó nem üzemeltethető.

A láger külső őrzését, a rabok ki- és bekísérését, valamint munkahelyi őrzését ellátó, katonai alakulatként működő fegyveres őrség legénységi állományát tovább szolgáló és sorkatonák, parancsnoki állományát pedig OGPU-munkatársak képezték. A fegyveres őrség nem a lágerparancsnoknak, hanem közvetlenül a lágerfőparancsnoknak van alárendelve.

Szorosan a lágerhez tartozik, annak igen fontos része a Hírszerző és Nyomozó Osztály (USZCS), amely közvetlenül a láger-főparancsnokság mellett működő Hírszerző és Nyomozó Főosztálynak (USZO) van alárendelve. Az USZCS látható személyzeti állománya az esetek többségében egyetlen nyomozó csekistából áll, aki a láger minden zugában, intézményében és munkahelyén beépített besúgók (lágerzsargonban: harkály) révén őrködik a láger politikai és közrendészeti színvonalán. Ez a nyomozó figyelemmel kíséri, persze a háttérben maradván, a lágerparancsnokság tagjainak tevékenységét is, hogy tűrhető határok között tarthassák a minden vonatkozásban virágzó korrupciót. Arra is vigyáz, a hatékonyság biztosítása érdekében, hogy hírszerző apparátusába ne furakodhassanak be magukat már lejáratott olyan emberek, akik az ő tudta nélkül már a lágerparancsnoknak is dolgoznak.

A lágerparancsnokság állományába tartoznak még a különböző élelmiszerraktárak vezetői (ugyanis biztonsági okokból a lágeren belül csak egy napos szükségletnek megfelelő élelmiszermennyiséget szabad tárolni) és a Popov-szigeti vasúti szárnyvonal üzemeltetői, valamint az élelmiszer- és iparcikkbolt személyzete.

A lakótelepet alkotó, gerendákból ácsolt faházakból lehetetlen volt kiirtani a poloskákat és a semmittevő feleségek örökös torzsalkodását. Mindennaposak a részeges duhajkodások, a kisebbségi érzés kitörései, amelyeket az vált ki, hogy többségüknek minden erőfeszítésük ellenére sem sikerül kitörni a sivár, istenverte helyen teljesített, minden sikerélményt nélkülöző szolgálatból legalább a városban székelő láger-főparancsnokságnál betöltendő bármilyen szolgálati beosztásba.

\*

Horváth László feljegyzései a szolovjecki táboroknál itt megszakadnak, s belekezd lágerbe vezető útja aprólékos leírásába. Röviden ír a bevezetőben említett törökországi eseményekről, majd részletesen odesszai, moszkvai börtöneiről, gyűjtőfogházról, magánzárkákról, sétáért, olvasásért folytatott éhségstrájkjáról. Torzóban maradt naplója már nem tartalmazza, a vele folytatott beszélgetésből tudom, hogy első szabadulása után megbecsült szakemberként dolgozott orosz városokban, Dmitrovban és Kosztromában. A hrucsovi idők olvadása szibériai kényszerlakhelyén találta, „alig” néhány száz kilométerre a transzszibériai vasútvonaltól északra.



Magyarországra visszatérve megismerte „újszülött” harmincéves fiát, a család és a Törökországban szerzett baráti kör befogadta. Német- és orosznyelv-tudását kamatoztatva műszaki fordítóként dolgozott, a pártnak is tagja lett.

Jókedélyű ember volt, sokat és szívesen beszélt. Bűnről, büntetésről és ártatlanságról azonban soha egyetlen szót sem ejtett. Ezekben a kategóriákban haláláig nem tudta sem kifejezni, sem megérteni a vele történeteket.



## HOGY VOLT, HOGY NEM VOLT GYUFA ÉS A PREAMBULUM

Személyes sorsomat nagyban befolyásolta, talán meg is határozta, hogy elhitték rólam, átlagosnál jobb az íráskészségem, és ráadásul csak a szavak ügyes összerakogatásához értettem. A Magyar Távirati Iroda munkatársaként abban a kedvezményben részesültem, hogy az 1963-as esztendőre Móricz Zsigmond-ösztöndíjban részesültem, amikor is a postás havi kétezer forintot havonta a lakásomra hozott.

Az MTI névtelen hírlavogjai sem az írófeleségeket, de még a névvel sokat publikáló újságírókat sem igazán kedvelték. Így amikor Ortutay Gyula a Hazafias Népfront főtítkáraként elkért engem, Barcs Sándor az MTI elnökeként könnyű szívvel odaajándékozott. Nem is töltöttem ki az alkotói szabadság esztendejét, mert a közelgő Népfront-kongresszus miatt már szeptemberben munkába kellett állni.

Az írást illetőleg erősen megkülönböztettem a névtelen bérmunkát, az aláírt újságcikket és a szépirodalmi alkotást. Mivel úgy gondoltam, hogy a csak író író könnyen csapdába ejthető, könnyen sebezhető, elfogadtam, hogy az egyik névtelenül végzett bérmunkát a másikkra cseréljem. Aztán a közösen előkészített kongresszuson Ortutayt elcsapták. Jött helyette Erdei Ferenc. Én pedig kis megszakítással két évtizedet hazafiaskodtam.

Amikor új munkahelyemet elfoglaltam, halvány sejtelmem sem volt, hogy később, mondhatni mindennapos kapcsolatba kerülök Kállai Gyulával, honunk jeles politikusával, aki azidőben nem csak a Népfront, de a minisztertanács elnöke is volt. Kállai Gyuláról ekkor keveset tudtam. Neve kommunista politikusként az úgynevezett felszabadulásunk után vált ismertté. Mint a fasisztákkal szembeni ellenállás egyik szervezője, népszerűbb volt Rákosinál és a többi moszkovitánál. Révai József mellett vagy mögött, ő volt a párt értelmiségije. Aztán a belső ellenfelekkel leszámolva Rákosi Kádárral együtt őt is börtönbe dugta, és csak Nagy Imre első miniszterelnöksége idején kerültek elő.

Kádár János újraindult politikai karrierjét angyalföldi párttitkárként kezdte (ekkor figyelt fel a „tehetséges” Biszku Bélára), majd Pest megyei első titkárként folytatta. Felesége pedig az MTI személyzeti vezetője lett, aki ekkor még nem felejtette el az üldöztetés nehéz napjait. Ki tudja, miért velünk, a mezőgazdasági rovat munkatársaival szeretett ebédelni. Nem volt hívője az újból erősödő Rákosinak, és módjával eltúrta a szabadabb beszédet. Egyszer, amikor az volt a nap híre, hogy Tömpe István, aki ekkor erdészeti főigazgató volt, világrekorder agancsú szarvast ejtett el, én erre megjegyeztem, hogy alighanem cukorspárgán vezették neki elő. Kádárné elvörösödve utasított rendre: – Vegye tudomásul, hogy Tömpe elvtárs a spanyol szabadságharcban tanult meg lőni.

Más alkalommal feldobottan érkezett az ebédlői asztalhoz és boldogan újságot:

– Gyufa művelődési miniszterhelyettesi kinevezést kapott. Ekkor tudtam meg, hogy Kállai Gyulának Gyufa volt a mozgalmi neve.

Következő stációként érdemes elmondani, mit tapasztalt Szilvási Lajos író barátom, amikor az 1956-os forradalom győztes napjaiban az Igazság nevű lap munkatársaként nyilatkozatot kért Kádár Jánostól, aki akkor a megszűnt Magyar Dolgozók Pártja romjain megalakult Magyar Szocialista Munkáspárt főtítkára volt. Lajos elmondta, hogy Kádár előszobájában ketten ültek: Marosán és Kállai. Valamelyik közölte Lajossal, hogy várnia kell, mert Kádár elvtárs fontos tárgyalást folytat. Ez valóban igaz lehetett, mert amikor végre kinyílt az ajtó, Mikoján és Szuszlov elvtársak jöttek ki azon. Tőlük elbúcsúzva Kádár nem csak Lajost tessékelt be, hanem oda-szólt Marosánnak: – Gyuri, te is gyere be. Kádár, miként a rádióban, ekkor is elmondta, hogy kis párt leszünk, de becsületes párt, miközben Kállai pedig egyedül kuksolt az előszobában.

Amikor a Kreml urai eldöntötték, hogy leverik a magyar ellenforradalmat, a moszkvai tárgyalásra meghívott, vagy elhurcolt Kádárnak visszatéréséhez Andropov elvtárs, az akkori szovjet nagykövet, majd SZKP első titkára állította össze a szolnoki segédcsapatot élén Apró Antallal, benne olyan ordas szélsőbalosokkal, mint Andics Erzsébet Bereivel, az ő férjével és Friss Istvánnal, az akkor tekintélyes közigazdással.

Kállai Gyula miniszterelnökként érte el karrierje csúcspontját, de megbukván már nem kapott állami sarzsit. Viszont a párt politikai bizottságának még jó ideig tagja maradt. Nyugdíjba vonulva (mert ők nem mentek, hanem

vonultak!) is jelen akart lenni a mindennapok politikájában, ezért megszállta a Belgrád rakparti Népfront székház második emeletén a Dunára és a budai panorámára néző fronton kialakított saját támaszpontját. Beköltözését szorongva vártuk, és valóban, legalábbis számomra nagyon kellemetlen következményekkel járt.

Én nem először láttam közlő kommunista nagybembert. MTI-tudósítóként testközelbe kerültem Rákosihoz, Kádárhoz, Dobihoz, Apró Antalhoz, más oldalról meg Grósz érsekhez, vagy Széchenyi Zsigmondhoz, az éppen Afrikába induló nagy vadászhoz. Nem voltam tehát különösképp meghatva.

A problémát az okozta, hogy Kállai, aki néhány évre még az elvileg legnagyobb súlyú testületnek, az MSZP politikai bizottságának tagja maradt, nem akarván kimaradni a vezérkarból egyrészt betegesen aktívnak bizonyult, másrészt szorgosan dolgozott saját politikai emlékművén. Mint hamarosan kiderült, hiú volt a végtelenségig, tökéletesen humortalan, és az önzés nagymestere.

Volt ideje a hatalomban megszokni, hogy mások dolgozzanak helyette, és ezt teljesen természetesnek vette. Megérkezése után én lettem ennek a leginkább kihasznált áldozata. Mert hamarosan egyedül több munkát adott, mint az egész mozgalom. A mi íródeákunk, csak így emlegetett.

Az egyik első feladat még érdekes volt. Kállai kefelevonatban véleményezésre átadta a Horthy-korszaktól a fordulat évig eltelt időben írt cikkeinek és megnyilatkozásainak gyűjteményét. Az első írás még Debrecenben jelent meg és a hosszúhátú nagybirtok summásainak sanyarú sorsáról szólt. Ezeket a summásokat történetesen az én palóc falumban, Mátraballán szerződtette a bandagazda, hogyne olvastam volna érdeklődve, megszállottan a kései beszámolót. A „felszabadulás” után egyre inkább elsötétedett a kép. Kállai egyik beszédében ezt a kijelentést tette: „Mi nem akarunk proletárdiktatúrát.” Mivel időközben mégis az kerekedett ki belőle, szóvá tettem, hogy ez esetleg kínos lehet. Kállai huszárós megoldást talált ki: Egyetlen szó beiktatásával így alakult az állásfoglalás: „Mi nem akarunk azonnal proletárdiktatúrát! Ügyes! - mondaná erre a viccbeli Kohn bácsi. Egy meglepő javaslattal pedig ő állt elő. Volt egy alig néhány soros tudósítás arról, hogy 1946. április 4-én megemlékeztek az ország felszabadításának első évfordulójáról. Kállai Gyula a Magyar Kommunista Párt szónoka javasolta, hogy április 4. nemzeti ünnep legyen. Kállai pedig egyet-kettőt csavarintva a nyakán, szemérmesen emlékezni kezdett. Kiderült, eltervezte, hogy utólag egészítsük ki az egykori tudósítást. Az első kiegészítést nem tartotta elegendőnek, Móra Ferencről véve a hasonlatot tovább neveltük a bubát.

(Egykor a nagy földmunkáknál a kubikusok teljesítményét úgy számolták ki, hogy fűsapkás földszlopokat hagytak meg és ennek alapján számították ki (köbölték) az elszállított mennyiséget. Aztán a legügyesebb kubikusok titkon a létező földrétegek vastagításával, vagy új réteg beiktatásával magasították, nevelték a bubát, így növelve utólag a teljesítményt. Hát valami efféle utólagos bubanevelést hajtottunk végre mi is.)

Sikeres íródeák-karrierem során előfordult egy furcsa eset. Kállai egyszerre két felkérést kapott. Meg kívánták jelentetni a felszabadulás után megalakult budapesti nemzeti bizottság dokumentumait, és most ezen események részesétől egy bevezető tanulmányt rendeltek tőle. Ugyanakkor megjelentetni készültek Mihályfi Ernőnek, a Magyar Nemzet elhunyt főszerkesztőjének válogatott újságcikkeit. Ehhez is Kállaitól kértek bevezetőt.

Kállai arra való hivatkozással, hogy neki a soron következő békekongresszusra kell felkészülnie – valójában inkább lustaságból –, mindkét munkát rám testálta. És az így elkészült írásokba nem tudom, belejavított-e egy-két szót. Aztán később Hajduska István, aki a közvetlen főnököm volt, nevetve mesélte, hogy felhívta őt Mihályfi övegye, aki grafikusként volt ismert. „És Filó azt mondta, hogy Misuról csak Gyufa tudta ezt így megírni”.

A személyes élményeivel, véleményével nagyon takarékosan bánt. Kétszer is meggondolta, miről mondjon véleményt. Amit megőriztem az, hogy egy alkalommal minden különösebb indok nélkül elmondta, hogy őt Rajk László, aki orvos bátyjéknál nyaralt a Berettyó partján, fürdőgatyában szervezte be Zöld Sándorral együtt. Aztán a sok fondorlattal összehozott győzelem után Rajkot felakasztották, Zöld várható letartóztatása előtt kiirtotta családját, majd öngyilkos lett. Kállai túlélte a börtönt és visszakapaszkodott a hatalomba.

Máskor az ellenállás egy komikus jelenetét mesélte el. Az üldözöttek közül többeket a két Somogyi színész nő rejtegette. Ám egy alkalommal Major Tamás nagyon berúgott, és a lépcsőházban a németeket, nyilasokat szidva jókora botrányt csinált. A rejtőzködők pedig szétspricceltek. Aztán Kállai Zuglóban egy Újvidék téri házban rejtőzött, onnan jött be jószerivel a szovjet hadsereggel, s kezdte szervezni a budapesti pártéletet.

Volt egy folyton újrakezdett meglehetősen furcsa kedvenc témája: az akkor még megingathatatlanul hatalomban levőnek tűnő Ceausescu família szidalmazása.



– Egy időben bizonyos ügyekben gyakran utaztam Romániába – rendszerint így kezdte. Ez a rejtélyes ügy minden valószínűség szerint Nagy Imréné ügyének kezelése, majd hazahurcolásuk lehetett. Az így kialakított kapcsolat hatására ő minden évben meghívást kapott a román tengerparti „öszödi” nyaralásra, és bárhogya utálta őket, mégis minden évben élt ezzel a lehetőséggel. És hazatérve mesélt. Felháborodottan mondta el, hogy Elena asszonyság egy külön villát rendelt magának, közvetlenül a tenger partjára. Amikor kiderült, hogy a széles homokréteg miatt nem a kiszemelt helyre építették fel, hanem jóval hátrébb, dührohamot kapott, és az új építményt felrobbantatta.

A legszemléletesebben egy, a külföldi vendégek számára rendezett fogadás történetét mesélte el a mi Gyufánk. Ők talán kétszáz méterre laktak a központi klubhelyiségtől. A rendezvény megkezdése előtt jöttek a telefonok, hogy mehet-e már értük az autó. Kállai mondta, hogy majd átsétálnak, de ebbe a rendezők nem nyugodtak bele. Aztán kiderült az ok. Minden meghívottnak ott kellett lenni, amikor a széles belső lépcső tetején megjelent Ceausescu, és lesétált, mint egy operettprimadonna. Más kérdés, hogy Romániába menet-jövet Kállai rendszerint megpihent a hajdúszoboszlói SZOT-üdülő protokoll lakosztályában, és ilyenkor a beutaltak elől lezárták az üdülő medencéjét, és egyedül lubickolt, mint a Tanú című filmben Bástyá elvtárs. (A velem elkészítettetett dolgozatok honoráriumát is szemrebbenés nélkül zsebre vágta).

Egy politikai bizottsági ülés után Kállai azzal lepett meg bennünket, hogy napirendre tűzik az alkotmány módosítását. Ennek a megítéző levezénylését pedig személy szerint ő és a Népfront mozgalom kapta. Aztán látva meglepődésünket, egy-két nyaktekerés után megadta a szükséges magyarázatot. Észrevéődött, hogy az oly sokszor hangsúlyozott, a párt vezető szerepének nyoma sincsen az alkotmányban. Ezt így kimondani alighanem restelték, ezért úgy gondolták, egy füst alatt végrehajtják az időszerű fazonigazítást.

Megvallom, az alkotmánymódosítás lehetősége nem hozott izgalomba, hiszen ez az alkotmány szerencsétlen csillagzat alatt született. Szeretett Rákosi Mátyásunktól kaptuk, és fennen hirdették, hogy mintájául a sztálini alkotmány szolgált. Az akkor még fiatal és naiv Kuczka Péter Alkotmányunk van címmel verset írt, amelyet mindenütt szavaltak, amely így kezdődött: Történelmünk poshadó mocsár volt / Melyben a nép nyakig merülve gázolt / Cipelve bankárt, arisztokratát. Aztán Illyésék tették óvatosan szóvá, hogy egész történelmünket poshadó mocsárnak minősíteni talán enyhe túlzás.

Nekem ráadásul egy személyes élményem is volt. Akkor még nem szöktem meg a bölcsészkarról, és barátságába fogadott Spitz Vera, az okos, szellemes zsidó lány, aki később Ligeti György világhírű zeneszerzőnk felesége lett. Vera pszichológusnak készülve gyakorlatra bejárt a lipótmezei elmeógyógyintézetbe. Ő mesélte, hogy azon az osztályon is, amelyből visszatérés már nem nagyon volt, élénk politizálás folyt. Egy nagy drapériára ki volt írva a sztálini idézet: A párt a mi eszünk, becsületünk, napfényes jelenünk és ragyogó jövőnk.

Nos, ebben a közegben felkérték az egyik törzsvendéget és folyton mindent mindig feltaláló, nagy műveltségű öreg mérnököt, hogy tartson előadást új alkotmányunkról. Az öreg komolyan vette feladatát, és nekikészült, hogy az Aranybullától az Amerikai Egyesült Államok alkotmányáig alapos áttekintést végezzen. A mellette ülő orvos megsokallva a tágas bevezetést, megrángatta az állva szónokló mérnök úr kabátját:

Most már az új alkotmányunkról beszéljen.

Ja, az szar – mondta a szónok, és azzal le is ült.

Emlékezetem szerint ezt az alkotmányt borítóján a népünk lelkétől idegen címmel jelentették meg. Csoda-e, hogy nem volt kedvem kézbe venni. Így csak nagy késéssel tudtam meg, hogy az alkotmánynak van preambuluma és ennek átírása az én feladatom lesz. Természetesen csak az első megfogalmazás. Mert attól mindenki fázott. Viszont egy siserehad várt arra, hogy ideológiai hibákat feltárva a szöveget a továbbiakban ízekre szaggassa.

Elolvasván a preambulomot meglepett, hogy kezdő mondata azt jelenti be, a nagy Szovjetunió szabadított fel bennünket. Meggondolatlanul szóvá tettem Kállai előtt, hogy valamennyien tudjuk, hogy a Szovjetunió, másrészt meg előtte is volt azért nekünk történelmünk. Ez az észrevételem enyhén szólva nem aratott sikert.

Azt hittem egyébként, hogy rám csak a preambulom átírása marad, de nem ez történt. Megszervezték ugyanis, hogy hat helyen, leginkább az egyetemi városokban tudományos tanácskozásokon vitassák meg az alkotmánymódosítást. Egyetemi tanárok, bírák, ügyvédek, közigazgatási szakemberek és mindenféle értelmiségiek gyűltek össze, hogy megtegyék észrevételeiket. Felkészültek, fáradoztak abban a hitben, hogy valami hasznosat műveltek.

És a hat vaskos dosszié egymás tetejére tornyosulva az én íróasztalomon kötött ki. Feladatul kaptam az értékelést, a tanulságok levonását. Beleolvasva az anyagba be kellett lássam, hogy megfelelő jogi felkészültség nélkül ezt a feladatot akkor sem tudnám tisztességgel végrehajtani, ha erre elszánnám magamat. Szerencsére, aki a jegyzőkönyveket megrendelte, feladatul adta, hogy emeljék ki a legfontosabb észrevételeket. Ennek alapján már nem volt nehéz összebarkácsolni valamit.

Hanem..., hanem a kisördög közben csak ott bujdosott bennem. És a jelentésbe belefoglaltam, hogy a tanácskozások résztvevői közül többen szóvá tették, hogy a magyar alkotmányosság múltjáról is illenék megemlékezni. És a terv bevált. Ha többen szóvá tették, az már egészen más, akkor övék a felelőség.

Igen, voltak ilyen gyermeteg dolgaink. Én például néhányszor tudósítottam olyan eseményeket is, amelyeken Rákosi személyesen jelen volt, és bármikor is jött a vastags, én soha egyetlenegyszer össze nem ütöttem a tenyeremet. Mégse vont ezért kérdőre senki. Mert alamuszi módon úgy tettem, mintha jegyzetelnék. Hát körülbelül ennyit ért a preambulum ügyében végrehajtott huszárcselem is.



### SZÖVEGEK

#### ***Késhasználat***

Immár sok éve, hogy hamvaim a Panthéon márványsírjában porlanak tovább, s egyes csontjaimat a Sainte-Chapelle altplomának oldalhajója, májamat a londoni Természettudományi Múzeum formalinban őrzi, koponyám pedig Fabliaux hercegné toalettasztalkáját díszíti Capri szigetén – és mégis, ha megengedi, ennyi élettapasztalattal, hogy úgy mondjam, engedje meg felhívnom a figyelmét, kedves Állócsillag, arra a nyilvánvaló tapasztalatra, hogy ha valaki kést hord magánál, korántsem biztos, hogy használni fogja, aminthogy az sem bizonyos, tudja-e használni, ám legyen ön is kétségeit kizáróan meggyőződve felőle, hogy használni akarja.

#### ***Inge Helborn álolmlátása***

Az 1870-es évektől divatozásnak induló álolmlátók egyike sem volt fogható Inge Helbornhoz. A nagyon vékony, madárcsontú, sápadt leány az Északi-tenger mellől származott, születésére nézve állítólag német volt. Kortalannak tetszett, akár egy párizsi szalonban szerepelt, akár Málta egy úri kastélyában vendégeskedve, zsíros fakóbarna hajjal, melyet általában feszesen hátrasímítva, kontyban viselt, a tengerentúlon éppen úgy, mint Jersey szigetén. Jelentéktelen külseje, csendes lény, melyet csak azért nem neveztek szelídnek, mert sem szelídségnek, sem más néven nevezhető tulajdonságnak nem adta tanújelét, elképesztő és félelmetes álmok szelencéjeként? közvetítőjeként? előidézőjeként? maradt meg az emberek emlékezetében, feledhetetlenül és nyugtalanítóan. Aki egyszer látta őt, álmai egyikével, annak elég is volt ennyi, egy életre bizonyosan. A nyolcvanas és kilencvenes években nagyon sokan látták világszerte, és még abban sem lehetünk bizonyosak, vajon meghalt-e, mielőtt véget ért a század.

Egyszer egy baltimore-i könyvtárban tartott rendezvényen hatalmas, kiterjesztett szárnyú, óriásgyíkszerű fehér madarak ropptek elő álmából, vadul keringve a sikítózó és menekülésre képtelen egybegyűltek fölött a teremben, rémisztő zajt keltve szárnycsapásaikkal. Egy pétervári bolgár férfi, Tyimofej Hanzel holtan esett össze, amikor álolmalakjában elélepett régen halott felesége, úgy, ahogyan a halála utáni első házassági évfordulójukon festett. Marjorie Zürichben az anyjával találkozhatott hasonló körülmények között, azzal a különbséggel, hogy az anya takaros, tiszta, nyakig begombolt blúzban jelent meg, miközben halk zúgás kíséretében ajkai lassan szétnyíltak, szája egyre szélesebbre tárult, s torkából éles, visító, elnyújtott üvöltésként tört elő abbahagyhatatlanul a kislány neve. Egész alakulatnyi katonák is megelevenedtek, farm állatokkal, templomi gyülekezet, Angyalkert, ezüst ékszer, mely után finom mulatt kezek nyúlnak, Parte de Lamas nemzetközi hírű duellánsai, néhány színezett post mortem fotográfia, és a teljes felszínén penészborította Rajna.

Az igazság az, hogy Inge Helborn férfinak született, s bár újból és újból akad, aki azt állítja, gyermekként maga erőltette, sarjadó tudata minden erejével kényszerítve magát, hogy lánnyá váljék, valójában emlékezetes marad a jelenet, melynek során az ismeretlen férfi egy éjszaka tengerparti házába hurcolta, hogy a kisfiú testét a lehető legszánalmasabb módon csonkolva és torzítva, mindenféle pecekkel és szorítókkal kényszerítse megindulni a nővé válás útján, mindaddig, amíg újból be-bepillantok a gyertyafényes szobába.

#### ***Egy szlovén elkövető***

Állítólag Jesenicéből származott, hát nem tudom. Én Ljubljanában találkoztam vele, vagyis ez erős túlzás, ott láttam egyszer, véltem ráismerni, egy pillanatra, talán. Killroy és Keira. Ez volt a neve annak az angol házaspárnak – nászutaspárnak, ha jól emlékszem –, akikkel egész éjszakára szerződtem még a bárban a szobájukba. Mindketten jelentéktelen külsejűek voltak, olyanok, akikre másnap egyáltalán nem emlékszem már, és mindketten mutatósnak mondtak, a férfi jóképűnek, a nő csinosnak. Killroy szokatlanul gyengéden bánt velem az éjszaka elején, én kedves voltam Keirához; ők ketten nagyon szerették egymást, és egy-két pillanatra én is szerettem őket;

szerettem harapdálni Killroy húsos és kemény alsó ajkát, érezni széles tenyerének szorongatását a csípőmön, és szerettem Keira bőrének tejesmandula-szagát szürcsölni, lúdbőrző mellét tapintva, amíg szerettem. Szerintem semmit sem hallottak a neszezésből, ami mégis zavart közben. Ezek a szállodák nem túl bizalomgerjesztőek, és ez az angol pár nem figyelt ilyesmire. Ez az angol pár hajnali ötre halott volt. Előtte túl sokszor és túl erőszakosan olyasmikre kényszerítettek, amik nem csak a megbeszélrt árban nem voltak benne, de amik gusztustalanok is voltak; a férfi mindenféle mocskba mártogatott nemiszervét nem hogy a számba venni, de kézbe fogni sem akartam; a felesége az idő múltával mintha minden pórusából egyszerre büzlött volna, miközben követelte, hogy arcommal és nyelvemmel valamennyi testnyílását kényeztessem. Killroy és Keira nem hallotta a motozást a zárban, zsirosan fénylő holttestük, szemétre való bűdös tetemük így a szálloda fürdőszobájában maradt, ki tudja meddig. Csak egy hosszú pillanatra láttam őt, ruganyos mozdulatait, a rendet, amivel eltakarította vendégeimet. Arányos testű, magas, bizalmat sugárzó sziluett, nincs bennem félelem, ha eszembe jut. Jesenice felől mindig hideg szél fúj, azt mondják, persze azt is mondják, ezzel együtt ott sosem fagy, jó a levegő. Ott jó a levegő, igen. Egyszer visszajutni oda, fagyaltot nyalni a főtéren, hallgatni a harangjátékot, ha sötétedik, Cankar-verseket olvasni a gyertyafényben, és várni, hátha neszez újra.

### **Négynyolcvan**

*Petőfi Sándornak*

Nyílik a csárdaajtó, maga be van rúgva! (művészkém) – motyogja a söntés mellől, de kit érdekel? adj inni mindjárt! no mi van, mi van, csúszik a Kossuth-díj, szakikám elvtárs? magaddal játsszál, ha mondom, delíriumos állatja! elhallgass, December, már éppen eleget ittál. vidám falusi soka... mondom már éppen eleget ittál. nem a gázsiért! nem azért a gázsiért! tiszteletdíjért. a félszárzából. sok lesz, nem, három? éppen elég lesz, kartársam drága, majd meglátod, elszopogatja a művész úr derékul. hanem az a tetves érdemes, az bánt igazán, mer' itt ragadok bele, adták volna két évvel később, akkor frissen ütik rá a kiváló tükörtojasát, így van. de miért itt issza le magát, miért nem a Dorottya utcai lakásban? gondozott háromemeletes bérház a belváros szívében. a harmadik emeleti lakásban maga a művész fogad. készséggel kalauzol körbe a tágas szobákon. tessékeld ki, Béla, az alteregót, de nagyon gyorsan, merevrészeg, előtte fizessen. a nappaliban, a zongora fölött példaképek, pályatársak, barátok fényképei a falon. két zsirópapa is volt, öreg, az a négynyolcvan! már régen nem játszom, csak családi ünnepeken. most ott van például az az állat – az miért? rumból lesz kettő ma este. nem lesz sok, művészkém? írónál mindegy, József Attila-díj korán, még alternatív is lehetsz. milyen csiga? 'ccer ittam, sör, kávé, tokaji – meg ne tudd. itt a remek tviszt. senki még asztal alá. mennyi?

### **Faena**

Kedves Jutka és Bertalan! Szeretettel üdvözlünk titeket innen a tengerpartról. Alicante remek hely és úgy általában egész Spanyolország gyönyörű, területe 504 782 km<sup>2</sup>, népessége mintegy 46 millió fő. Az időnk nagyszerű, minden nap kijárunk a strandra, és nagyokat úszunk, esténként pedig (mit esténként: éjjelente!) élvezzük ennek a nyüzsgő kisvárosnak a megunhatatlan délies hangulatát. Juli már leszedett két helybelit, rendben kibelesztük, elcsomagoltuk mindkettőt; én meg egyelőre a csomagmegőrzőben hagytam azt az ordas ribancot, akit kértél. Bercikém, hamarosan indulunk visszafelé, bár még csak óvatosan gondolunk rá, hogy nemsokára itt kell hagynunk ezt a mesés környezetet. Utána még pár nap Barcelona, és a jövő héten már otthon is leszünk. Mindkettőt szeretettel csókolunk, Juli, János. Ui. Juli üzeni, hogy a kis lefagyasztottaknak viszünk valami meglepetést, addig meg ne kezdjétek a rendes szózást. Még egyszer üdv!

### **Dalszöveg elemzése**

Dampierre tábornok izgatottan és jókedvűen lép a szálláshelyül elfoglalt vendégház ebédlőtermébe, ezen a kései órán. Legszűkebb tisztikarának részvételével tartja haditanácsát. A helyzet feszült, Bethlen egyik seregteste délután váratlan támadást intézett a császári csapatok egy elrejtésre szánt egysége ellen, mely megsemmisült – de a generális bizakodó, és izgatottsága sem a hadi eseményeknek szól.

– Mert nézze csak, mit jelenthet ez a furcsa kitétel, mindjárt az első strófában: „and what's more, it's true”? A Yes it isről beszélék, természetesen. Pimaszkodás ez?

– Sejtelmem sincs, tábornok – kezd türelmetlenkedni Marcus Halberstam. – Hatszáz vasasunk áll pihenten bevetésre készen. Sopron...

– Rendben. Lennon éppen elég világossá teszi már az első szakaszban az egész helyzet nonszensz jellegét, amennyiben aszerint diskurál a barátnőjével, hogy viszonyuk aktuális állapotát a volt barátnője elfogadásának vagy el nem fogadásának sikere alapján méri.

Paul van Owen, a tőle megszokott udvariassággal, óvatosan szól közbe:

– Marcus, úgy vélem, büntetőexpedícióra tett javaslatot az imént.

– Hatszáz? Szép. Érdemesebb azonban figyelni arra, hogy red és a scarlet szavakat párhuzamosan használja a szövegben. Miért? És eleve: miért a vörös színt választja? „Everybody knows I’m sure”, mondja a vörös ruháról, ami akár úgy is hangozhat, mintha éppenséggel nem lenne teljesen biztos a ruha színében. A többi...

– Henri Duval... – vág közbe újra Halberstam –, kérlek. Most van itt a pillanat, hogy gerincükre fagyasszuk a lelkesedést és rettentő példát mutassunk.

– Sopron, igen – összegez Tompér. – Az „it’s my pride” és az „in spite of you” fordulatai persze látszólag egyértelműsítik ennek az öntelt fickónak teljesen kaotikus és tarthatatlan versbeszédét – valójában azonban inkább elbizonytalanítanak, mint ahogy bizonytalan ő maga is, minden felszíni fölénye dacára. Maga a címadás is, a maga szikár állásfoglalásával, mintha ironikus keretbe foglalná ezt az érzést. Hát égessék fel Sopront, Marcus.

## **Irodalom**

*Nyilas Atillának*

1.

Ott rekedtek valamennyien a liftben, mely hirtelen megállt és nem akart továbbmenni. Fülledt, párás volt a levegő, a szűk fülkében így még nyomasztóbb a hangulat.

Ady Endre réveteg szemmel bámult a földre, Petőfi Sándor idegesen topogott, Karinthy Frigyes szórakozottan forgolódott – amennyire ezt a hely lehetővé tette –, Radnóti Miklós a sarokban állt és rezzenéstelen arccal nézett a liftajtóra, Arany János zavartan köhécselt, József Attila a többiek arcát fürkészte, Örkény István mintha mosolygott volna.

Vártak.

Kis idő múlva Petőfi Sándor dörömbölni kezdett az ajtón, Ady Endre egy kis üvegből ivott valamit, Örkény István megpróbált állva aludni, Karinthy Frigyes a zsebkendőjére kötött csomókat, Arany János a cipőjének orrát igazította egy vonalba, Radnóti Miklós az óráját állígtatta, József Attila pedig képzelte dallam ütemére himbálta magát.

Vártak.

Vártak.

Várnak.

(1992)

2.

„Ilyen hosszú mondatot nehéz elemezni. Ez talán nem is egy mondat.” (Microsoft Word)

3.

Írók. Egyszer ismertem egy írot, egy sorban álltunk a postán, ő előttem. Közepesen hosszú volt a sor, amit ki kellett várnunk. Az író sötétbarna bőrdzsekit viselt, alatta zöld pulóvert, az alatt barna hajszálcsíkos inget, fekete kordnadrágot és fekete bebújós félcipőt, vékony, keret nélküli szemüveget. Jobb kezében tartotta a táskáját, bal kezében a befizetendő számlákat: a közös költség csekkjét, a villanyszámla csekkjét, a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás csekkjét, az internetszolgáltató és a kábeltévé-előfizetés csekkjeit, a gázszámla még nem érkezett meg. Én egy levelet akartam feladni, és ismertem egy másik írot is.

4.

Még írok. Az egyik kövérkés, szakállas, flanelinges, karóráját a jobb csuklóján hordja, bőségesen mér szegedi erőset a pacalpörköltbe / kulturális hetilapnál tutista, megmondja mi az irodalom, mint Jean-Paul Sartre / kávéházban ül, ott is ír, fölfogja a nüanszokat és irodalmi hírnévre segíti az öngyújtóját, a szemüvegtokját, a jobb és a bal széklábakat / de meg költő – mindig csak vörösbort. És ismertem még egyszer megint egy író, aki írt egyszer megint egy regényt, és a kötetbemutató forgatagában hátba veregette a volt osztálytársunkat és megkérdezte tőle, hogy Pistukám, merrefele lehet itt hugyozni egy legényeset.

5.

„Azt mondogatták, »ez a legjobb könyv a fegyverszünet óta.«” (Jean-Paul Sartre)

6.

Kérem, az nem úgy van. Nem járja! Mi az, hogy recepció? Mi az, hogy kritikai élet? Ott van a Túra című könyv. Kérem, az a Nyilas Atilla néven publikáló embernek a legeslegjobb könyve. Az egy remek könyv! És hallasz róla? Biztosan nem, nem szóbeszéd tárgya, nincsen tematizálva a Túra. Miért? A kritikusok figyelmetlenek? Hát olvastunk olyan recenziót a Nyilas Atilláról, a Forrás folyóiratban, ami több könyvét elemezte sorrendben, és közöttük a Túra meg sincs említve, pedig a tárgyalt könyvek sorába beleillik. Elfeledkezett róla a cikkíró? Vagy nem olvasta? Bánhatja, mert a Túra nagyon nagy könyv. Ott van nagyon, és szerintem ez a Nyilas Atillának, aki pedig igazán rockandrollköltő, a legjobb könyve. Mert ebben van például a Vogul, a Hajnali álma, vagy az Áldásadás a HÉV-en, amik nagyon szép versek, vagy ott van ilyen sms-verse is, hogy Labanckurva meg Fehér kávé. Kérem, mi utánanéztünk. Kikérdeztünk. Utánanéztünk például a Nyilas Atilla levelezésében is, ahol az áll, hogy a Túra valójában kitalált valami, egy álomkönyv, olyan, amit el lehetne képzelni az Álmoskönyv című kötetébe, de ezt már csak úgy hozzátesszük. És ha ez így van, akkor az író nincs tisztában azzal, amiket beszél, összevissza ír Nyilas, mert a Túra igenis létező könyv, nagyon is létezik, barna, ilyen barnás, sötétlilás, és nagyon jó könyv. És azt üzenjük innen a költőnek, hogy ha ő maga azt híreszteli, hogy kitalált könyv, akkor mit várhatunk a kritikusoktól? Mit várhatunk mi, olvasók, egyáltalán? És egyáltalán: mit várhatunk?

(Eddig 0 komment.)

(Kommenteléshez lépj be vagy regisztrálj.)

7.

nézd, juj, ott, egy (se, szeri, se, száma)

író a bokorban, író a bokorban, író a bokorban, író a bokorban (4x)



### VISIT AD LIMINA

Harmadnapja hiányzott Eszter, és fekete-fehérre nyomtatott portréja már a villanypóznákról és középületek ajtajáról nézte kedvesen, tisztán, de vádolóan, ahogy, azt mondják, csak ő tudott nézni, a gőzölgő leheletű járóke-lőt, és Pintilie rendőrfőnök, aki minden, lócákon rebesgetett piszkos ügylete mellett, maga módján azért lelkiismeretes ember hírében állott, már biztosan hogy kutyákkal is kerestette volna, ha lettek volna a környéken rend-örkutyák, amikor is Laurentiu bácsi, a féllábú juhász, szavai enyhe nyomatékosítása gyanánt tolószékéből fel-tápáskodva, ahogy ezt ilyenkor szokta, fél lábán állva, másíknak csonkjával egyensúlyozva közben, azt vetete oda, nem is enyhén emelt, és nem is túl burkolatlanul ellenséges hangnemben, Kozma János kocsmáros felé, hogy: „Kozma, te vagy egy féreg!”. Miután a Doi Brazi, vagyis Két Fenyő „vendéglő” természetellenesen magas, szálás termetű és feltűnően kopasz tulajdonosa a fennhangon hozzávágott sértést észrevenni nem méltatta, Laurentiu a székébe, nagyokat szuszogva, visszahuppant, és heves mozdulatokkal kerekedett kifelé a nyitott aj-tón. Bogdán Béla, az erdész, akinek tekintete olyan, mint a patak völgye fölé meredő sziklák, és állítólag a med-vékkel is beszélni tud, a söntés előtt állva egy nagy bögre meleg teával, széles markában a csupor elvész, fel sem néz, csak halkán brummog: „Csihánra pisált `sze megin.”

A Doi Braziban, végül is, Marginea település minden generációja, szinte minden generációja, kivéve a porony-tokat, képviselteti magát, rendszeresen és mondhatni a nap, vagyis a nyitvatartási idő minden órájában, foly-ton, és persze mérnek itt finom házi gyümölcspálinkát is, az melegíti a torkokat, főleg ilyenkor, mikor az első hó, ha meg nem is állott, de lehullt, itt-ott sáros-jeges foltokban látni. És nem is csak ennyi, ami törvényen kívüli ügy-let a faluban, az hol máshol, itt zajlik, e fedél alatt, vagy ebben a kis parkolóban, kivéve talán a könnyű kábítósze-rek, feketén árult ex-,legálok”, vagy „legálok”-hoz hasonló, ütősebb szintetikumok kereskedelme, a kocsmáros minek a gondolatától is viszketeggé válik, és ha csak megmeszelné is drasztikus következményei lennének, ezért pedig a helyi fiataloknak más, félreesőbb helyeken kell mindezt csendben lebonyolítaniuk, hogy aztán révülni is, ha az időjárás a szabadban nem engedi, a közösségi élet ez egyértelmű színtere helyett, egyik-másikuk otthon-ában kelljen.

A cigányurdék pedig ilyenkor, késő ősszel is még, amikor a többi gyerek reggelente kedvetlenül iskolába bal-lag, és a lombhullatók lombjukat hullatják lassan, meztelenül rohangálnak a falu végén, az úton, és az ismeretlen-nek, aki először vagy átutazóban, vagy nem sokadára jár Margineán, az ugráló kis füttyik és csoré kis nunik lát-ványa egyszerre lehetett komikus, visszataszító, és valahogyan misztikus is egy faluban, ami a természet sziklás ölében betolakodásként hathat.

E betolakodást, a kényes egyensúlyt és fennálló erőviszonyok tulajdonképpeni helyzetét pedig semmi sem ábr-ázolja jobban, mint a száznéhány méterrel a falu szintje fölött, de voltaképp alig egyórányi sétára levő várrom, melynek vastag és vékony gyökerekkel, mohával, fűvel és futónövényekkel benőtt, tűz, eső, és szél koptatta ere-detét a helyiek, a helyiek legöregebbjei sem ismerik bizton. A történések közül a legtöbben abban egyeznek meg, hogy tizenegy, tizenkettedik század, Marginea lakosai abban, hogy a látványában fenségesség érzeteit keltő rom-mot, amióta ők azt tudják, kétségtelenül, boszorkány lakja. Hogy a Mariuta néni, nyugodjék békében, csapodár híru férje, nyugodjék ő is, addig járt fel Petru bányással oda, isten tudja mit csinálni, hogy kislányokat csaltak fel a romokhoz, mert mindenki már kiskorától félt arra járni, hogy a kamasz fiúk emberi csontvázakat találtak, koponyát hoztak le, hogy a Mariuta férje a Petruval és egy tizenegy éves Évike nevű kislánnyal, aki Hangának a nagynénje lett volna, együtt tűntek el egy szeptemberi napon, ahhoz, hogy öt hétre rá egyedül térjen vissza, tel-jesen ősz hajjal, csontsoványan és reszketegen, hogy Mariuta egy hónapra rá el is temesse, háza mögött, a kert-ben, egyedül és halkán.

És nincs nyugalom, a Doi Braziban is kevesebb, mint eddig, de az egész faluban, amióta Eszter eltűnt, a szülei ebédnél látták utoljára, ezt mondta hisztérikus sírógörcsökkel küzdő édesapja Pintilie rendőrfőnöknek. „Mikor láttad utoljára Pávai Esztert, fiam?”, kérdezte aztán, a dohos rendőrségi épület talán legdohosabb termében, egy másik, kövér ügynök társaságában, aki valószínű, hogy magyarul sem tudott, Tamástól is, a lány eltűnte utáni



második délelőtt, „Találkoztál-e vele a tegnapelőtt este vagy éjjel?”. „Igen, találkoztam vele, este. A négyes kőnél voltunk.” „Nézd fiam, én tudom, hogy Eszter elszaladt innen, és azt is tudom, hogy miért, hogy miattad szaladt el, ne nézz kérlek most hülyének minket, mondd csak el szépen, mi történt tegnap a négyes kőnél.” „Nézd csak, te egy értelmes fiatalember vagy Tamás, remélem tudod, nincs mitől félned, ha az igazat mondod, de bármit is lódítasz, tudod, mint a szanta kutyát, nem hiába, van néhány éve, hogy ezt a szakmát végzem.” Tamás pedig hallgatott, a felügyelő pedig azt kérdezte, kis idő elteltével tőle: „Jól van, legalább erre válaszolj nekem: történt-e valami különös aznap?”. „Nem, nem történt semmi különös, mondtam ekkor, mert, hát mit is mondhatam volna annak a bárgyú, disznóképű fakabátnak?” – mondja ezt, már a kocsmában Tamás, Hangának, „De te tudod, hogy mi történt, hogy mit mondott nekem Eszter, és én nem értek az egészből semmit, komolyan, Hanga, úgy érzem, becsavarodok, érted, nem tudom, mi lesz...” „Azt mondta neked, hogy nem találkozhattok többé.” „Marginea-n élünk, érted, mi az, hogy nem találkozhatunk, ennél igazán jobbat is kitalálhatott volna, nemde?”. Ekkor kerekedett vissza Laurentiu bácsi az ajtón, feldúltabban annál is, mint néhány perce ment el, megállt a kocsmák közepén, felállt, és még nem is dülöngélt, kicsit sem, mint máskor, sugárzott róla a határozottság, állt és mindenki nézte, és várták, hogy megszólaljon, Kozma János is kíváncsian tekintett rá, pedig Kozma János általában senkire se tekint sehogy, ami elég nehéz lehet neki, hiszen annyira magas, hogy mindenkinek a feje búbját látná, most viszont Laurentiu bácsinak egyenesen az arcába nézett, és Laurentiu bácsi nem mondott az égvilágon semmit, csak a szája mozgott, senki egy hangot nem hallott, és elkezdődött lassan a suttogás, „Bai s-o facut mut batranu’?”, „Megnémult az öreg?”, halkán, majd egyre hangosabban, volt olyan, ki nevetgélni kezdett, a zsvivaly egyre hangosabb lett, mint egy viharnek a kezdődő szellőkésői, és a vihar szemében Laurentiu bácsi állt ott, és továbbra is, cölöpegyszerűen állva fél lábán, mozgatta hevesen ajkait, elkeseredetten gesztikulált már, és a nevetés vihara egyre csak egyértelműbbé, és egyre csak hangosabbá változott, és Kozma János, az óriás, hosszú tenyerével úgy a pultra csapott, hogy attól mindenki elnémult egyből. Egy-egy fojtott kuncogás hallatszott csupán, egyik-másik rejtettebb sarokból. „Elég volt!”, ezt mondta, és ekkor az ajtó ismét kinyílt, és tántorgott rajta befelé Pávai Jákob, úgy zihált, mint akit fojtogatnak, és összerogyott, a Doi Brazi kocsmák közepére, a még mindig álló, féllábú Laurentiu bácsi széke mellé, lerogyott, és kétségbeesetten zokogni kezdett, mint aki tudja, hogy az egész világ, minden ami körülötte zajlik, nem létezik igazán, semmi se létezik, semmi sem létezhet annyira, mint a fájdalom, mit érez, és zokogott, és zokogott, egyre hangosabban Pávai Jákob, és újabb vihar keletkezett, és villámok csapdostak már poharak és asztalok között, és üvegek és üveg között, és mennydörgött a faépület padlása, mintha az ördög hasítaná nevetgélve szét a képet, egy a lehető legerősebb vászonra festett pillanatképet, amin mindenki és minden rajta van, és mögüle kandikál ki vigyorgó arccal a gonosz, mintha csak azt mondaná, hogy itt vagyok, mindig is itt voltam, mindig is csak én voltam itt, senki más, és tessék, most láthattok, nézzetek hát jól meg, ameddig még tudtok, a kocsmában pedig senki a székéről meg nem mozdult, és Tamásnak kellett felállnia, hozzáment a kocsmák közepén vonagló Jákobhoz, szótlanul emelte fel a földről és vitte ki az esőbe, az ajtón.

„Ne haragudj kérlek, ... ne haragudj rám, Tamáska.”, így Jákob miután kissé összeszedte magát, nem zokogott már, de még mindig Tamás vállára támaszkodva csoszogott az út menti sárban. Kamaszok randalíroztak el mellettük a készülő záporban, az út másik oldalán, hangosan nevettek, nem tudni ha rajtuk, mert a kamaszok valamit mindig kitalálnak, valamit, amin nevethetnek, és soha senki nem tudhatja, senki aki nem közöttük, nem szűk, és élesen egymásra hangolt, és élesen, olykor, egymásra zárt körükben melegedik éppen, mert a kamaszok e csoportjainak melegük van mindig, és izzadnak, és kiizzadják magukból az állati tekintetek együgyű homályát is, és amire felnőnének, kiizzadják magukból a múltat s a jövőt. „Semmi gond nincs, Jákob,” mert tegezte a férfit, mert ezt már az elején tisztázták, kínos pillanatok kiküszöbölendő. „Figyelj, én el akartam valamit mondani, valakinek el akartam mondani, és azt gondolom az lenne a legtisztességesebb, főleg az adott körülményekre tekintve, huhh...” Tamásnak a hangja elakadt néha, Jákobnak a botladozásával arányosan, lévén hogy Jákob bár teljesen józan volt, tulajdonképpen sohasem ivott, néha egy-egy pohár bort talán, de részegen még senki sem látta, mégis most úgy botladozott Tamás vállán, mint egy közönséges részeg, és Tamás valószínűleg egyedül azért mondhatta el azt, amit elmondani készült, mert áthatotta Jákob állapota, mert tudat alatt megértést várt talán, ettől az összetört embertől, mert bármilyen más ember előtt szégyellte volna magát, szégyellte volna esendőségét, de ezelőtt az ember előtt most nem szégyellte. „... az adott körülményekre tekintve, hogy neked mondom el, Jákob, szóval, ... én azt hiszem, hogy Eszter sohasem szeretett engem, úgy igazán, vagyishogy szeretett,

valahogy, persze, és én is szerettem, én halálosan szerelmes voltam bele Jákob, de hát ez, gondolom látszott is rajtam, ő viszont ezt viszonzni nem volt képes, nem is vártam el, miért is vártam volna el, hiszen rosszat neki sohasem kívántam, és a szerelem, ez a szerelem nekem, hát, fájdalmat jelentett leginkább, örületet, a józan ész teljes felfüggesztődését, és rengeteg, iszonyú fájdalmat, nem kívánom ezt senkinek, még ha tudom is, a legtöbb ember, legalább egyszer, azért, így vagy úgy, de átesik rajta. Eszter is átesett rajta, tudom, nem velem, nem baj ez, én viszont belé voltam szerelmes, úgy, hogy azt sem tudtam, mihez kezdjek magammal, és magam sem volt igazából, körvonalaimat a szerelem, ez az örület teljesen feloldotta, nem voltam, illetve, nem vagyok a másik embertől megkülönböztethető, mert nem vagyok én semmi, csak egy nagy adag, lebegő, pattanni kész düh és keserűség, egy ember, akit eltörölt az ördög, és sohasem voltam, és nem is lehettem a lányodnak a megfelelő férfi. Ezt pedig ő is tudta.” Jákob pedig szótlanul szipogott, úgy nézett ki, oda sem figyel Tamásra, időközben megérkeztek Pávaiék házához, bementek, és Pávainé ágyban volt már, Jákob Tamást áthúzta egy másik szobába, villanyt gyűjtött, Eszterről készült fényképek néztek rájuk mosolyogva, egy kis kerek asztalról, Jákob pedig azt mondta Tamásnak: „Az ördög, mint a tűz, olyan, és gyávaként rejtőz a füstben”, és Tamás állt és nézte Eszternek a portréját, és Jákob azt mondta: „maradj kérlek itt, ma éjjel”, és lefeküdtek, Jákob az ágyra, Tamás a sebtében megvetett kanapéra, és eloltották a lámpákat, és Jákob nemsokára mélyen szuszogott már, Tamás pedig nézett, hol felé, hol arra, ahol Eszter mosolygott a kékes háttér előtt, és nézett, de semmit sem látott.

A hajnal pedig úgy hasad, hogy Pávaiék ajtaján rendőrök kopognak, Pintilie rendőrfőnök verdesi az üveget, a töréshatárnál éppen hogy kicsit finomabban, Jákob pedig komótosan áll fel és sétál el kinyitni, az hogy őt elvinnék még kikérdezésre, tudják hogy az egészsége nem szolgálja legjobban a napokban, tudják ők, hogy micsoda megpróbáltatás neki ez az egész, de hát ők csak a kötelességüket végzik, semmi más, hát a Pávainé asszony, esetleg, ha neki is egy-két kérdést fel lehetne, hogy Pávainé tegnap óta rosszul érzi magát, és hogy most alszik, és kérem, legalább őt hogy pihenni hagynák, mégiscsak egyetlen lányáról van szó. Tamás pedig úgy mászik ki a belső szoba ablakán át, mert hallja, ahogy Pávai Jákob néhány rongyot éppen magára kapva, róla mintha teljesen megfedkezve, kulcsra zárja a kijáratú ajtót, a kerítésen szerencsére mászott már át, nem szorul be lába. Az utca pedig olyan színű, mint amilyen a közöny lenne, és hőmérséklete se különbözik sokban ettől.

A Doi Brazi „vendéglőtől” eltekintve, a nem sokkal északabb, és az útnak a túloldalán működő kis ABC, ami mellett Tamás is hazafelé elhalad, pontosabban a bolt előtt felszerelt nyilvános telefon előtt fekvő része az egyébként hangulatilag homogén, sáros és lószagú térnek, számíthat még amolyan közéleti placcnak, mert ha mobilkészülékük akad is, azoknak is, akiknek házuk is csak alig fedél, a térerő finom hullámokai viszont, Marginea oxigéndús levegőjében, annál ritkább jelenségnek számítanak. Így hát ha most nem is túl mozgalmas, ez sem, a délutáni órákban nagy mellű és ingatag modorú cigány nők legkülönfélébb sopánkodásaiból hallgathat az esedékes vásárló vagy ártatlan sétáló, átsétáló egyedülálló koncertet, sopánkodásokból, melyek általában az éppen hívott vagy hívandó, rendszerint kis csenésekért és meggondolatlan slamasztikákért csücsülő férjeik vagy gyermekeikről szólnak, és visszhangzik belé az egész völgy ilyenkor, hogy: „jááj, az én kis Grófóm, jááj, ha az a mocskos dög meg nem ugatja, hogy dögölne bele rüheibe ott ahol az anyja világra vajudta”. A bolt pedig a Hangáéké, szülei pedig szorgalmasak, és őt is gyakran munkára fognák, de nem járnak sokszor sikerrel. Hangának pedig nem sok barátja akad, annak ellenére, hogy szemrevaló teremtként tartják a férfiak számon, és zavartan fordulnak mindannyian jobbra és balra, és fel és le, amikor hosszú, fekete haját, mint koromcsíkokat húzza maga után, egyszerre kíváncsinnak, de szigorúnak is tűnő arcából kihulló koromtekintete, és dús keblei karcsú hátának szerelmes gyermekeként ringatóznak, ahogy kecsesen siklik végig az asztalok közt. Félnek tőle kissé, és senki sem tudja miért, senkiben még csak meg sem fogalmazódik ez a finom, selyemlepelként burkoló félelem hangja, ami azért is különös, mert mindig is így volt, hiszen osztálytársak voltak, és Eszterbe, a vitathatatlan szépségű szőke tündérkébe mindenki szerelmes volt, Hangától pedig mindannyian féltek. Kivéve talán Tamást, de ő sem tulajdonított különösebb figyelmet neki, hogy Hanga van, hogy Hanga lány, lányként van, hogy ennek jelei, ha kicsit később is, de annál szembetűnőbben jelentkeznek. Tamás egyike volt azoknak a fiúknak, aki vad kissé, talán, hallgatólag is kissé, és egyértelműen túl okos ahhoz, hogy favágónak, vasutasnak vagy juhásznak szegődjön, de a tanulás mégsem a szenvedélye. Akiben Marginea élete nem sok nyomot hagy, és ő sem hagy sok nyomot Marginea életében. Laurentiu bácsi kótyagos felesége meg mindennapos reggeli körútját teszi, évek óta így kezdődnek a napjai, lemegy a déli határig, a kis fémből tákoltt pallón álldogál néhány percet, nézi ott a látóhatárt, majd a patakot, a

gyerekek bujkálva követni szokták, és a szénaboglyák mögül nevetnek rajta halkán, majd visszaindul, és mindenkinek akivel találkozik, megdöbbszentően széles mosolyával hajlongat és széles ívekben integet, és hangosan kiáltja, hogy jó reggelt kívánok, és békességet a földön az embernek, és láttatok-e éjjel az angyalokat, ahogy lejöttek, hogy minden milyen fényes volt akkor, és mennyire, de mennyire szép, magyarul, mert magyar asszony, férje is tőle tanulta a pár szót, amit tanult, és mert, különben, Laurentiu bácsi feleségét minden éjjel meglátogatják az angyalok, akkor is meglátogatták, amikor férjének a balesete volt, fent a hegyen, a csordával ahogy lefelé vonult éppen, a kutyák pedig ugatni kezdtek, a medve viszont, orrvadászoktól hajtva, zavarodott volt és megállíthatatlan, olyan magas, mint két férfiember, ha ágaskodott, így mesélte az öreg, és vértől ázott bundája, és ázott a föld alatta, és egyenesen Laurentiu bácsinak ment neki, és felesége ekkor is már az angyalok szokásos fogadására készült otthon, Laurentiu bácsit pedig cafatokra tépte volna a vadállat, ha az utolsó pillanatban le nem terítik hátulról, a rendőrök pedig úgy találtak rá az öregre, ájultan saját és az állat vérében fekvő, míg állat az már nem volt, csak nyoma, ahol elvonszolták, és csaholó kutyák erre-arra, és valahol a szétszéledt nyáj. Most viszont Tamásnak nem szokásos köszöntőjét adja elő az asszony, hanem elébe siet, és aggodalmas arkifejezéssel beszél. „Tudja e, kedves fiatalember, hogy a férjem az bizony megnémult”, és hogy „attól némult meg, hogy meglátta a Sátánt”, hogy „megnémult és azóta ki sem jön a házból,” mert „a gonosz, ott állt előtte, emberi formában állt ott, és hogy ő felismerte és ezért kellett neki megnémulnia”, hogy „kővé dermedt belül a torka”, és hogy ő már tudta, tudta ő előre, ez lesz, mert megálmodta, álmot látott, de senkinek el nem mondta, még férjének sem, mert félt ettől az álomtól, és hogy álmában ott állt, a konyhájukban felaggatott ovális keretes tükör előtt, és az egész mindenséget látta ő ebben a tükörben, tudta hogy ez, amit ott lát, az az égvilágon minden, és nézegette ezt a mindenséget, és csodálattal telt el, és nyugodt volt és elégedett, és örökké csak nézte volna, bámulta volna ezt a megindítóan szépséges mindent, míg egyszer csak, a mindemből kiélesedett egy hegyoldal, és érezte, nem látta, csak érezte, hogy ezen a szirtes-lankás vidéken emberek laknak, ezek az emberek pedig büszkék, büszkék és erősek, aztán a hegyoldalból pedig kiélesedett a várom, és ekkor értette, hogy az emberek miért voltak büszkék, de nem ezt a büszkeséget érezte már, annak mintha nyoma sem maradt volna, eltűnt és ő félni kezdett, nézte a romot és rettegett, és azt sem tudta miért, és nem akart többé nézni, el akarta fordítani fejét, de nem tudta, nem tudott máshova tekinteni, mint a tükörre, a tükörben pedig a romra, és aztán a rom eltűnt, és férjét látta, ahogy feléje jön toloszékében, és mindig nagyon vidám volt, ha férjét látta, ahogy feléje kerekedik ez az erős, büszke ember, most viszont nem volt vidám, egyáltalán, dühös volt a férjére, és nem tudta, hogy miért, és ettől, hogy ezt nem tudja, még dühösebb lett rá, és úgy érezte, meg tudná ölni ezt a szerencsétlen embert, hogy szét tudná tépni, hogy befejezze amit az állat elkezdett, hogy beteljesítse a jogtalanul elfullasztott dühöt, hogy igazságot szolgáltatson, a férje pedig megjegyzi tőle, és ekkor már el tudott tekinteni a tükörből, és ekkor magára nézett és egy meztelen férfitestet látott, a nemi szerve fölött a szőr pedig füstölni, majd lángolni kezdett, és érezte ezt a fájdalmat, érezte, ahogy ágyéka szétég, a büdös perzselt hús szagát is érezte, és éles volt az egész, éles mint a balta éle, és tűz borította el egész testét, magát látta most már a tükörben, látta ahogy leég bőre.

Mindeközben Pávai Jákobot illedelmesen vezették be a dohos szobába, ahol Tamás is megfordult hasonló ügyben, ott pedig aztán várnia kellett, és Jákob türelmesen várt, várt és várt, úgy tűnt mintha az, hogy az egész napot ott váratatják át vele, hogy ez legkevesbé sem zaklatná őt, hátradőlve szundított is néha a kényelmetlen karosszékben, ilyenkor a nyála szépen kicsordult és csipp-csöpp, csepegett a dohos szoba padlójára, és hangosan horkolt, és néha bejött a kövér rendőr, hogy felébressze. Amikor Pintilie végre megjött, akkor is éppen szundított, de nem túl mélyen, és már az ajtónyílás hangjára felkapta a fejét. „Elnézését kérem, Pávai úr, hogy így meg kellett várakoztatnom, Damieln úrral volt némi dolgom, amit nemsokára folytatnunk kell, önt viszont nem szeretném éjfélig itt tartani.” „Hangának az apukája? Csak nem keveredett valamiféle bajba?”. Jákobnak a hangjában az empátia túlfűtöttségében teatrálisan, de mégis őszintén hangzott. „Nem, nem, dehogy. Ellenkezőleg. A családjuk valahogy sokat tud a vidékről, a romról is például, a térség történetéről, Damieln úr, és ha jól sejtem felmenői is, lelkes gyűjtői az erről szóló... információknak, mindegy, szóval néha segítségére szorulok, ebben vagy abban.” „De nem erről akarok most önnel beszélni Pávai úr, és ahogy mondtam feltartani sem akarom, néhány kérdést, megértem, rutinból, fel kell tennem.” „Természetesen, felügyelő úr, igyekszem pontosan válaszolni.” „Remek. Szóval. A legfontosabbakat már megbeszéltük, amikor az eltűnt személy nyilvántartásba vételét rendeztük, néhány részletet kell még tisztáznom csupán, például, ön nyilván ismeri a Molnár Tamás nevű fiatalembert, igaz?” „Így

igaz.” „Arról is tud, hogy a lánya és ő szerelmi kapcsolatban voltak, igaz?” „Voltak?”. „Elnézést, érti, hogy mire gondolok.” „Igen, igen, persze, folytassa csak kérem.” „Nos, voltaképp annyit akartam kérdezni, hogy önnek mi a véleménye erről a fiúról, tudja, utána néztem egy-két dolognak, volt néhány incidense, iskolai verekedés, különböző összetűzések helybeli fiatalokkal, egyszóval, lobbanékony természetű fiatalembernek tűnik.” „Na várjon csak...” „Nem, ne értsen félre, nem gyanúsítom semmivel még, csak kíváncsi voltam az ön véleményére, érti...” „Hát, szerintem a Tamás egy teljesen korrekt fiú, tisztelt felügyelő úr, nem a legkönnyebben illeszkedő talán, különleges kissé, mondjam úgy, de abban én biztos vagyok, hogy a lányomat sohasem bántaná, erre mérget veszek.” „Miért, mert annyira szerelmes volt? Ne hagyja figyelmen kívül, kedves Pávai úr, hogy éppenséggel a szerelem az, ami a legnagyobb örültségekre készíti, és gyakran teljességgel kiszámíthatatlanná teszi az embert. Az öreget is, hát még a fiatalat.” „Ismerem én jól a szerelmet, felügyelő úr” – mosolyog ezt kimondva Jákob, arca viszont hirtelen válik komollyá, ahogy folytatni készül: „Ismerem, és ismerek egyebet is, nehezen tudna nekem olyan emberi érzelemről beszélni, amiben ne lett volna részem, bár tudom, ön jó emberismerő, nem erről van szó. Azt akarom mondani, hogy ismerem bizony a szerelmet, szeretetet, boldogságot, a fájdalmat, az együttérzést, a kirekesztett fájdalmát, a félelmet, a retteget, aminek okát sem találjuk. Mindezeket éreztem, és tudom, hogy érezte más is, a félelem például fent született, fent a magasban, a romnál talán, talán még annál is magasabban, de hiába, a félelem is elmúlik, érti! Egyetlen dolog van, tisztelt felügyelő úr, egyetlen dolog van, ami megmarad kínozni az embert, megmarad az élet mindenkori ellenségének, mindig és mindenhol, kint és bent, fent és lent, északon és délen, keleten és nyugaton, és ez az úr! Jól érti, a betöltetlen tér és idő, az úr, amit egy személy, az úr, amit egy család, egy közösség hagy maga után, az úr, amit egy építő a keze helyén hagyott! Ez az úr, amitől minden romlani kezd, az építő kezének hiánya, és ez az úr az, mitől mindennek kíméletlenül pusztulnia kell, a legmélyebb szerelemtől kezdve a legszentebb szereteten, együttélése át, a büszkeségen, a munka tisztességén át a felbecsülhetetlen emberi életig, és ön még csak nem is érti, fel sem fogja szerintem ezeket a dolgokat, ezeket a fokozatokat, hogy mit jelent az átmenet munka és élet között, mert ön nem ismeri az úrt úgy mint én! Mert az úr engem megtapintott, belém nyúlt és otthagytott egy foltot, hát maga akar nekem a szerelemről magyarázni?! Maga?!” Jákob ekkor félig az asztalon volt már, a dohos szoba dohos asztalán, a doh pedig tenyeréhez súrlódott, a por pedig sisteregni kezdett, a kövér rendőr pedig berontott és hajszálnyira Pintilie rendőrfőnökre való rávetődése előtt sikerült Jákobot lefognia, és megbilincselte, és zárkába akarták vezetni, de Pintilie rászólt, hogy ne zárja be azt az embert, mert sok mindenben ment keresztül a napokban, és az ő hibája, és nem kellett volna provokálni, vezesse ki és mondja meg neki, hogy menjen szépen haza, és feküdjön le, a kövér pedig ezt is tette, Jákob pedig remegő és könnyező arccal ment tovább, a dohos rendőrségi épület lépcsőjétől, és úgy ment, hogy hátra sem nézett.

Aztán pedig úgy kérte ki, a Doi Braziban a pálinkáját, és úgy is ült le a sarokban egy üres asztalhoz, hogy mindenki már azt várta, hogy összeomlik ismét, volt aki meg is borzongott kissé a tegnapi este emlékéitől, de Pávai Jákob csak ült, és szipogott és ivott, és az emberek lassan megnyugodtak, és nem figyeltek oda rá, pedig senki még pálinkát inni nem látta őt, Kozma János, a kocsmáros sem, Bogdán Béla sem, aki most is a söntésnél álldogált, meleg teát ivott, és Hanga sem, aki éppen belépett, majd Béla mellé siklott. „Béla, a hold ma a legsötétebb zugokba is bevilágít.” Béla finoman szürcsölt. „És ki tudja, mi az, mi a háttérben áll most. Én csak azt tudom, hogy kevés vagyok hozzá. Ismeretlen jött kis vidékünkre, és amióta itt van, azóta a dörömbölés szüntelen, bár egyre gyengébb, a záruk pedig nem engednek, az ő parancsára nyílnak egyedül.” „És én nem is tudom Béla... elborzaszt néha a leghétköznapibb esemény is engem, hogy lehet-e így élni, egyáltalán. Hogy mindentől félned kelljen, mert minden lehet ismerős, és mert minden egyedi, ez az ismeret a rémisztő, mert ez az ismeret az álomból származik, és hogy a kapcsolatok, nos, hogy elégedj meg egy-egy apró nyommal. És mi ez az álom, ami sohasem volt, mert tudod, hogy nem, és sohasem lesz, mert nem lehet, mert az maga az örület, de minden mögött kísért, és felfal, és félelemben borít mindent, mert mindig és mindenhol ott lehet, minden másodpercben belém hasíthat az emléke. Mert nem is álom talán, mert álom talán soha sincsen, a leghétköznapibb álom is legkevésbé megfogható, mert nincsen más, csak emlék. Az álomnak az emléke, az emlék pedig csalás, de ha semmit sem érzek igazabbnak, mint ezt az álmot, ezt a mindent bekebelező álmot, és ehhez képest minden más délibábnak tűnik, akkor hol van itt a csalás? Illetve hol nincsen?’. És mindez idő alatt, miközben Hanga a söntésnél e kérdéseket Bogdán Bélának, a sziklaszemű erdésznek feltette, Laurentiu bácsi felesége már valószínűleg kiült picit erkélyükre, tekintetét a távolba szegezte, és elkezdte a várását. „És felhő sincs ma odafent, az égen, és ég sincs, csak az úr és a távoli



csillagok.” És ahogy e szavakat Hanga kiejtette, háta mögött vérfagyasztó ordítás tört bele a megszokott kocsmai mormogásba, és feldőlt egy asztal, és csörömpölve törtek el a poharak, s az üres üveg, és mélyebb és még félelmetesebb üvöltés jött, és Pávai Jákob kivörösödve, mint akiben tűz ég rohant, dőlt ki a kocsmaján, akkor amikor Tamás jött volna be ugyanazon, és indulatában őt is feldöntötte, de Tamás amikor észbekapott felpattant és utánaeredt a loholó embernek, felfelé az úton.

És rohant Jákob, árkon-bokron keresztül, ahogy az útról letért, fáradhatatlanul mintha, Tamás pedig rohant utána, néha viszont meg kellett állnia, kifújnia magát, elvesztette ilyenkor szem elől, és csak a törött ágakkal, esztének nyomaival, ledobált ruháival volt szerencséje, hogy tudhatta, az merre szaladt, mert Jákob összes ruháját letépte magáról, mintha lángok borítanák mindet, úgy igyekezett tőlük megszabadulni, aztán csak egy csobbanás, és Tamás is vetkőzött, mert tudta, Jákob a patakban van, meztelenre vetkőzött futtában ő is, és bevetette magát a vízbe. Jákob pedig nem látszott már, valahol a patak mélyén lehetett, Tamás az erős sodrásban vaktában tapogatózott, keresgélte odalent, feljött olykor levegőért, lebukott újra, és megfogta egyszer csak Jákob ficánkoló lábát, és ismét felment levegőért, és vissza, hogy láthassa, valóban ott van, és szorongat egy hatalmas követ. Tamás pedig megfogta lábától, és megpróbálta húzni, Jákob viszont nem engedett, ekkor megfogta karjától, és megpróbálta húzni, de Jákob ekkor sem engedett, és Tamás ekkor megfogta vállától, belekarolt Jákobba, a két férfi meztelen teste, megfeszülve, mint sima ólom verődtek egymáshoz, csak tompán, hangtalanul, a fulladás határán, belülről görcsszerű hullámok jelezték, hogy levegőre van a testnek szüksége, kívülről jéghideg hullámok jelezték, hogy minden mennyire törekeny és éles, Tamás pedig elhatározta, hogy nem adja fel, és még erősebben kapaszkodva a férfibá, utolsó erejével próbálta felrántani, de nem sikerült, és erőfeszítésének utolsó mozzanatában elvesztette egy pillanatra hatalmát a teste fölött, és kinyitotta száját, és beszívta, orrán-száján szívta be a jéghideg vizet, és megijedt és minden akarata megdermedt. Ekkor láthatta, ahogy a férfi, akit éppen elengedett, teljes nyugalommal fekszik, a követ sem tartja már karjai között. És felbomlik a mellkasa ennek a férfinak, és úgy száll a vér belőle felfele, és el a sodrás irányában, mintha füst volna, ami egy legbelül lángoló testből tör ki, és kifordultak Jákobnak a bordái, és végighasadt teste, ágyékánál e hasadék ketté, kulcscsontjánál három irányban folytatódva, és kifordul Jákobnak teljes teste, másik oldalon pedig összeforr, hogy minden ami belül volt, az kívül legyen most, és belül nincsen semmi, csak a mocskos, hideg víz van, a szervei pedig lógnak és lobognak a sodrásban, és felemeli fejét, kifordított, sárgás, szürkés, vöröses fejét, és felemeli tekintetét Tamás is, és a víztükör felett egy kis, fekete hajú lányt lát, és maga sem tudja miért, az a név csúszik ki hangján, hogy: „Eszter”, pedig tudja, hogy nem Eszter áll ott, hangja pedig végigcsúszik a hideg hullámokon, és úgy siklik rajtuk végig mint selymen, nem török meg élükön egyszer sem, ahogy halad távol, a mélység sejtelmes tájai felé, és felemelkednek mindketten ekkor a felszínre, a felszínen pedig egyedül van Tamás, és körbenézne még, de nem lát már semmit.

Marginea pedig mindenki szerint, mindenki, aki nem itt lakik persze, gyönyörű vidéken fekszik. Vihar, ha veri, erősen veri, és a kóbor kutyák bele-bele harapnak a részegen beléjük rugdaló turista Achilles-ínába ugyan, a természet megrendítő közelsége, a friss levegő és a csend viszont több mint kárpótlás ez apró hibákkal szemben. Látogatnak is, néha, ha nem is túl gyakran, a faluban pedig vannak néhányan, akik az év minden napján kint tartják a vendégszoba kiadó tábláskát, a kerítésen, mert jól jön a kis pénz is, mit ezekért elkérhetnek, és ha a látogató eljön, imád majd a sziklákon mászkálni, mint egy gyermek, és gyönyörködik majd a völgy felett örökdő romban, melynek tornya, amikor még megvolt, zászlókkal volt feldíszítve, zászlók melyek az otthon, a biztonságot, a családot, az ismert és élhető világot jelentették a mögöttük állónak, a vár pedig a védelmet, hatalmat a vad, a barbár és ismeretlen ellenséggel szemben. Kőre tett, kőbe szúrt rúdról lobogó vászon, mely az élet ádáz ellenségét, ezt a hátborzongató kegyetlenséget, mely gyermekét megszülte majd szüntelen felfalni készül, a mindenhonnan támadó és mindenhonnan szorongató idegenséget, néhány egyszerű színben, színekben mely egyezség jelképe és tárgya, felfüggeszteni, megsemmisíteni, megölni látszik, mint Szent György a sárkányt. Nézi a régi követ, bámulja az ősi színjáték e kelletlenné vált kellékeit, és meghatottan érzi magát, és azt sem tudja mi az, amit érez, hogy látogató mivoltának, mindenkori látogató mivoltának kényelméből néz ki a félelem felé. És tiszteletet érezne majd nem, és nevet magán belül. Nevet, mint Tamás, ahogy felébred otthon, és lázában fetreng a paplan alatt, és tudja, hogy nem tartozik többé ehhez a vidékhez, ahogy nem tartozik régóta ehhez a házhoz, melyben most fekszik és ápolásra szorul. Hogy minden, ami meghalt, ami eltűnt, az halott is marad, és elő sem kerül. És meg sem fordul fejében ekkor, csak jóval később fog eszébe jutni, hogy mi történhetett Pávai Jákobbal tegnap. És

Pávai Jákobbal nem történt semmi. Pávai Jákob megfázott kissé. Pávai Jákob kissé szipogva kel fel az ágyból, ahova tegnap éjjel meztelenül feküdt, a belső szobában, ahol Tamás is aludt nemrég, ahol Eszternek a fotói szépen sorban, mintha egy kis szentély lenne, vannak a kis kerek asztalra rakosgatva. Ásítva megy át a középső szobába, ahol felesége most is fekszik, kinyitja a szekrényt és vasárnapi ruhájába öltözik. Odasétál ezután az ágy mellé, és áll ott néhány percig, nézi azt a testet, aki szülte lányát, aki szoptatta és mosdatta és etette, azé ez a mozdulatlan tetem. És nevetni kezd ő is. Nevetni, ahogy otthonában éppen Tamás is nevet, nevetni, ahogy esetleges látogatónk is nevetne ilyenkor, magában, a romnál. És nevet, és hosszasan nevet, akkor is nevet még, amikor a fiókból a vaskos kulcsot kiemeli, és akkor is, amikor a pinceajtót kinyitja, és akkor is, amikor a lépcsőkön lesétál a hideg, nyirkos, mélybe.





Cipriy daktor III. 1/5 Gollig Kälmerin  
1978.



## AZ ÁLMOK FEJEDELMÉNEK ÉBRESZTÉSE

– bekezdések Komjáthy Jenő költészetéről

1.

Komjáthy Jenő költőről életében a legtöbb ember azt sem tudta, hogy verseket ír. Nem ő volt az első a magyar líra történetében, hiszen Kecskemét polgárai Katona Józsefről sem gondoltak mást, csupán azt, hogy szeret enni-inni, pontosan jár a hivatalba, s hogy a vadásztársaság könyvét milyen csinosan vezet. Hogy éjjelente papír fölé hajol, s valaki Mollyt emleget, aki sohasem mosolyga néki, nos erről már fogalmuk sem volt. S vajon a XX. században aznap, amikor József Attila a Váci utcai könyvünnepeken nem tudta a Cserépfalvi standján eladni verseskönyvét, megfordult-e a járókelők fejében, hogy ki mellett sétáltak el? A kérdés nyilván nem költői, a művelődéstörténetből Modiglianitól Kafkáig listát lehetne szerkeszteni a legfényesebb nevekből, azokéiból, akikről koruk tudomást sem vett, vagy akiket már életükben elfeledtek. Aztán mégis, a haláluk az életük első jele lett, s onnantól kezdve időről időre meglepik a szellemi utódokat hajdanvolt teljesítményeikkel. Így járt Komjáthy Jenő is, akinek halála napjára készült el *A homályból* című verseskönyve. A kórházi ágyán még kézbe vehette a nyomdai mintapéldányt. Tán valami hasonló érzés is magába keríthette, mint az öreg Rembrandtot, aki a közelítő semmi előtt még egyszer alaposan megnézte az *Éjjeli őrjárat* című festményét.

2.

Komjáthy nemesi családba születik bele, s akár Kosztolányi Dezső Szabadkán, Szécsényben ő is eleven történelemkönyvet kap kezébe gyermekként, legendás ősről szóló kalandokat, s a dicső múlt képeivel együtt igényes szellemiséget. Apja, aki fiatalon ügyvéd, idős korára pedig tanfelügyelő lett, igazi értelmiségi légkörben nevelte a kis Komjáthy Jenőt. A gyermek Jenő túlérzékenysége és betegségekre hajlamos alkata dacára Komjáthy Anzelm nem tartotta a világot ellenséges közegnek, sőt, azt kívánta, hogy fia számára legyen csak ismerős több diákváros, birkozzon csak a sorssal, nyerje el a lehetőségek kínálta

értékeket. Óhatatlanul a nyugtalan Petőfi vándorújtját juttatják eszünkbe a helynevek: Selmecbánya, Vác, Besztercebánya, Pozsony. (Besztercebányáról küldi első verseit Gáspár Imrének 1873-ban. Nevezetes esztendő, ugyanis ekkor született meg Budapest...)

3.

Budapesten a kávéházakban írókkal és költőkkel találkozott, s az édesapja ettől kezdve hiába terelte már a jogi pálya felé. Bölcsész lett. Több olyan dologba is belevágott, amelyek mellett külön-külön is az írói mesterségnél kötött ki volna. A következőket említtem: újság-, folyóirat-szerkesztés, műfordítás, filozófiai művekbe való merítkezés... A *Röpke Ívek* című periodika tizenegy számát Balassagyarmaton adta ki Luby Sándorral együtt. A műfordítói munkánál jobb költői iskolát pedig keresve sem találhatott volna. Rímtechnikát, ritmusfajtákat, egyszóval a mesterség minden csinját-bínját gyakorolhatta oly módon, hogy egyrészt elleshette a világirodalmi nagyságoktól, másrészt bátran összemérhette a saját fordítói opusait az előtte járókéival. Heine-variánsait például Petőfiéivel. Heine dalai valóban azt a modern hangot tanítják meg vele, amiért Babits sem volt rest diákkorában vesződni a *Buch der Lieder* darabjaival.

Heine érzelmes volt, de nem érzélgős. Komjáthy korán leszoktathatta az emlékkönyvlíra hamis hangjairól, s még csak cinikussá sem tette a fiatal költőt.

(Mesterségbeli tudásának fejlődéséről nem csupán az egyre izmosodó korai versek vallanak, de már esszéit is ír a műfordításról a *Petőfi Társaság Lapjában*. Batsányi János volt az első irodalmunkban, aki a műfordítóktól elvárta a tartalmi és formai hűségre való törekvést. E költői föladat lehetetlen-szépségéről írt Komjáthy is.) A filozófiához való vonzódását pedig ismét a Babitséhoz mérhetjük. Rába György állapította meg Babits-monográfiájában, hogy a Nyugat nagy költővezére számára fiatalon egyenesen élménnyé váltak a filozófiák. Így járt Komjáthy Jenő is Schopenhauerral. 1880-ban a filozófus összes munkáit kérte Reviczky Gyulától. Az élet álom. Az álom élet – vallotta Calderont követően Grillparzer és Reviczky. „*Halál az élet s élet a halál!*” – így tünődött Komjáthy, amint a létélményeit kifejező filozófiára tált. S a különféle filozófiáktól újabb és újabb verset ihlető ösztönzéseket kapott. Spinoza és végül 1892-ben a gnóziról elmélkedő magyar Schmidt Jenő Henrik gondolatai voltak rá nagy hatással. S folytonosan: Nietzsche...

4.

Ám ne gondoljuk száraz filozopter alkatnak a költőt, semmilyen ránk maradt képe sem mutat hasonló karaktert. Inkább egy hiperszenzibilis fiatal lélek próbálta erejét, hogy a szabadság és szerelem hitvallásának jegyében meddig juthat, s a világ tiltásaival mennyiben képes szembeszállni. Dortmundig szökött, hazahozták. Majd kezdő tanárként szerelmes lett egyik tanítványába, akit oltár elé is vezetett. A ballassagyarmati lakosság megbotránkozott ez utóbbi esetben, holott igen emberi és szép volt minden, ami történt. Egy nőtlen, ambiciózus fiatal (aki nem is rég még diákoskodott) és egy nagykorúságához ért lány (akit a maturandust követően férjhez volt szokás adni) között az osztályteremben is megteremtődhet a szellemi-lelki kapcsolat, mégpedig az érzelmek oly fokán, amely után az volna inkább a természetellenes, ha nem követné szerelem azt. Komjáthy Jenő és Márkus Gizella csak végtelenül emberi törvényt tölthettek be 1882-ben, amikor összeházasodtak. Komjáthy férjnek is egyenes volt, no meg rajongó költő, az Éloa-szerelem költője. Földi szerelmét az égi szerelem (az amor sanctus) szötte át. Vagy egy szerelmes istenél-mény megtestesülésének érezte magát? Felesége sírig hű társa maradt, majd özvegye lett a költőnek. (Az ingerszegény, álszemérmes, valójában szenzációéhes környezet vádjai eltörpültek már akkorra.) Ha Komjáthy szerelmes verseit olvasom, a költőre és a hitvesére akár egy platóni andogrünre is gondolhatnék, de inkább a keresztény kultúrából vett angyal és ördög dualizmusa jut eszembe. A kárhozatra született férfit a nő megváltó szerelme, szeretetének életszentsége kiemelheti a már e földön gyötrető pokolból. Imádkozik, esdekel Komjáthy e szerelemért, amely mégsem csupán éteri, hanem hús-vér kapcsolat:

*Neved kiáltom esdekelve,  
Ujjongva, sírva; alva, ébren;  
S neved fog élni túl időkön,  
Túl minden véges szenvedélyen.*

*És gyönyöröktől haldokolva  
Ha fejemet a sírba hajtom:  
Szerelmes lelkem kilehelve,  
Éloa! szép neved sóhajtom.  
(Éloa!)*

Élet- és halálvágy keveredik itt a strófákban, végletek érnek össze, s tán csak egy halálos beteljesülésben

békülhetnek ki egymással. (Figyeljük csak meg a határozói igeneveket, amelyekkel a költő az érzelmi állapotát festi! – Mintha már Ady énekelve: megbabonázva, térdepelve, gyónva, sírva, kínban, mit se várva...) Nem szublimálódnak az ellentétek a későbbi Komjáthy-versekben sem. (Miképpen Kosztolányi élete is életműve szerint ugyanúgy *boldog-szomorú*...) Igaza van Babitsnak: mintha ez a líra végig egyetlen költemény volna: „*A szavak Niagarája ez, a költemények Amazonja... Egész költészete egy költemény vagy egy sem: mert a szám fogalma csak szilárd dolgokra alkalmazható: Komjáthy költészete pedig folyó.*” (Babits Mihály) Éloa-Gizella, maga az asszonyi jószág, a sírig hű támasza maradt Komjáthy-nak. (Mint Batsányinak Baumberg Gabriella, mint Weöres Sándornak Károlyi Amy.) Ha Babits képalkotása az igaz, akkor az is, hogy Komjáthy úgy juthatott csak el az Értől az Óceánig, hogy versfolyójának partján, a valóságban végig Márkus Gizella kísérte. Túl a metaforán számomra egy szüntelen vitatkozó, Istennel vitázó drámai létvers ez a költészet, amely a szívverést utánzó jambusokban pulzál. Egyetlen test. Goethe mondását idézi Pilinszky, hogy az alkotó egyetlen levelet sem téphet a művészet fájáról anélkül, hogy ne egész életével fizetne érte. Komjáthy is így tett:

*Egy levelet az örök szépből:  
S jusson minden rossz részemül!  
Vérezzem el, ha kell, a kéztől,  
Mely koszorút fon fõm körül!  
(Csak töredék)*

5.

Nem volt sejtethető sem, hogy az élet delén éppen hogy átjutott Komjáthy-nak az utolsó pályaszakaszra lesz a szenici tanárkodás. Pedig így lett. 2008-ból ha visszakatapultál a képzeletem, s eljátszik a gondolat, hogy tulajdonképpen éppoly intermezzo is lehetett volna a Nyitra vármegyebéli tartózkodás, mint a Babitsé Fogarason vagy a Juhász Gyuláé Szakolcán... Szenic és Szakolca szomszédos járásokban terülnek el, felvidéki Tomik a morva határ közelében, ahol a tanárember a bezártságban, szellemi elszigeteltségében óhatatlanul csak költővé válhat. Babits még görögül is megtanult Fogarason, Juhász Gyula regényre való élményt gyűjt a provincializmusról (*Orbán lelke*), ahol a napok lassan telnek, ám az évek meg repülnek, Komjáthy pedig előttük is megtörte már az utat, hogy hogyan kell ilyen helyzetekben a benső világba,

befelé utazni és élni. Komjáthy a szenici magányában, tanárként lép a költészet egy magasabb osztályába. Babits Komjáthy-portréja után sokat kell várnia irodalomtörténetünknek, amíg újra igen jelentős költő újra megrajzolja alakját. Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című antológiájában található Komjáthy Jenőről a következő vázlat: „Mint hajdan a magas himnikus Ungvárnémeti Tóth: Komjáthy is absztrakcióba és ideákba vonult, a természet s az élet elől. A líra legfensőbb és legtávolibb, isteni régiójában csak ők ketten fészkeltek a hajdani magyar poéták közül; de mindketőjük eredménye, noha emberfölötti próbálkozás, mégis csupán kísérlet. A halandó földi létet lélekkel átizzító, tragikusan fölemelő szándékukat napjainkban Pilinszky János valósította meg.”

6.

Az egész életen át írott létvers jutalmul, mintegy kegyelem gyanánt létvigaszt érdemel. Tételes vallás, vallási tétel nem vigasztalja a költőt, sem pedig mást, akit elfog a lét abszurdításának érzése. Minek kell egyáltalán meghalunk, ha örök életre születünk? (V.ö. Pilinszky versével: „Szólj, rovarok arája, / ha öröklétre születünk, / miért halunk meg hiába?) S a legfőbb ellentmondások közül Schopenhauer szerint az a legnagyobb büntetés az ember számára, hogy „Az Isten valami gonoszat gondolt az étellel.” Ha az égbejutás, az üdvözülés lehetetlen, a földi célokat is szem elől téveszti a teremtmény:

*Átéztém a lét keservét,  
A földnek összes nyomorát.  
Ki méri meg a kínok terjedelmét?  
Célok ködébe vajj' ki lát? ...*

*A föld csupán az ég salakja,  
Alanti tűz, mi benne forr,  
Nem hat az égbe durva harca,  
Amely virágot, álmot eltipor.  
(Himnusz)*

Olyan – már-már az egzisztencialistákéihoz hasonló – életérzései támadnak a költőnek, amelyek kérdéseket hívnak elő a költőből. Egy olyan költőtől, akinek legjellemzőbb írásjele a felkiáltó jel (Németh G. Béla meglátása), a kérdő modalitású verssorok Babits Mihály *Esti kérdés* című költeményének szakaszait elélegzik:

*Mily fájdalom! Nincs arra szín, se rím.  
Minek a kezdet, hogyha meg van írva  
Örök-egyhangú vége ott a sírba':  
Kéjbe foganva, haldoklása kín?!*

*Minek a bölcső, hogyha ott a sír?  
Vidám mennyegző, hogyha válni kell majd?  
Hamar gyönyör nem szül-e hosszú sóhajt?  
Nem egy-e az, ki ujjong és ki sír?  
(Megöszült a világ)*

Nemes Nagy Ágnes és nemzedéke számára kijelentő mondatok nélkül is választ hordoztak magukban Babits Mihály kérdései. Miért, mi célból vagyunk a világon? Nem tudjuk megmondani, mire a sok ellentmondás, mire az abszurd lét, ám olyan gyönyörűek a föltett kérdések, hogy eleve léteznie kell valahol az értelmes feleletnek. Komjáthy e ponton is súgott a Nyugat íróinak. Ugyanis bármennyire is fél a semmitől, nála a nihil sem ijeszt úgy, mint az egzisztencialistáknál (v.ö.: Pilinszky versével: „Csillaghálóban hanyódunk / partra vont halak, / szánk a semmibe tátog, / száraz úrt harap.”), Komjáthynál a semminek, a nihilnek is van egyfajta romantikus szépsége, szexepilje. Őt nem sebz meg minden lélegzetvétele, nem teríti le valahány szívverése, sőt a semmibe egy másik és új – eleven s gazdag – dimenziót vél, s azért fohászodik:

*Átöntöm lényemet a csillagégbe.  
Merüljön alakom a semmiségbe,  
Csupán másokban éljek én!  
Csak minden szívben én dobogjak,  
Csak minden szemben én ragyogjak,  
És mindent üdvözítsek én!  
(Elöntöm lelkemet...)*

7.

Viszont Komjáthy megváltás utáni sóvárgása már kétségtelenül a fiatal Pilinszkyével rokon. (A megváltásvágygal szemben az istenülés, az istenné válás szándéka áll, s Komjáthy végig kacérkodik e lehetőséggel, ám természetesen – a teremtményi lét fájdalomának mérséklésére – ez a legjárhatatlanabb út.) Nem akar vegetálni, szellemi-lelki, teljes életet szeretne élni. Lám, ugyanaz a – létezés tragikumára fölötti – csillapíthatatlan sírás rázza a XIX. és XX. század költőjét. A költőkkel együtt sír minden elem, az egész kreatúra (amelyik másként ujjongani is tud):

Testvéreim, ti, ember, állat,  
Füvek, virágok és kövek,  
Ti élők és ti létlen árnyak,  
Mind, kiket e színbolt övez:

Ti milliók és milliárdok  
Az Éj övéen s a Dél körén,  
Atómok, óriás családok:  
Zokogva gyűljetek körém!  
(Komjáthy: Siralom)

És mintha hívást hallana,  
zuhanni kezd az éjszaka,  
moszat sodor vagy csillagok,  
nem is tudom már, hol vagyok?  
Talán egy ősi ünnepen,  
hol ég is, víz is egy velem,  
s mindent előntve valami  
időtlen sírást hallani!  
(Pilinszky: Éjféli fürdés)

Ezzel a kiszolgáltatott, Istentől is szinte egészen elhagyatott állapottal kénytelen szembenézni mindkét írástudó. (Nietzsche a „védőszentjük” e ponton.) Itt döbbenünk meg Komjáthy modernségén, nem először, hogy verses tanácsa, oktató költeménye akár önmegszólító versként is fölfogható és értelmezhető/értelmezendő:

Óh csak panaszt ne, gyáva könnyet!  
Az égiektől mit se várj!  
Vonagló ajkad dac kötözze,  
Büszkén viseld el, ami fáj!  
(Komjáthy: Ne hívd az Istent!)

Bátran viseld magányodat,  
én számon tartlak téged,  
ne hagyj sorsod csillagokra,  
benned érjen a végzet.  
(Pilinszky: Magamhoz)

A *Siralom* című Komjáthy-vers utolsó strófájához térjünk csak vissza egy pillanatra. A közös sírásra való felhívás ott Kosztolányi részvétetikájának előfutára:

Boruljatok szívemre, mind, mind,  
Legyen közös nagy bánatunk!  
Érezzük át a szertelen kínt,  
Sírassuk meg azt, hogy vagyunk!  
(Komjáthy: Siralom)

Azt hiszem, hogy szeretlek;  
lehúnyt szemmel sírok azon, hogy élsz...  
(Pilinszky: Azt hiszem)

Jézus boldogmondásai oldhatják már csak föl ezen ontológiai pesszimizmus bánatát: Boldogok, akik sírnak. Komjáthy Jenő ezt is tudta, megszánya a perdita nőt, a következőket zengte 1890-ben a maga krisztusi szerepversében:

Boldog, ki sír, boldog, ki sóhajt,  
Boldog, ki hisz, szeret, remél!  
És aki üdvözülni óhajt,  
Csak bennem hisz, mert bennem él.

Nézd: lát a vak és lejt a béna!  
Én tettem azt és senki más!  
Az égbe viszlek, Magdaléna,  
Mert én vagyok a Messiás!  
(Magdaléna)

## 8.

Komjáthy Jenő halálának közvetlen okairól, körülményeiről jóformán semmit sem tudunk. Szenici állomáshelyéről Pestre jött vissza, hogy gyógykezeltesse magát. A labilis idegállapotát nem is titkoló költő alávetette magát a kórházi vizsgálatoknak, a fehér köpenyes személyzetnek, hogy folytatni tudja a mindennapok küzdelmeit. Hirtelen halála feltehetően azal függ össze, hogy elesett, s ki tudja, hogy eközben milyen sérülést szenvedett. A józan erősek versenyében az 'idegbajos', vagyis az extatikus Komjáthy Jenő ugyanúgy elbukott, mint a csüggeteg Reviczky Gyula. Nem állítanám szembe a két alkatot, inkább mindkettőben a közös nonkonformista szellemi ellenállást látom, amellyel a kor ellenében próbáltak meg élni. Mindkét életstratégia tragikusnak bizonyult. Komjáthy Reviczkyt az álmok ihletett betegének nevezte. Önmagát pedig az álmok fejedelmének tartotta. Asbóth János szavával, tán mindannyian az álmok álmodói voltak. Márpedig, ahogy Tóth Árpád is látta az új világban, hogy az életért folytatott küzdelemben a lélek balga fényűzése miatt rossz robotos lesz, aki éjszaka nem alszik, hanem valami különösen szépét álmodik. Mennyi fizikai és lelki erő kell hát az álmokhoz, hogy azokat az életbe konvertálhassuk?! Hogy az életből álom lehessen. S az álomból újra élet. Komjáthy valahogy úgy viszonylik Reviczky Gyulához, mint

Juhász Gyula Gulácsyhoz. Juhász Gyula a szépség betegének nevezte Gulácsy Lajost. Végül már önmagára értette a pontos és szép definíciót. Valójában ő is az volt, vagy – ha nem hal meg – biztos azzá válik éppen, amit a másik embertestvére és testvérműzsájára mondott az epitáfiumok tömörségével.

Komjáthy is a szépség és az ihletett álmok betege volt. Vagyis inkább, tennénk hozzá, megtépázott trónra törő.

9.

Irodalomtörténészeink időről időre rámutattak Komjáthy oeuvre-nek maradandó darabjaira. Komlós Aladár, Bori Imre, Eisemann György, Grezsa Ferenc, Németh G. Béla tanulmányai igazolták, hogy az életmű meghálálja a vele való törődést, ismerős értékeket és meglepő novumokat egyaránt tartogat annak, aki föllapozza a Komjáthy-verseket. (Vagy akár a prózát.) Rába György több Komjáthytól származó stilisztikai, ritmikai és scenikai hatást is kimutat Juhász Gyula, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső költészetében (1989).

A költők egymás lángjaiban élnek Weöres Sándor szerint. S hogy ez így van, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Komjáthy lángja Weöresében él, ég tovább. Azért merem csak ezt biztossággal kijelenteni, mert Weöres Sándor legkedvesebb költője az az Ungvárnémeti Tóth László volt, akinek még szerelmes társat, műzsát is kitalált (*Psychét*), s kinek ideaköltészetével éppen Komjáthyét rokonította, végképp ne maradjon társtalan legalább az időben a *Nárcisz*... szerzője. Csak néhány példa, hogy a XX. századi alkotó tollát hogyan vezethette a költőelőd: Weöres Sándor Komjáthy *Diadalénekében* is találkozhatott az 'égi tető' képével:

*Óh, jertek utánam,  
Ti fénykeresők,  
Már látom az égi,  
A büszke tetőket...*  
(Komjáthy)

Ugyanez a himnikus hang Weöresnél:

*Áldd meg őket, bizsergető  
arany-korbács, nedv-kergető  
legmagasabb égi tető!*

Aztán Komjáthy dallama és kolorizmusa is ott bujkál Weöres metrumainak és színeinek tobzódó gazdagságában:

*Méla gyönyörtől reszket a nyárfa,  
Tiszta szerelmet suttog a hárs,  
Mélytüzű rózsák kéjbe lihegnek,  
Boldogan érint társat a társ.*  
(Komjáthy: Jelenések)

*Szép szemeidtől vérzik az ég,  
sok sebe csillagos ösvény.*

---

*Tálad a rózsá, tükröd a hold,  
ajkodon alkonyok égnek.*  
(Weöres: A paprikajancsi szerenádja)

Komjáthy egyetlen kötetének előhangjára rezonál Weöres Sándor verse, az *Ének a határtalanról* című költemény. Weöres Sándor verse nem születhetett volna meg a csöngői mester Komjáthy-élménye nélkül. A XX. századi költő, Weöres Sándor is verseskönyve élére, őszikéi beköszöntő darabjának szánta a maga strófáit 1980-ban:

*Ki fény vagyok, homályban éltem,  
Világ elől elrejtezem.  
Nagy, ismeretlen messzeségben  
Magányosan lobogtam én...*

---

*De mostan szívem szerteárad,  
Gátját szakítva szétömöl,  
Keresve földi, égi társat,  
Kire borulni szent gyönyör.*

---

*Szívembe hordom én e lángot,  
Szívembe hordom a napot:  
Ó, gyűjtsatok rokon világot!  
Én látok; ti is lássatok!*  
(Komjáthy)

*Amikor még senkise voltam,  
fény, tiszta fény,  
a kígyózó patakokban  
gyakran aludtam én.*



Hogy majdnem valaki lettem,  
kő, durva kő,  
hegylejtőn jég-erezetten  
hőmpolygetett nagy erő.

És végül élni derültem,  
láng, pőre láng,  
a szerte határtalan űrben  
mutatom valódi hazánk.  
(Weöres)

Komjáthy és Weöres lángjai ugyanazt a közös  
hazát, ama hazát mutatják, a magasban.





## AZ ESZTÉTIZÁLÓ (ÖN)SZEMLÉLET NARRATÍV ALAKVÁLTOZATAI

avagy „ki írta” a Szindbád-filmet?<sup>1</sup>

„A lehetetlen megkísértése minden kaland Szindbádnál: felfedező öröme csupán az, hogy nevet adhat a nem ismert szigeteknek, s ezt hívják boldogságnak vagy szomorúságnak. A névadásnak ez a pillanata a tulajdonképeni győzelem. Amit előlegül a tenyerébe rajzolt térképben kapott, ezt kell végigjárnia – apály és dagály állandó változásaival –, míg maga is rozsdamarttá válik, mint a temetők keresztre feszített Krisztusai.”<sup>2</sup>

(Huszárik Zoltán)

„Több mint öt évvel ezelőtt, az *Elégia* bemutatója után Huszárik azt fejtegette, hogy a kisfilm kirobbanó sikere talán lehetőségeket teremt számára régi vágyának megvalósítására: a *Szindbád* megfilmesítésére. Ideadta a forgatókönyvet is. Több mint háromezred oldalas, monumentális gépiromány volt a forgatókönyvnek ez az első változata. Krúdy varázslatos mondatai indázták be a papírlapokat, a filmgyári forgatókönyvek gyakorlatának megfelelően két hasábra gépelve: bal oldalt a »cselekmény«, illetve az események, a képi látvány leírása, jobb oldalt a dialógusok. Olvasmányuk nem volt érdektelen ez a különös gépirat, de senki nem csodálkozott, mikor a filmgyári szaklektorok többsége megalomániás, kusza és érthetetlen, megvalósíthatatlan Krúdy-kompilációnak minősítette. Valóban: az akkoriban kizárólagos polgárjogot élvező forgatókönyvekhez, az egyenes vonalú storyra épülő, hétköznapi – pontosabban: a köznapit imitáló – dialógusokból álló filmelképzelésekhez szokott olvasó joggal kifogásolta, hogy ez a *Szindbád*-könyv érthetetlen: nem tudni, ki kicsoda; kivel mi történik és mikor; ki cselekszik a filmben; ki megy honnan hová és miért?...

A *Szindbád*-forgatókönyv negyedik vagy ötödik változata – amelynek alapján a film forgatása végül is tavaly elkezdődt – talán csak annyiban hasonlít az előbbiekre, hogy ennek is minden szava Krúdyé.

A kész film ellenben csöppet sem hasonlít egyik forgatókönyv-változatra sem. Mi a titka ennek a sajátos hűtlen hűségnek? Hogyan jött létre ez a ritka metamorfózis: az átfogalmazhatatlan Krúdy-mondatok új életre ébredése a filmvászon gyökeresen más törvényű világában?”<sup>3</sup>

Zsugán István 1972-ben kelt fenti mondatai önmagukban is kétséget ébreszthetnek az olvasóban: vajon Krúdy Gyula szövegeit mentette-e át – „másként” – filmvászonra Huszárik Zoltán, avagy a rendező tudatában a forgatás idején egy másik szövegegyüttes (is) dolgoz(hat)ott? „Tárgyi bizonyíték” híján ezt ma belátnunk objektíve aligha lehetséges, a *Szindbád hazamegy* és a *Szindbád*-film összevetése azonban néhány szempontból tovább gazdagíthatja az irodalmi filmadaptációkról szóló sejtéseinket.

Dolgozatom lényegében egy ötlet kivetítése. Nem valamely hipotézis megfontolt megokolása a céloim, hanem egy továbbvihető gondolat első verifikációja. Szövegemben ezért nem található irodalom- vagy filmszakmai értelemben vett bizonyítékok címbéli kérdésünk közvetlen tárgyára nézve. Nem jelentjük ki tehát majd befejezésül, hogy a *Szindbád* „végső” forgatókönyvét – melyet amúgy Huszárik Zoltán és Tornai József jegyez (utóbbi neve nem szerepel a stáblistán) – új szerzőséggel kellene feltüntetnünk jövőndő filmllexikonokban. Azt azonban e ki nem mondás ellenére is sejtetni szeretnénk, hogy ezt a forgatókönyvet akár a *Szindbád hazamegy* kompozíciója, narratívája (narrációs technikája) és műfaja is ihlethette volna. Hogy ez az inspiráció mennyire szándékos és mennyire a véletlen műve, azt megítélni azonban nézetünk szerint eleve kétséges. Még akkor is, ha ama „monumentális gépiromány” – nem túl megterhelő kutatómunkával – elérhető, kézbe vehető lenne, s a

<sup>1</sup> Elhangzott a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészkarán Szombathelyen, 2010. október 14–15-én rendezett Mára-konferencián.

<sup>2</sup> HUSZÁRIK Zoltán, *Noteszlapok...* = LENCSÓ László, Huszárik. Breviárium, Bp., Szabad Tér, 1990. = <http://www.sulinet.hu/media/szindbad-5.htm> [2010. október 12.]

<sup>3</sup> ZSUGÁN István, *A Szindbád dialógtechnikája*, *Filmvilág*, 1972. jan. 1. = <http://www.sulinet.hu/media/szindbad-7.htm> [2010. október 12.]

Huszárik család élő tagjainak megkérdése sem tűnik kivitelezhetetlennek. Bennünket azonban most elsősorban nem azok a filológiai adatok érdekelnek, melyek által egy irodalomtörténeti-filmtörténeti tényt új megvilágításba helyezhetünk, hanem sokkal inkább a két alkotó tűnődő rezignációjának s e rezignáció esztétikai érvényűvé lényegítésének hasonlósága. Így a kézenfekvő kérdésre – vajon olvasta-e Huszárik Zoltán Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című alkotását? – meg sem próbálunk válaszolni, pusztán a kérdés feltevésének jogosságát szeretnénk elfogadtatni mindazokkal, akik olyannyira szeretik ezt a regényt és ezt a filmet. A kérdés tehát inkább ekként hangozhatnék: a rendezőnek egyáltalán szükséges lett volna-e olvasnia a *Szindbád hazamegy* című kortársat ahhoz, hogy egy hasonló komponáltságot-narratívát megvalósító filmnyelvi alkotást hozzon létre?

Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy a fogalmazás érzékenysége, a filmszerű struktúra és ábrázolásmód, a pastisheszerű elbeszéléstechnika, általában pedig a palimpszeszt műfaj rokoníthatósága egymás horizontjában is értelmezhetővé teszi e két remekművet.

Elsőleges feltételezésünk szerint a magyar irodalmi (másod)modernség két világháború közötti tendenciáinak és az ezerkilencszázötvenes-hatvanas évek filmtörténetbeli új hullámának néhány mozzanata – de főképpen szándéka az ábrázolásmódok mikéntjét illetően – éppen a Huszárik-film sajátos világának metszéspontjában esik egybe 1971-ben. Ezeket a tendenciákat örökíti meg halhatatlanul a két alkotás a maga nyelvén szavakban és képekben, azonban mindkettő olyan messzire merészkednek saját jelviláguk határain kívülre – Márai éppenséggel a filmszerűség, Huszárik a mondott palimpszeszt jelleg felé –, hogy együtt emlegetésük közös tárgyak ellenére sem bevett gesztus sem a filmes, sem az irodalomtörténeti jellegű szakirodalomban.<sup>4</sup>

A regény és a film világos komponáló elve szerint mindkét alkotó az egész életet meséli el lényegében – dramaturgiaiailag mindenképpen – egyetlen napba sűrítve. Ez pedig az *Ulysses* nem túl sokkal korábbi leleménye (1922), mely regény tudvalegőleg minden modern prózairodalom origója. Márai ambivalens módon viszonyult ugyan Joyce alkotásához, de nemhogy nem idegenkedett a ma posztmodernnek tartott prózapoétikai elvek alkalmazásától, hanem egyik első „zászlóvivője” volt azoknak irodalmunkban. Ezért aligha kétségbe vonhatóan alkalmazza Krúdy-imitációjában szűk két évtized múlva ugyanazt a kompozíciós alapelvet, mint Joyce.

A regény és a film továbbá egyaránt az utazás toposzát teszi meg „második” fő komponáló eszközévé, előbbi még a címben is jelölte („hazamegy”). E térben való haladás szinte könnyedén váltható át a mai olvasó tudatában időben való előrehaladássá, sőt, a térben való elmozdulás időben történő oda-vissza lépegetéssé. A disszeminatív jelentésképzés mindkét műben vállalt esztétikai alapelv, a lineáris történet(mondás) hiánya közhely a *Szindbád*-filmről szóló szakirodalomban, de ugyanígy viselkedik a Márai-opus is. A montázstechnika mindkettőnek sajátja, mert elsősorban nem egyetlen eszközként értelmezik-ábrázolják a létezés, hanem kisebb történetek, illetve elsősorban hangulatok összességének lehetséges láncolataként. A kauzalitás dimenziói helyett az érzések mindenhatóságának megmutatása, az időt is legyőzni akaró, ám ettől az egyetlen dimenziótól végül is vereséget szenvedő emberi minőségek szavakban-képekben való megragadása a cél. (Vö. Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában* – 1913–1927!)

De maga az imitáció-interpretáció is mindkét alkotás egészét átfogó elv: Huszárik éppen úgy, mint Márai, elsőrenden értelmezi az alkotása tárgyául választott szerzőt/művet azzal, hogy továbbírja annak narratíváját.

A nézőpontváltás pedig mint prózaszervező elv ugyan a *Béke Ithakában* című regénynek (1952) lesz majd hangsúlyozott alapja Márainál (ennyire karakterisztikusan és prózapoétikai alapelvként alkalmazva bizonynyal elsőként irodalmunkban!), elemeiben azonban már itt, a *Szindbád hazamegyben* (1940) is megjelenik a törekvés a létezés relativizáltságának ekként való érzékeltetésére. De megjelenik az önmagát kommentáló narrátorhang is mint afféle „külső”-re, magasabb rendűségere való utalás gesztusa, a végső soron egyszer majd mégis mindent „megnyugtatóan elrendező”, kváziisteni nézőpont lehetőségességének bizonyítéka – amiképpen a filmben is kommentálja-elmeséli élet történetét Szindbád.

Összességében joggal mondhatjuk, hogy a szóban és/vagy képen a létezés egészével szembesülő tudat önmagát nemcsak szemlélő, hanem esztétikai érvényűvé formálni igyekvő akarata nyilvánul meg Márai regényében

<sup>4</sup> A Márai-regény és a film remekmű mivoltának megítélésében egységes a filmes és az irodalomtörténeti szakirodalom külön-külön, ám a két alkotás számomra kézenfekvőnek tetsző egymásra vonatkoztatása a legutóbbi monográfiákban sem fordul elő (SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Márai Sándor, Bp., Akadémiai, 1991; RÓNAY László, Márai Sándor, Bp., Akadémiai, 2005 (Nemzeti klasszikusok); FRIED István, *Író esőköpenyben*, Bp., Helikon, 2007).

és Huszárík filmjében egyaránt. A történetmesélésen alapuló modelláció hagyományrendjébe ágyazott „eredeti” szövegek – Krúdy alkotásai – túlnéznek ugyan, de nem lépnek át saját műfajosságuk határain, bármennyire is tetszetős ezeket elsősorban „hangulatteremtő”, stílusbravúrokban bővelkedő szövegeknek tekinteni. Márai és Huszárík azonban nemhogy átlép e konvenciót, hanem a prózanyelvet és a filmnyelvet olyan öntörvényű létezővé formálja, amelynek célja első rendben az önmaga időben való kiterjesztése („lebeg[tet]ése”, ha tetszik, „deriválása”) keltette esztétikummal való gyönyörködtetés lesz.

Másképpen szólva mondhatnánk: a hatvanas évek irodalmi utómodernségében a példázat már nem, csakis a nyelv minél árnyaltabb és egyedibb használatában rejlő esztétikai gyönyör segíthet túl a kérlelhetetlen, soha meg nem érthető, de kényszerűen tudomásul vett elmúlás – főképpen: az idő egyáltalában való múlása, s benne önmagunk egyre bizonyosabb megszűnése – fölött érzett megrendültségen.

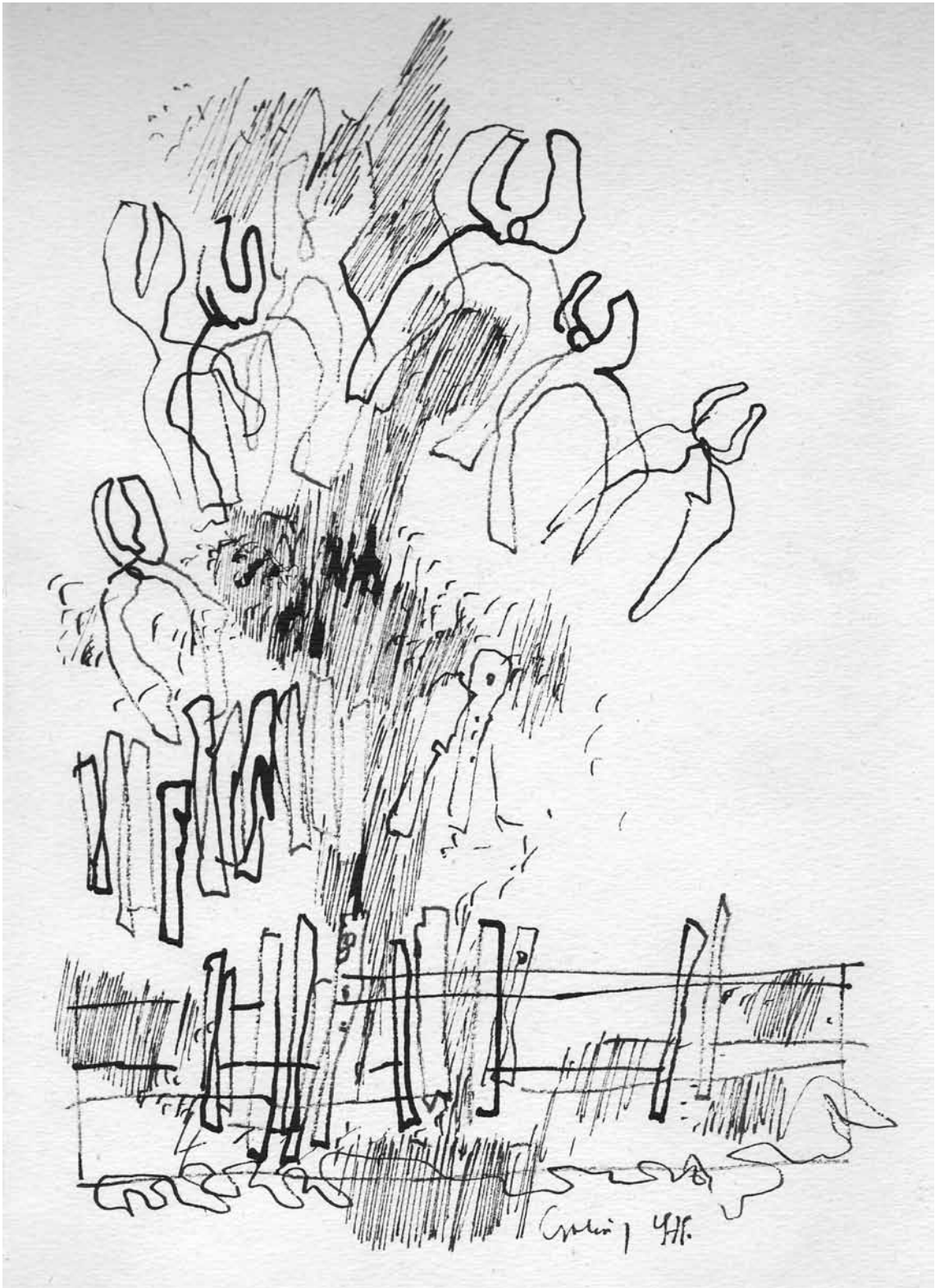
Természeteszerűleg áll szemben ezért Huszárík műve a kor mimetikus-szimbolikus filmes elbeszélés-mintázataival. Bármennyire is fél évtizedes már a *Szegénylegények* (1965) s a jancsói, hosszú beállítások filmköznyelvvé válnak lassan, az a fajta montázstechnika elsősorban mindig önálló elemekből összeálló képi asszociációkkal dolgozik, s szinte kizárólagos alapja az eseménytörténettel történő modelláció. Kicsi, apró történetkékből, de mindig egymás fölé rendelt! történetkékből épül föl a filmkatedrális. Huszárík azonban semmiféle katedrális nem szándékozik felépíteni. Elengedi a néző kezét, s nem gyömöszöl minduntalan mondandót a szó- és svenkközökbe. Meghagyja őket „hiány”-oknak, homályosan szitáló hétköznapoknak; inkább mellérendelő szintaktikával dolgozik. Hol lassabban, hol gyorsabban áradnak nála a képsorok, melyek nem feltétlenül követelőznek megfajtásért. Talán ezért is sikerül kiléptetnie nézőjét az időből. Az idő múlásának érzékelése amúgy mindig a létezés titkainak gyors és hatékony megfajtására irányítja figyelmünket. A tűnődés azonban mindig időtlen. Ezért teremthet kegyelmi állapotot a *Szindbád*-mozi.

Hasonló okokból kérdezhetjük, hogy miképpen is lelhetné helyét Márai az 1940-es, 1950-es, 1960-as évek magyar prózairodalmában? Hiszen amivel kísérletezik, azt ő Joyce, Proust és Kafka nyomán teszi<sup>5</sup>, megtetézve egy olyanfajta önreferenciális esztétizálás szándékával, melyhez még közeli példa sincsen az említett évtizedekben a magyar irodalomban. Ennek a fajta esztétikai igényű, bátran elidőző, mert az elmúlás írásban való rögzíthetőségének illúzióját a referencialitás kereteiből végképp kiiktató életértelem-keresésnek egész életművében talán legjobb példája és legerőteljesebbre sikerült megvalósulása a *Szindbád hazamegy*.

Ám ha nem is az egyetlen olyan magyar író volt Márai Sándor 1970 körül, aki a filmszerű ábrázolást (az asszociatív montázstechnikát és a hangulatfilm-szerűséget), továbbá a nézőpontváltást, az időűritést és idősíkváltást prózapoétikai alapulvé tudta volna emelni – hisz ekkorra már utolérte őt a magyar irodalom; majd harminc esztendő *A feleségem története* (1942), bő évtizedes az *Iskola a határon* (1959), szűk fél évtizede megszületett *Az atléta halála* (1966), egészen friss a *Régi idők mozija* (1968), íródik a *Régimódi történet* (1971) és a *Sorstalanság* (1975) –, de talán az egyetlen volt, akinek már emberöltővel korábbi érdeklődése egybeesett egy mostani nagy rendező rendíthetetlen hitével a (film)nyelv megújíthatóságáról, mindenekelőtt a képek általi történetmondó és érzésközvetítő modellációk újrastrukturálásának szükségességéről. E rendezőnek aztán talán önmaga számára is váratlan felismerés volt egy elidőző pillanatában, hogy a világot ugyanazon a szemüvegen – szebben s talán érzékenyebben, pontosabban és filmszerűbben szólva: camera obscurán – keresztül szeretné nézni, mint egyik nagy író elődje, Márai Sándor. Tudniillik a Krúdyén.

Mert Márai és Huszárík számára ugyanaz a közvetítő eszköz vált a világértés lehetséges és egyetlen igazán revelatív eszközévé: a Krúdy-mondat megismételhetetlen gyönyörűsége. S ebből a kétirányú motivációból aztán egy olyan pompás képződmény, eredőiben közös irodalom- és filmtörténeti emlékezet-metszéspont jött létre, amelynek egyszerűségéhez nem férhet kétség, nagyszerűsége révén pedig talán még azt is megkockáztathatjuk: a *Szindbád*-film forgatókönyvét akár Márai Sándor is írhatta volna – még ha a neve egészen bizonyosan (szintén) nem szerepelhetett volna a stáblistán 1971-ben...

<sup>5</sup> Lásd erről bővebben: FRIED István, Márai Sándor Krúdy-naplója, Forrás, 2002/4 = <http://www.forrasfolyoirat.hu/0204/fried.html> [2010. október 12.]





## TÁRGYAKTÓL AZ EMBERIG

*Nemes Nagy Ágnes és Szabó T. Anna költői világgépe*

Dolgozatomban egy huszadik századi költőnk, Nemes Nagy Ágnes és egy ma is aktív lírikusunk, Szabó T. Anna költészetét, költői világgépét vizsgálom. Összeköti őket a versalkotási módszer, amellyel azonosulni tudtak: objektív líra, csakhogy annak más-más ága, ahogy azt a cím is jelzi: *Tárgyaktól az Emberig*: a tárgycentrikus látásmódtól az ember fókuszba helyezéséig. Ennek a folyamatnak az emberi, költészeti, bölcséleti oldalait boncolgatva igyekszem kulcsot adni az olvasó kezébe e két költőnk rendkívül érzékletes és izgalmas világgépezéséhez, melyeknek tanulmányozása során megtanulhatjuk újralátni, másképp látni a már ismertnek hitt világunkat, önmagunkat, hogy Kosztolányi-mód rácsodálkozva percéletünk törekeny finomságaira meglásuk azokat a képeket, dolgokat, pillanatokat is, amelyek időközben láthatatlanná váltak, mert megszoktuk őket. Éppen ezért roppant fontosnak tartom tanításukat: „Az emberi életnek akármilyen – látszatra kicsi – mozzanata is jellé válhat, mely túlmutat önmagán”<sup>1</sup> Túllátni az adotton, empátiával közeledni környezetünk felé, illetve tudatosítani, hogy mindaz, ami ma van, nem olyan evidens, hogy holnap is lesz. Érdemes tehát figyelni, jelen lenni, együtt-élni, megélni! – a kor talán legégetőbb személyközi kívánalmait töltötenék be tanításaik.

### Tárgyiasság

Az objektív versalkotási módszert *választóknak* túl sok volt az énből, a személyes kinyilatkoztatásából: „a költészet [...] nem a személyiség kifejezése, hanem menekülés a személyiségtől.”<sup>2</sup> Az én bezár, keretek közé szorít, ellenben az objektivitás teret enged a műnek, hogy éljen, a befogadót dolgoztatja, játszani engedi. Azonban ez az elszemélytelenedés korántsem jelent felszínességet. Sőt! Minél pontosabb önreflexióra törekszenek, és még valamivel többre: *beskatulyázhatatlan indulataink*<sup>3</sup>, megfog-

hatatlan emócióink „szavakban horgonyzottá” tételére. S mindezt úgy, hogy kiemelik az egyes szám első személyt a vers középpontjából – megtörténik a *szervő halála* –, mely lépés nem szakítja el az üzenetet a mindenkori olvasótól, épp ellenkezőleg: a körülöttünk lévő tárgyak, természeti jelenségek feszített érzékeltetése, láttatása révén a befogadó sokkal intenzívebb szálakkal kapcsolódhat az írás vérkörébe. Csak egy példa:

„[...] Olyan áttetsző a világ. Olyan áttetsző a ház, az aszfalt, mögöttük a mércék fémes vázai. Már élesednek, mintegy filmbeli áttűnéssel, egy másik arc, egy másik ég.

Ha lefejttem az esetlegest, mögötte a csillagtérképek feketéje, egy északi égbolt ezüst felismerései.”

(N. N. Á.: *Az utca arányai*)

Az objektív költő úgy hiszi, hogy önnön lényegét, az adotton túlit villantja fel a tárgyi világ: „Nem realizmus többé csak a tudottra támaszkodni, ellenkezőleg, a tudott rakétatámaszponttá válik az ismeretlen felé.”<sup>4</sup> Lehetőséget kínál a tudattalan, de létező – rejtőző – tartalmak befogására, érzékeltetésére. N. N. Á. „lehántja rólunk köznapiságotunk. Megtanít arra, amit tudunk. *Vagy tudtunk*. Vagy tudnunk lehetne. Illene. Kellene.”<sup>5</sup> – mondja Tamás Ferenc.

Így ír erről a költőnk:

*Mint aki messze hírt hozott  
és aztán elfeledte, [...]  
így vándorol a feledékeny,  
a teste gyűrött köpenyében.*

(N. N. Á.: *Mint aki*)

Így vándorlunk mindannyian vágyakozva az elfeledett tudás után. A feledés pedig, a nem látás kisebbfajta halál, ahogy Szabó T. Anna<sup>6</sup> írja:

*dobog a szó, dadog, felejtse el, ejtse el  
[...]  
A szem mögött hiánytalan sötét,  
[...]  
de ha elejtet, vele hullsz te is.”*

(SZ. T. A.: *A sötétről*)

„A szem mögött hiánytalan sötét” – De a szem mögött – túl a valós tapasztalatin, túl azon, ha becsukom

<sup>1</sup> A létkérdés és a vers. [Széll Margit] In: *Az élők mértana*, 2. köt. Bp.: Osiris K., 410. p.

<sup>2</sup> N. N. Á.: *Ekhonaton éjszakája*. [Kérdező: Lator László] In: N. N. Á.: *Az élők mértana*. Szerk. DOMOKOS Mátyás, 2. köt. Bp.: Osiris K., 2004. 393. p.

<sup>3</sup> „Szeretet, gyűlölet, harag, gyöngédség – nagy szavak, de mindegyikük (legalább részben) absztrakció. Csupán a bennünk felverődő hullám tornyát nevezi meg.” (N. N. Á.) Uo. 337–344. p.

<sup>4</sup> Nemes Nagy Ágnes: *Metszetek. Esszék, tanulmányok*. Bp.: Magvető, 1982. 56. p.

<sup>5</sup> (kiemelés tőlem, N. Á.) Tamás Ferenc: *A szakralitás élménye N. N. Á. költészetében*. In: *Erkölc és rémület között*. szerk: Lengyel Balázs-Domokos Mátyás., Bp.: Nap Kiadó Bt., 1996. 246. p.

<sup>6</sup> A továbbiakban Szabó T. Anna nevét csupán monogramja feltüntetésével jelölöm: SZ. T. A.

a szemem sötétet látok – Ott vannak a gondolatok! Az emberi tudat: „két tenyérrel átfogható, gyerekjáték-koponya” (N. N. Á.: *Istenről*), melybe a végtelent befogni a teljességre áhító öntudat képtelen. Ehhez: a Feladathoz képest a mi sötétségünk valóban teljes, hiánytalan. A szó is dadog: csökevényes a gondolat, és a kifejezhetőség is csorba! Hát felejt! Még csak „súlya sincs, hogy érte könnyet ejts” – írja. De! Mégis: „ha elejted, vele hullsz te is.” Mert ez az Ember, ez mind: neki, önmagának Minden. Múlt. Jelen, ami azonnal múlt lesz: tapasztalat. Élet. Hát nézz! – bújj meg a sorok között a ki nem mondott tanítás.

Nézz! Láss túl a tárgyakon, a megjelenőn keresztül érezd a megnyilvánulót.

A nézés, látás mindkét költőnél kulcsfontosságú szerepet kap, tehát az alapelveket illetően, mondhatjuk, szoros a kapcsolat közöttük. SZ. T. A. így ír *Örökség* című – Lengyel Baláznak ajánlott – versében: „Tanulni kell. Tőlük tanultam nézni. / [...] // Tanulni kell. Tőlük tanultam élni. / Történetük az én történetem.” A költőnő ugyanis a nyugatos-újholdas hagyományt folytatta; a képesség, a zeneiség, a különböző érzékletek (látás, tapintás, illatok) nagy hangsúlyt kapnak verseiben: „Bádogon madárkarom kocog, / éles csőr kopog. / Eleven zápor verdesi / a párás ablakot.” (*Etetés*); „Ragyog a gyertyafényben a méz és citrom, / pereg a szegfűszeg, mazsola: készül a mézes.” (*December, kicsi láng, nagy hóesés*); „Az őszre rázuhant a tél, / parázsra hógolyó. / Az avar színes lángjain / tűzoltó takaró.” (*Ünnep*)

Viszonyulásuk a tárgyiassághoz azonban némiképp eltérő. A látáshoz, az értelemképzéshez vezető utat más-képp gondolják el. Nyelvhasználatuk, kifejezésmódjuk nagyon hasonló ugyan, ami SZ. T. A. első köteteit, illetve a tárgyakkhoz való kötődésüket illeti, de a tárgyakba való hatolásuk mélysége már eltérő.

Szabó T. Anna nem hatol az anyag belsejébe, nem kutat kristályok, fémvázak, sejtek, atomok mélyén. A valóban – mindenki számára – fogható, mindennapi tapasztalatot éli, és írja versben. Tárgyas kifejezésmódja ily módon közelebb áll Szabó Lőrinc versbeszédéhez: Ahogy a költő ír gyermekeiről, hétköznapijairól, napi tennivalóiról a reggeli felkelés kényszerűségétől kezdve, a délutáni evésen át egész a borotválkozás, fürdés intim szépségéig (*Különbéke* kötet) mindent versbe foglal, úgy SZ. T. A. is egyre inkább mint létfényképész az adott pillanatot igyekszik megörökíteni mintegy leíró, csupán ábrázoló jelleggel. (*Szilveszter, Színház, Eső, Lakás* stb.) S teszi ezt egyszerűen, közérthetően. Szövegezése nem bonyolult, az elvont és képi kézen fogva kíséri az olvasót,

a különböző szólamok csiszoltan adják magukat. Ez a költészet, ha bonyolult mondanivalót is akar közölni – mert azt akar, hisz a lét bonyolult –, azt is könnyedén festi.

„Lét, tett, idő, bűn. Egyszerű. Az élet: –  
Állítás. Tétel. Definíció.

Por, hamu, pára. Melléknév, ige.

Köztük szorong a szenvedő alany.”

(SZ. T. A.: *Katé*)

Azt mondtam, egyszerű, de valójában: ha ki akarnánk fejteni e fenti idézetet, minden egyes szavából tanulmányt lehetne írni. Azért is gazdag és telített e néhány szűk sor így is, mert a mögöttük halmozódó tartalmak is behálózják az olvasási élményt, megidéznek a bonyolult, s a magyarázhatatlan légkörét. Melyekről – igaz van a költőnek – ha többet mond, sem tudhatunk meg többet.

Szövegezése egyszerű, írtam. Rétegződése kivehető, írtam. De itt ez a mű: *Ballada* – rögtön a második kötetből –, mely a tárgyiasság, a sejtetés, elhallgatás, a XXI. századi ballada iskolapéldája lehetne, méltó folytatása Arany János *Őszikék* ciklusának:

*Kétoldalt gyümölcsfajor,*

*Keskeny földút közöttte.*

*Forró és síma por tapad*

*Sebes lábujjközökbe.*

*Csak megy a száraz ég alatt,*

*Már nem tudja, hogy hol van.*

*Kettérepedt cseresznyék:*

*Sötét szempár a porban.*

Az első három sor még idill, aztán a hirtelen váltás, élénk csapódik: „sebes lábujjköz” – nem is egy ember, csak annak egy kiemelt része –, mit mar a „forró és síma por”, majd eltévelyedés, „kettérepedt” léthelyzet, „száraz ég”, szinte szédítő, s végül a hullás: „sötét szempár a porban”. Cseresznyék? Emberek.

Az objektív költészet a többszólamúság mellett – mely a megváltozott kor bonyolultságát, értelmi-érzelmi struktúráink egyértelmű kibogozhatatlanságát hivatott hangsúlyozni – minden eddiginél nagyobb teret enged – ahogy a fenti ballada is mutatja – a kihagyás, elhallgatás, tömörítés, sűrítés érdekében történő csönd aktusának, mely a nyelv korlátoltságát igyekszik kiküszöbölni. Tehát ez a líra a teljességet a hiányban találta meg, mely hiány távolról sem meddő, épp ellenkezőleg: megajándékozta



az olvasót a szellem szabadságával, vagyis a sorköz értelemépítő lesz, így biztosítva a befogadónak gondolat-szabadságot, a szövegnek örökösen formálódó életet (jelentést), a szerzőnek pedig marad a küzdelem a ki-egyensúlyozottságért, és harc az arányosságért.

A végtelen sűrítési hajlammal kitűnően érzékletes példája Sz. T. A.-nál a *Hazafelé megy, este...* című vers: „Viszszalép – nézi a tükörben az arcot. / [...] / A járda. Autók. Por. Kutyapiszok. / Itt áll. Cipője, lába. Kézfeje. / [...] / Az ott én. Van. Vagyok. Üres, sötét. / Nem tud kilépni. Üveg. Erre gondol.” Megint – látszatra – csak odavetett szavak, egyszavas mondatok: jelentésük, értékük annál súlyosabb: „Mintha az emberi méretű történelem nagyobb arányú jelenésekre, a létezés természetére mutatnának” – írja Lator László a költő első kötetének – *A madárlépte hó* (1995) – előszavában.

És ez az a pont, ahol a legnyilvánvalóbb kapcsolatot látom én a két költő között: pici pontra fókuszálnak, s közben kozmosz méretűre tágitják a mondanivalót, ablakot nyitva nekünk, olvasóknak, hogy kipillanthassunk dióhéjunkból, és rácsodálkozhassunk a létezés gyönyörűsége, illanó pillanataira. Hogy merjünk másképp gondolkodni életünkről, világunkról, s merjük meglátani, hogy milyen csoda is, ami körülvesz bennünket nap mint nap. Mert biztatásuk nélkül, figyelmeztetésük nélkül, láttatásuk nélkül félt, egyszerűen csak elmennék az értékes percek mellett anélkül, hogy teljes valójában megélnék azokat.

### **Szubjektivitás**

A vers nem attól lesz személyes, hogy a költő E/1. szében ír, gondoljunk csak Szabó T. Anna szerepverseire vagy Nemes Nagy Ágnes egész sor alkotására (*Az ismeret, A halottak, Hadijelvény, A szabadsághoz, Dagály után, Kettős világban, A kín formái*, stb.), melyekben ugyan az „én” játszik, mégsem az hangsúlyozódik ki, hanem az általa megfogott anyag, légkör, a befogadóra vetület.

Szabó T. Anna *Rögzített mozgás* és *Elhagy* című kötetei éppen attól hatnak közvetlenebbül, hogy bennük az én, ha bölceleti kérdéseket is tárgyal, ezt a legszemélyesebb élményeit boncaszatra helyezve teszi: „csak a vérben és a lázban, nászágyban, szülőszobában / érezzük meg az időtlen hullámvás ígétét” (*Hullám*).

Megmutatja a költő mögött a nő, az asszony, az anya, a gyermek mindennapjait, gyakorta a legbizalmasabb hangnemben, levetkőzve a gátlásokat, hangosan kiáltva mindazt, amit eddig a prűd társadalom csak sötétben, pirulva, suttogva, vagy úgy sem mert, vagy nem tartott

szükségesnek hangoztatni. (*A törzs mozgás közben, Hangok a várakozásban, Tangó, Adott a test, Front*, stb.) Kemsei István így ír erről a *Tangó* című költemény kapcsán: „kendőzetlen őszinteségtől az első pillantásra visszadöbben a szemérmes elhallgatáshoz szokott férfi-ízlés. Azután emlékezni kezd [...], és azt mondja: jól van ez így. Végre ezt is ki kellett mondania valakinek.”<sup>7</sup>

Az *Elhagy* kötet előszavában olvashatjuk: „[...] a varandóságba, gyermeke szemlélésébe belefeledkező szem már nem akar mindent tárgyyszerűen rögzíteni, hanem teret enged az örömmek és a fájdalomnak is, az önfegyelem helyét átveszi az önfeledtség.”

A tárgyak helyett már inkább az embereket, viselkedésüket, mozdulataikat figyeli, bár az objektivitáshoz szokott szem és elme realitásra törekvő pontosságával: „Milyen egy újszülött feje? / Kerek és véres, akár a retek, / csibepuha és magzatmáz-szagú – / [...] ráncos, gyűrött [...]” (*Napkelte*)

Az újszülött, a gyermek és vele az anyaság, asszonyiség: kulcs. Fordulópont, mely szó szerint más szempontokat helyez előtérbe nemcsak magánéletében, de költészetében is. „[...] Az addigi világ / zökken egyet, és megváltozik minden”, mert eljön az „új fény, új parancsoló”, a gyermek: „már nem értem azt, amit ő nem ért meg, / [...] / Mi a tűz? Hogyan feltételezhető, / hogy azt látjuk, amit a csecsemő?” (*Gyertya*)

Gyermekeiről szóló versei mintha Szabó Lőrinc Lóci-verseire reflektálnának. A gyermek boldog naivításában: „csak ő játszik tovább / ügyet se vetve romlásra, robajra” (*Mágia*), és bölcs, tisztábban lát, mert ösztönös, ebből adódóan nem elfogad tényeket, hanem megkérdőjelez, gondolkodik. „Még nem tudtam. A hároméves tudta. / De most tudom.” (*Kérdés*), vagy: „napokon át tűnődik azon, / hogyan lehetne megnézni az étel / útját ebédkor ('A szájban sötét van') / [...] / Ki hinné [...] / [...] / [...] hogy a nyelv is képlékeny, és a / neveknek értelmük van ('karfiol: / mert kar van benne'), és a markoló / fogat mos minden este (...).” (*A tanulság*) Lásd még: *Egy hároméves, A fenyő* stb.

A gyermek kölcsönadja rácsodálkozásra képes, először látó szemeit, hogy a merev, szabályokhoz edzett, társadalmi evidenciákba olvadt felnőtt újra felfedezhesse, átértékelhesse a világot. Oktat, hogy tanítása révén József Attilával együtt mondassuk „Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve / nézem, amit meglátok hirtelen.”

Költészetében a hangsúly az élő, lélegző, örökösen formálódó világra helyeződik, mert az múlandó,

<sup>7</sup> Kemsei István: Szabó T. Anna, *Elhagy*. In: *Kortárs*. 2007. 10. sz. 114-117.

megismételhetetlen. Ez az éles különbségtétel fogalmazódik meg *A nézés tárgya* című versében:

„Egy alvó férfi talpa. [...]  
[...] meg egy fotelkarfa  
[...]  
[...] az egyik él,  
A léte létebb lét a többinél.

A tárgy nem érdekel. Az megmarad,  
sütkérezik a fényben akkor is,  
ha nem leszünk. De talpad egyszeri.”

Ez a váltás, ez az egészen új filozófia, az Ember fókuszba helyezése pedig szükségszerűen vonja magával a sokkal személyesebb beszédhangot, ahogy egy interjúban mondja is: „a szereteteimmel kapcsolatban csak álobjektivitás létezik.”, vagy versben: „Hogy nézzelek elfogulatlanul?”

*A nézés tárgya* című költeményében épp erre tesz kísérletet: a szeretett férfi talpát leírni. Megsejteni, megsejtetni a „[...] bőrön átsütő vér / lüktetését, [...] a csontokat / a hús alatt, a körmök hűvösét, / a boltozatot és az inakat”, visszaadni a lélegző anyag melegét, „otthonosságát” a „látás szavaival”, érzékeltetve az élet jelenlétét. Azonban paradox a cím (a közölni kívánt tartalomhoz mérten), vagy épp e kísérlet lehetetlenségét vetíti előre, a magyar nyelv rejtett, ráérző voltát felhasználva: A nézés tárgya. Tárgy az ember! Hisz akit közölni igyekszik, fogalmazhatatlan: „Érinthető-e a megfoghatatlan?”

Ahogy az *Azt mondjuk: tűz* című versében is végigveszi a húst, a csontot, a szemet, a száj belsejének „lüktető láng”-ját, az „örvényes köldök”-öt, a fül „spirális / ösvényei”-t, „a kulcsont és a váll / közötti bölcső”-t, a „harapnivaló” izmokat, szinte eggyé válva a pulzáló véráramlattal, a mélyebb megismerés ízeit kóstolja – lásd még: József Attila: *Óda* –, azonban a zárás pesszimista: mindez „– nem te vagy.”

Amit lát, amit leírhat, az mind csupán egy tárgyiasult vetülete a lényeknek, annak, amitől a szemlélt az, aki, és nem az, ami.

Tárgyként kénytelen szemlélni őt (itt is a személyes névmás után a tárgyrag!), hogy a nézés aktusával domináns szerephez jutva objektíválja – ahogy a kifejezés is tartja, nem emberét, hanem: – tárgyát, és beszélhessen a látotról mintegy birtokolva azt, illetve az arról való tudást. Azonban az ember nem birtokolható: „a teremtett megérti, / hogy a tapintás az övé, nem a tárgya”. Fellázad, visszatekint, megrendítve a figyelőt domináns pozíciójában, ahogy azt Beth Newman is írja, némileg ugyan

más kontextusban – a férfi-női tekintetharcról beszél –, de úgy gondolom, az analógia életképes esetünkre is: „a látvány [...] – úgy is értelmezhető, mint valaki más pillantásának látványa – a tudásé, melyet a másik meglát, és következésképpen ellenáll annak, hogy kisajátítható tárggyá redukálják.”<sup>8</sup> Az itt vizsgált költeményben a láb – a szemmel tartott – a takaró alá rándul: „[...] Hoszszan néztelek, / [...] / és lábad hirtelen, határozottan / berántottad a takaró alá.” A fókuszpont megmozdul, cselekszik. „Ez az ellenállás nyugtalanító, megzavarja a [...] szubjektum nézésben [...] lelt élvezetét, és azokat a hierarchikus relációkat, melyek által az kinyilvánítja dominanciáját.”<sup>9</sup> A néző uralkodó pozíciója megrendül. „Tárgytalan nézni. Leoltom a lámpát.”

Tehát míg a nézés folyamán a tárgyak és erőterük boncolgatható – ahogy az előző fejezetben parancsba kaptuk: csak nézz! –, addig az élő lényegét ily módon érinteni lehetetlen, illetve az ember – ez ügyben a rendelkezésére álló eszköztárral – tehetetlen. Csak, ha mint tárgyat közelíti meg, azonban az élet él, és élni akar: nem enged mivoltából, visszatekint.

Egy marad, a tapintás, ami megismerhető, amellyel a másiktól fogható tudás szereshető, ahogy írja is: „a valószínűségnek nincs egyéb jele, / mint kezemben a korlát hidege.” (*A mai nap*), mert „a tapintás az övé”. A szem képet lát, pusztán vizionál, de az érintés során az anyagok ütköznek, hatnak egymásra: „talp és tenyér / [...] idomulva / a bőrön át és a határon át / egymásba olvad és egymásba forr.”<sup>10</sup> (*A nézés tárgya*); „Fogd meg a csuklóm, / nyisd meg a testem, / simítsd meg érdes / tenyereddel.”<sup>11</sup> (*Tangó*); „[...] csak bőrömmel látlak” (*Lehetne ma*); „egész testtel visszanezlek”, vagy „ujjbegyemmel nézek vissza, / borzongásod bőröm issza” (*Tangó*).

A test lát. A test beszél, és a test – hazudik. Azt hazudja: „Ez te vagy”. Pedig ez csak egy, az érintő általi definíciója az érintettnek, tehát saját hangszerén át játszott zene. De akkor „Ki vagy?” Megtalálni, megörökíteni a (vélt) választ, ez e költészet – nem is egyszerű – törekvése.

Még hozzá nagyon is sürgető igénye, hisz nincs idő szemlélődni: az egyik újszülött, csecsemő, majd kisgyermek, mindjárt felnőtt, a pillanat száll, és közben látni kéne, mert elhagy. A másik koros, gyengül, törpül, s félő, elhagy. „Megszül, és meghal, és elhagy.”

Ez a kötet másik alaptapasztalata.

<sup>8</sup> Beth Newman: „A szemlélő helyzete”: nemi szerepek, narráció és tekintet az Úvöltő szelekben. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Bp.: Osiris K., 2002. 585. p.

<sup>9</sup> Uo. 585. p.

<sup>10</sup> Kiemelés tőlem, N. Á.

<sup>11</sup> Kiemelés tőlem, N. Á.

Az elmúlás sodrásában is felkarolni a menthető, sőt mentendő emberi pillanatokot. Nézd, lásd, tapintsd, mert elhagy. Nézd, lásd, tapintsd, mert elhagyod.

Az *Elhagy* című versben sorra veszi a költő az elválás, a leválás mozzanatait az anya–gyermek kapcsolat tükrében. Először az anya és gyermek abszolút szimbiózisban él: „Nagy, meleg, eleven, fészekadó.” A leválás első komoly fázisa: születés, az eredmény két külön test: „kilök magából”. Míg csecsemő, az anya árnyékként áll mellette: „Éjente ágyához lopózom, / lehetével takarózom”, majd, ahogy cseperedik a gyermek, az anya úgy maradozik el: „Este lefekszik az ágyra velem, / aztán kioson és elhagy.” (altat–áltat) A gyermek még dacol: „Nem vagyok senki, ha elhagy. / [...] / Ő kell, mert nélküle élni halál” – az anya oldaláról viszont, a *Hangok a várakozásban* című versében így ír: „nélkülük egész nem vagyok egészen, / de ők egészek lesznek nélkülem” –, majd felnő, megbékél: „Ott a világ, lesz más, aki vár! / Lesz majd benne, kit elhagyj.” Így lesz az elhagyottból elhagyó, az „elárvul”-tből, „elárul”-ó.

A fokozatosság tetten érhető a vers struktúráján is. A kezdeti zaklatottság hevében az első négy sor mindegyikében szerepel az elhagy ige, majd ahogy az indulat csitul, minden második sorában tevődik csak ki a következő 28 soron keresztül, s végül az utolsó nyolc sor már előretételezés, biztatás – vagy önáltatás. Az utolsó sor pedig az addig sorra vett fázisok összefoglalása: „Megszül, és meghal, és elhagy.”

Az élet evidens körforgása, melynek törvényszerű folyamatosságát rendkívül jól érzékelteti a verstest majd’ egészén végigvonuló „és” kapcsolatos kötőszó, kifizítve ott is, ahol pedig ellentétes kötőszót igényelne a tartalom. Illetve, ahol a „de” kötőszó játszik, ott a költeményben a sodrás megszakad, konklúzió:

„Egy csak a lecke: nem ő vagyok én  
idegen, idegen, elhagy.”

Idegen! Jogos volna a kétségbeejtő felkiáltás: ha a legszorosabb kapcsolat (anya–gyermek) végkövetkeztetése is ez: „idegen”, akkor ki az ismerős, barát, szeretett, szerető, és hogyan térképezhetők fel, egyáltalán értékelhetők-e, leírhatók-e az emberi kapcsolatok releváns módon?

„[...] Hogyan láttok?  
előttetek – fényben, vakon –  
idegenül, zavartan álltok,  
s arccsontjaim tapogatom.”

(N. N. Á.: *Őseimhez*)

A válaszadást még inkább nehezítené, ha továbbgondolva a felvetett problémát, nagyító alá vennénk a ma-napság oly közkeletű felfogást, miszerint nemcsak, hogy „nem ő vagyok én”, de én magam sem vagyok – nem lehetek – egészen, egy részem önmagam számára is rejtély, idegen: „tükörbe nézek: nem felel” (N. N. Á.: *Őseimhez*). „Mindegy a ruha, de a test is, / a szellem meg – a mindent! / nem sejtí, merre hajtja Thespis, / míg orcájára színt derít.” (N. N. Á.: *Napló – Elmélkedő*)

Éppen ezért a költészet – de mindenfajta művészet, tudomány – elsődleges célja: öntudatra nevelés. Az ismerd meg önmagad! játék pedig végső soron sem öncél, de közérdek! Hisz a társadalomépítés, közösségszervezés, kapcsolatrendeztetés alapköve. Csak mindez után lehet, tudjuk keresni másban, a másikban a hazát, és így úgy nyitott szemmel tapogatózni ösvényeinken, mások ösvényein.

Az önreflexió, tehát, mindkét – általam vizsgált – költőnél létfontosságú szerepet kap, csupán – mint azt már kiemelttem a tárgyiasságon belül is – az odavezető utat látják másként.

Szabó T. Anna a magánéletében beállt változások hatására a költészetét is megreformálta, nyitottabb lett; a zárt, súlyos tárgyak helyett inkább a lélegzőt, múlandót szemléli, míg Nemes Nagy Ágnes hasonló változáson nem megy át (legalábbis nem abba az irányba): „A két marokkal körbefoghatót, / Az állandót – a képeket szerettem; / Az eleven és mégsem elmúltót, / a rezdülőt s mégis rendületlent.” (*Viadal*) Nem enged szigorú voltából, kemény, szikár, metsző marad nemcsak költészetében, de legszemélyesebb kapcsolatait is viszonylagos – tudatos! – távolságtartás jellemzi. Ritkán szólal meg közvetlenül, egyenesen adva érzéseit. Példát, ha találunk is személyes kiszólásra, leginkább a fiatalkori, a költő által kötetbe fel nem vett versek között.

Szabó T. Anna az embert mint személyt figyeli a testi valón, a megjelenőn keresztül a megnyilvánulót. Nemes Nagy Ágnesnél is meghatározó a testkultusz, de nem mint az élőről valló, hanem mint anyag. (Ahogy a költőnek a szó, vagy az asztalosnak a fa stb.) Ő a burok mögött is indulatokat, létrengeket kutat, és nem személyeket, pillanatnyi rándulásaiikkal: „Én nem kívánom közölni életem apróságait. Azok az érzelmi folyamatok érdekelnek, amelyek »stabilak«, s egy ember világerzékelésére jellemzőek”<sup>12</sup> – mondja. Sz. T. A. pedig épp az apróságokat igyekszik megragadni, fogalmazni, kőbe vésní.

<sup>12</sup> N. N. Á.: „A világgal való egységet érzem minden emberben”. [Kérdő: Nádor Tamás] In: *Az élők mértana*. Szerk. Domokos Máttyás, 2. köt. Bp.: Osiris K., 2004. 342. p.

Azokat az apróságokat, amiktől a szeretett ember az, aki, olyan, amilyen, és nem az általános örök érvényűt kutatja, mert az az egyes ember lényegiségéről, személyiségéről nem sokat mutat, ő hozzá nem visz közelebb.

Befejezésül elmondhatjuk, hogy mindketten változtattak írásmódjukon, nézeteiken, csak épp az irány volt ellentétes. Míg N. N. Á. korai versei mondhatók személyesnek, addig SZ. T. A. érett – mivel későiről nála még nem beszélhetünk – költészete vesz fel inkább alanyi szint. A váltások okai ugyan magánéletiek, de távolabbról nézve, bölcséleti kontósba öltöztetve meglátásaikat társadalmi szintű, minden élet érintő életfilozófiai következtetésekre juthatunk: légy jelen, figyelj oda, nézz, láss (láss túl!), tapints, mert talán holnap már nem teheted.

Dolgozatom kulcsszava egyértelműen a látás.

És bár kiderült, nem is olyan egyszerű elérni ezt az állapotot, azért semmi esetre sem szabad a nézés aktusát holmi görcsös koncentrációnak felfognunk. A látás olyan, mint az ihlet: ha az ember nyitott, csak úgy jön, hirtelen elkapja, lelkesíti. N. N. Á. a költészet elsőrendű feladatának tartja: szavakba önteni a homályosan fodrozódó hangulatokat, miket egy-egy látvány, indulat kelthet. Ez a munka, ez a tudatosítás. SZ. T. A. pedig továbbépíti ezt a kívánalmat az ember megismerhetőségéig. Mert...

*Tanulni kell. Tőlük tanultam írni.*

*Hogy továbbadjam, amit kaptak, adtak.*

*Verset a vershez, szót a kínhoz mérni,*

*s meghallani, amit elhallgattak*

(SZ. T. A.: Örökség)

#### **FELHASZNÁLT IRODALOM:**

NEMES NAGY Ágnes: *Az élők mértana, prózai írások*. 1–2. köt., szerk. DOMOKOS Mátyás. Bp.: Osiris Kiadó, 2004

*Erkölc és Réműlet között*. szerk. LENGYEL Balázs–DOMOKOS Mátyás. Bp.: Nap Kiadó Bt., 1996

NEMES NAGY Ágnes: *Metszetek. Esszék, tanulmányok*. Bp.: Magvető, 1982

*A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Szerk. BÓKAY Antal. Bp.: Osiris Kiadó, 2002

#### **KÖTETEK:**

*Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei. szöveggond.* LENGYEL Balázs. Bp.: Osiris Kiadó, 1999

SZABÓ T. Anna: *Madárlépte hó*. Bp.: Magvető,

SZABÓ T. Anna: *Nehézkesés*. Bp.: Magvető,

SZABÓ T. Anna: *Fény*. Bp.: Magvető, 2002

SZABÓ T. Anna: *Rögzített mozgás*. Bp.: Magvető, 2004

SZABÓ T. Anna: *Elhagy*. Bp.: Magvető, 2006

#### **IDŐSZAKI KIADVÁNYOK:**

KEMSEI István: *Szabó T. Anna, Elhagy*. = Kortárs, 2007. 10. sz. 114–117. p.

## NAGY LAJOS KIRÁLY – ARANY JÁNOS

*a Toldi szerelme nyomán Itáliában*

A *Tempevölgy* múlt évi júniusi számában már beszámoltam a Botka házaspár szokatlan vállalkozásáról; arról, hogy végigjárják a *Toldi szerelmének* olaszországi színhelyeit. Elsősorban azzal a céllal, hogy a korabeli emlékekkel és a krónikák adataival megismerkedve jobban megértsük Arany műalkotásának elgondolását, megszerkesztését. Másodsorban pedig azért, hogy kissé szabadon engedve képzeletünket – felkeressük mindazokat a helyeket, amelyeket feltételezésünk szerint – a hadjárat szüneteiben láthatott vagy meglátogathatott királyunk.

Így térünk be a közölt részbeszámolóban – az ő „nyomába szegődve” – Bariba és az adriai tengerpart környékének városaiba, váraiba: Canosába, Ascoliba, Trójába, Melfibe és Venosába. Az írás végén jeleztem, hogy Salerno és Benevento érintésével a következőkben el fogunk látogatni Aversába, ahol I. Endre királyfit meggyilkolták, s ahol a győztes ostromot követően Nagy Lajos megbüntette a bűnösöket. Tervünk sikerült, s már csak a korabeli Nápoly és a király hazaútjában megtekintett Róma maradt hátra, ahol az meglátogatta a régi Szent Péter-székesegyházat, Veronika kendője előtt imádkozott és bűnbocsánatban részesült. – Néhány feltételezett „idegenforgalmi” látogatása után – „előreengedjük” őt hazatértében, hogy mi magunk meg egy „anakronisztikus” kirándulás keretében megtekintsük a Vatikán közelében fekvő Szent Onufrius-templomot, illetve a hozzá tartozó kolostornak azt a celláját, ahol Torquato Tasso elhunyt, s ahol egy kis emlékhelyet rendeztek be tiszteletére. Megrendítő volt.

### **Költői emlékhelyek**

Jöjjenek akkor az Ariosto és Tasso kultuszának szánt irodalmi zarándoklatok!

Ariosto háza a d'Esték várkastélyától háromutcányira fekszik a várost átszelő nyílegyenes út „túlsó” oldalán. Ez egykor már szerényebb polgárváros volt, s bizonyos mértékig ma is az. Egy élet takarékoságának az eredménye ez az otthon. A költő csak 1526-ban rendelte meg terveit Girolamo Carpinál, a herceg belső építésznél, aki kitett magáért: egy arányos és emeletes palotácskát épített neki – tágas boltíves bejáratral és négyszögletes, ráccsal védett ablakokkal a földszinten. Ariosto 1529-ben, ötvenöt éves korában költözhetett ide, s itt töltötte élete utolsó négy évét. Tulajdonára büszke volt és megelégedett: „Kicsiny, de nekem megfelelő, nincs rajta teher, nem rendetlen és saját pénzemem szereztem” – írta egyik levelében.

Ebben a négy évben már maradéktalanul kedvtelésének, a költészetnek élhetett. A ház hátsó kertjében *Az eszeveszett Lóránt* harmadik, javított kiadását készítette elő (megjelent 1532-ben), s kiegészítette azt még hat énekkel.

A bejárat mellett fia, Virginio által készített, kissé dagályos felirat fogad: „Sic domus haec Areosta propitios deos habeat olim Pindarica” – „Így e házban, Ariosto házában – legyenek oly kegyesek az istenek, mint egykoron Pindaroshoz”. (A papír és a kő mindent elbír. – Pindaros [520–442] az ókori költők már félig istenként tisztelt vezéralakja.)

A város által a 18. században megvásárolt vöröstéglás épületbe szabad a bejárás – és tilos a fényképezés. Csak tudnám, hogy miért? Járjuk a famennyezetes helyiségeket a földszinten és az emeleten – valamennyi kong az ürességtől. Valamiféle kiállításfélét csak az emelet egyik szobácskájában találunk: kisebb pódiumon egy kényelmes, keményfából készült karosszék árvalkodik. Állítólag a költőé volt. Még csak utalás vagy célzás se történik a hajdani tulajdonosra. Szégyenletes!

A folyosókon lázas jövés-menés. Szállítómunkások tologatnak mindenféle modern festményeket. A földszinti fogadó- és az emeleti tárgyalóteremben képzőművészeti kiállítás készül. A példásan restaurált, jó állapotban lévő – s még mindig az utca díszét képező – épületet, jobb híján, erre a fantáziátlan célra használják. Ha a bejáratnál nem kapnánk egy leporellót, még Ariosto neve is elmismásolódna. Nagy Károly lovagvilágának szellemei mikor fogtok fellázadni ez ellen?



Gyерünk Tassóhoz! Hátha a fenntartók ott megemberelték magukat. Ferrarában egyetlen hely emlékeztet a költő életére – a már a középkorban is állt Szent Anna kórház; illetve annak elmeosztálya, ahol 1579 és 1586 között Tasso háziőrizetben volt – a d’Estéket sértő „pszichés betegsége” miatt. Nem nagy dicsőség! Bár lebontották – és a 19. század stílusában teljesen átépítették –, nem is kórháznak. (Amelyet azonos névvel és jelentősen kibővítve a város déli végébe helyeztek át, s ahol előzőleg hosszan bolyongtunk, amíg fel nem világosítottak, hogy rossz helyen járunk.)

Nos hát itt vagyunk, a várkastély menti főúton, és végre megtaláljuk a via Boldinit, amelyből néhány lépés után kitarul előttünk a volt kórházépület – új, vöröstéglás köntösben és új beosztásban. Az utca felé egy szökőkút terecske nyílik, amelyet a belső udvartól egy légies árkádsor választ el. Túlsó végében az az épület, amely célunkat sejteti – láthatóan egy valaha egyhajós templom rózsablakával és oszlopos, emelet bejáratával. Boldogan indulunk, de zárva találjuk, láthatóan használaton kívül van. Szerencsére felfedezünk a főbejárat közvetlen szomszédságában egy kápolnácska felét – Cella del Tasso felirattal. A közepén található fülkében a költő – vörösmárványra helyezett – mellszobra: udvari viseletben, fodros gallérral, fején (micsoda álnokság!) babérszörű. Figyelem arcvonásait: szemben, oldalról – mintha közömbösek lennének. Ha azonban egy kissé lejjebb ereszkedek – hirtelen megjelennek a szomorú, keserű vonások, a megalázottság ráncai. Legalább ebben hiteles, s ismerjük el: mesteri! (Konganak a belső terem, egyedül a szobor áll a vártán. Készítette: Luigi Lagnani, 1895)

Közben nem fojthatom magamba a fokozódó elégedetlenséget. Mi mindent hagynak kihasználatlanul ezek a hagyományokban tobzódó olaszok! Mi mindenre lennének képesek Ariosto és Tasso termeiben a magyar kiállításrendezők! akik nem életrajzi tényeket „dokumentálnának”, hanem megkísérelnék látvánnyá alakítani a művek világát: a helyszíneket, a szereplőket, a tárgyakat. (Nem beszélve a lengyel kollégákról, akik a fehér falakat se tisztelnék – és az életmű jellegzetes, színes jelképeit, motívumait festenek rá ezekre a felületekre.) – Itt is, a „kórházban” is mi mindent lehetne csinálni! Látványosan rekonstruálni lehetne Tasso cellájának korabeli, szegényes állapotát. Egy másik teremben a főfalra ki lehetne vetíteni (vagy szabályosan felfesteni) az ostromlott Jeruzsálem metszetét; környezetében fel lehetne vonultatni az egykori katonai páncélok, fegyvereket, a hétköznapi tábori élet eszközeit, nem szólva a különféle ostromgépek makettjeiről, legfőképpen azonban a főszereplőről: a szelíd Herminiaról, a szép, de vad Klorindáról, a kegyetlen Argantról, s hogy a keresztények se maradjanak ki: a vitéz Tankrédról, s a még vitézebb, de Armida által elcsábított Rinaldóról – és a délszaki szigetről. – Az egész eposzt élő és élvezetes látvánnyá lehetne alakítani. A kiállítás következő helyiségében a látogatók megköszönhetnék az ostromlók ebédjét és italát; a terem végében vetítőrészeletet lehetne felállítani, továbbá kisebb hangtárat az eposz egy-egy részletének modern tolmácsolásával. Az emléktárgyak kínálatának a kialakításában szabályosan tolonganak a lehetőségek: képeslapok a kiállítás részleteiről, egy-egy lap facsimilében az eposz korai kiadásából, a költőt ábrázoló metszetek. Horribile dictu: a mű modern kiadása is.

Még nagyobb felfordulást lehetne csinálni Ariosto házában; annak nagyobbik részét egyfajta csodapalotává alakítva. Amelyben egy sajátos szellemvasúton a látogatók bekalandozhatnak *Az eszeveszett Lóránt* világát, a mesés kelettől a brit szigetekig, az afrikai sivatagtól Párizs sikátoraiig; személyes közelségbe kerülve a szépséges Angelicával (bábuként vagy vetítéssel – s még a varázsgyűrűvel való eltüntetését is ki lehetne próbálni), a fegyveres Bradamentéével és a többi hőssel. Ha feltámadna a költő, előbb biztos morogna, utóbb azonban – ifjúkora képzeletéhez szegődve – maga is belemenne a játékba, sőt még ötleteket is adna a továbbiakhoz. – Nem folytatom. Nem tanácsadóként jöttünk ide.

A látottak után kicsit félve kerestük fel a régi belváros szélén, a Mazzini utca végén épült (s már a 14. században állt) Palazzo Paradisót. A d’Este család tulajdonában lévő egyemeletes épület nevét állítólag egy, a Paradicsomban játszódó freskóról kapta: 1586-ban II. Ippolito érsek eladta a városnak, hogy a szétszórt egyetem önálló épületbe költözhessen.

Természetesen átépítették, főhomlokzatát egy tornyocskával díszítették, eléje kisebb teret kerítettek. – A további éveket kihagyom, s csak 1801-gyel folytatom, amikor a város és az egyetem úgy határozott, hogy a költő háza közelében fekvő San Benedetto-templomból áthelyezik ide, a nagy könyvtárterem végébe a költő sírját, és a kor (kétszáz év előtti, barokkos) ízlése szerint emelt síremlékét (készítette Giovanni Battista Aleotti építész, 1546–1636).



A portán az első emeletre irányítanak, ahol rövidesen kitarul előttünk a látvány: egy (öt-hat méter magas) mennyezetig érő márványmonumentum. Középső része fekete. Középen, két-két oszlop között, tekintélyes márványlap – a költőre vonatkozó tudnivalókkal és méltatásokkal. A föléje helyezett szürkemárvány timpanon Ariosto mellszobrát keretezi. Ilyen távolságból azonban vonásait sajnos nem tudom kivenni/megítélni. – S még mindig nincs vége: a timpanonra további részletek épülnek – a költő díszkeretbe foglalt címerével, körötte angyalok. S az ábrák a mennyezet szélén sem érnek véget. Zöld színű freskó veszi körül az egész emlékművet, majd felkúszik fölé a mennyezetre, természetesen szintén angyalokkal benépesítetten.

Mit mondjak? Egyszerre impozáns és idegen, legalábbis szokatlan egy profán célokat szolgáló térségben. A bizarrnak tetsző helyzetet viszont enyhít, hogy a terem nagyobbik felét, illetve falait csupa könyvszekrény borítja. Üvegajtói mögött a költő könyvtára, *Az eszeveszett Lóránt* korabeli kiadásai (a 16. században nem kevesebb, mint 154!), – kiegészítve egy művelődéstörténeti gyűjteménnyel. Valamennyi darabja – nem kevesebb mint 200 ezer – pergament (vagy annak látszó) kötésben.

Ez azért a maga nemében lenyűgöző – s méltón egészíti ki az emlékművet.

### ***Ismételten Arany és az „olaszok”***

Végül is hogyan állunk Arany és a nagy olaszok kapcsolatával? Hatottak-e, s ha igen, miben *Az eszeveszett Lóránt* és *A megszabadított Jeruzsálem a Toldi szerelmére*?

Bonyolult kérdés. Nemcsak azért, mert Ludovico Ariosto és Torquato Tasso hatása időben rendkívül elhúzódott – a harmincas évektől az ötvenes évek végéig; hanem azért is, mert a *Toldi szerelme* nem egységes mű; mint jeleztem, közel három évtizedig készült. – A feltett kérdést akkor tudjuk megválaszolni, ha sorra vesszük a harminc év különféle rétegeit.

A röviddel a *Toldi* és a *Toldi estéje* után – és kezdetben a *Daliás idők*re hallgató első részletek a népi hangvételt folytatják. S csak a harmadik énektől kezdve, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a téma egyre bonyolultabbá vált, Aranynak el kellett gondolkodni: hogyan tovább? A *Toldin*ak és a *Toldi estéjének* lényegében véve egyenes vonalú és viszonylag egyszerű cselekményéről át kellett térni egy bonyolultabb előadásmódra, amely jobban megfelelt az országokat átfogó és egyre gyarapodó „mesék” és személyek, érdekviszonyok megjelenítésének.

Kezdetben, a prágai kalanddal (V. ének), amikor Lajos király a tőle adót követelő cseh királyt megleckézteti, Arany még mindig nem tud vagy nem akar kilépni Ilosvay Selymes Péter köreiből. „Kegyeletből” (?) átveszi tőle azt a részletet, amikor Toldi, inasaként önt bátorságot megszeppent urába, nagyot lépve annak sarkába; majd ezt követően kemény szavakkal megleckézteti és hűségre oktatja ki a cseh királyt és a mellé állt választófejedelmet. Mindez azon túl, hogy legenda rossz legenda is, amelynek képtelensége Arany nyugodt, „realista” előadásában szabályosan megkérdőjelezi az előadottakat, s a mértéktartó szerkezetet is megingatja.

Arany költői megszólalása akkor emelkedik meg, amikor megszabadul Tinódi provinciális „csácsogásaitól” – s szabadon engedi saját képzeletét; amibe talán Ariosto is megsegítette. – Lássuk. Amikor a Prágából visszatérő csapatból lemaradva (V. ének) Jodok, a Toldiban megölt cseh vitéz lánya bosszúból elfogja és vára pincéjébe zárja a hőst; majd szerelméért könyörög – azzal az ígérettel, hogy cserében szabadon engedi – ez már akár *Az eszeveszett Lóránt*ba is beillene. Mint ahogy Toldi és Tar Lőrinc éjszakai párba a Margitszigeten, vagy a sírjelenet a tetszhalott Piroskával, akit szerelme csókjai életre keltenek, majd férje „meggyilkolása” miatt megátkozza őt. S a sírrablók is, akik Toldi távozása után megjelennek, s a rablást hősüinkre fogják; folytatta flagellánsok közti kalandokkal, de a nápolyi hadjárat néhány részletével is.

Mindezt átlengi Ariosto szelleme. Bár nagy hibát követnének el, ha valami közvetlen összefüggésről beszélnek. Talán helyesebb, ha úgy fogalmazok, hogy Ariosto eposzának helytelen, képtelen kacskaringói a hatvanas években meglendítették Arany képzeletét, s ebben (csupán ebben!) jár az olasz mester példája nyomán.

Lehetne természetesen jellembeli és magatartásbeli párhuzamokat is találni a *Toldi szerelme* és *Az eszeveszett Lóránt* hősei vagy Anikó és annak női szereplői között. Ezek aprólékos felsorakoztatása azonban félrevezető lenne. Mint láttuk: nem ebben van a lényeg.

Egyetlen esetben látok lehetőséget arra, hogy Arany közvetlenül mintájául vette Ariostót – s ez az olaszországi hadjáratot megelőző seregszámla a Rákos mezején. Az eposzok bevezetőinek ebben a részében a szerzők felváltatják harcosaikat, vezéreiket, s egy-egy mondattal megemlékeznek jellemükről, hőstetteikről, eredetükről,

a későbbiek bevezetéseként. Csakhogy. A *Toldi szerelmében* leírt hadjáratban meglehetősen kevés mellékszereplőről esik szó, s a főszereplők is csak egy-két személyre korlátozódnak. Mindez elég sovány nyersanyag az igazi seregszámlához; amin Arany azzal segített, hogy a felvonulók jellemei és hőstettei helyett – azok címereit sorakoztatta fel. (Hosszan és élvezettel elmerülve a címertanban, s külön vázlatokat készítve a *Toldi szerelmében* leírt címerekről.)

E módszerre *Az eszeveszett Lóránt* X. énekének az a része adhatott példát (maradjunk csak a feltételes módnál!), amelyben a brit szigetekre küldött Rinaldo szövetségeseket keresett, s a Nagy Károly megsegítésére induló angol, skót és walesi csapatok vezetőit a költő hasonló seregszámlán mutatta be.

Ariosto és Tasso egyenes hatásánál azonban sokkal fontosabb az, amiben Arany eltér elődeitől – a csodás és isteni elemek teljes elvetésében. A *Toldi szerelmében* hiába keresünk varázslókat, mint Alcine vagy Atalante, akik könnyedén valóságosnak látszó szigetet vagy várrendszert „teremtettek”, majd egy pillanat alatt eltűntettek; vagy tulajdonosaikat láthatatlanná tevő csodagyűrűket, netán a szerelemtől megbolondított és varázskönyvet forgató remetét (lásd Ariostót); sem az erdőt engedetlenségre bájoló pogány Izmént, vagy a szerelme, Rinaldo számára délszaki szigetet varázsló Armidát, illetve a keresztény sereget segítő szerzetest; aki a Rinaldo keresésére indulókat segítette (lásd Tassót). – A *Toldi szerelmében* minden a való világban, valóságos viszonyok között történik, valóságos szereplőkkel. (Még az isteni kezdésre sincs neki szüksége, mint Tassónak vagy Zrínyinek a *Szigeti veszedelemben*, – a dolgok kibomlását kizárólag földi indokok, a testvérbosszú indítja el.)

Ami pedig *A megszabadított Jeruzsálem* közvetett hatását illeti, az már az első pillanatban erőteljesebb Ariostóénál. Nagy tömegek mozgatásának, a haditechnika működtetésének, a várostromok módozatainak, a cselvetéseknek az ábrázolásával a *Toldi szerelmének* írása előtt Arany legfeljebb a Buda halálában szerezhett valamelyes tapasztalatot. Valahonnan példát kellett venni, s nem kétséges – kitől.

Lehet Tasso esetében is felfedezni néhány párhuzamos, egymásra rímelő motívumot, helyzetet. Mondjuk egyfajta rokonságot a katonaként felöltözött Toldi Anikó és a szerelemből páncélt öltő Herminia, Tankréd szerelme között; s éppenséggel hasonlóan lehet találni azt, amikor Herminia a súlyosan sebesült Tankrédra talál, illetve azt, ahogy a kobzos a sebesültnek vélt Anikót ápolni kezdte; ezt tehetjük Tankréd és Argant, illetve Nagy Lajos tervezett párbjával is.

Mindez azonban lassan öncélú játéknak tetszhet, hiszen Arany kínosan ügyelt az egyenes átvételek elkerülésére – még akkor is, amikor indokolt lett volna. Emlékeztetek a Nagy Lajos lábába fúródó nyílra Aversa alatt; ami szó szerint egy azonos esetet követ *A megszabadított Jeruzsálemből*, illetve *Aeneasból*. A szerzőnk inkább átalakította a valóságosan megtörténtekeket, hogy azok eltérjenek Tasso és Vergilius jeleneteitől.

Egyetlen esetben fordul elő, hogy közvetlenül Tasso nyomába lép, s ez Sulmona ostroma (IX. ének), amelynek előkészületei és leírása lépésről lépésre követi a Jeruzsálem alatti erdőirtást, fegyverkészítést és a harcokat. Mindkét helyen a katonák faanyagot szereznek be a város közeli erdőkben, s abból faltörő kosokat, különféle kőhajító szerkezeteket, s egy, a vármagasságot elérő, mozgatható tornyot készítenek. (Meggjegyzve: ezeket a lőpor feltalálása előtti harci eszközöket már a rómaiak is javában alkalmazták.)

Miért, miért nem, szerzőnk Sulmonánál eltért a saját maga által felállított szabálytól. Valószínűleg, mert előzőleg járatlan volt a várbakok és szerszámíjak világában.

Összegezés? Nincs mit összegeznünk, legfeljebb annyit, hogy a *Toldi szerelme* III–VI. énekei mögött ott érezni Ariosto, az itáliai hadjáratban pedig Tasso tudását, ismeretét. – E szerkezeti egyenetlenség – tapintatosabban: többrétűség – ellenére a részletek mesterien vannak összedolgozva a kitűzött célnak (megírni a trilógia „derekát”) alárendelten.

Próbálok tárgyilagos lenni. Arany eposza a mienk, de nem azon a színvonalon, mint a két olasz klasszikusé. Mondja el az Aranyhoz méltóbban – a mű talányait is felvető – Keresztury Dezső a hetvenes években írt nagy összegezésében:

„Ez Arany legtalányosabb műve: részleteiben egyelőre kimeríthetetlen. Tele alig fölfejtető – s talán nem is fölfejtető – rejtélyekkel. Bizonyos, hogy igen különmemű, egybe szövött s mégis széttartó elemeivel inkább gomolygó, mint kristályos egység.” (K. D., „Csak hangköre más”, Arany János, 1857–1882, Bp., Szépirodalmi K., 1987, 626. p.)

Ennek a csodának a megfejtéséhez szerettük volna kalandjainkkal, kitérőimmal valami kevéssel vagy éppen újszerűvel hozzájárulni.

### Zárás

Utolsó sétára indulunk. Nem egyszerűen búcsúzni, hanem a város rendkívüli látványosságai között bámészkodni: ezen a héten Ferrara ad otthont az utcai zenészek és mutatványosok nemzetközi fesztiváljának.

A Palazzo Paradisónál már említett via Mazzininél lépünk be a rendezvény kapuján – ingyen, de a szervezők önkéntes hozzájárulást is szívesen fogadnak.

Alig néhány lépés után pengető hangszerek hívogatnak. Piros szőnyegen, ukrán népviseletben egy Trio Bandurist nevű együttes pengeti a hangszert, a balalajka egyik változatát. Megérkeztek ők is Európába. Szerényen még csak a rendezvény szélén kerestek maguknak helyet, de itt vannak, és hallatják hangjukat. Kedvesek, aranyosak, de még nem elég felszabadultak, kissé mechanikusan adnak elő; bár dallamaik kellemesek, vidámak. Feleségem megsajnálja őket: egy eurót pottyant kalapjukba.

A dóm oldalában – kitérülő tér, a Piazza Trento Trieste már mozgalmasabb. Lépten-nyomon új kínálat hívogat. Közvetlenül a dóm oldalában egy tizenkettő egy tucat beategyüttes igyekszik felhívni magára a figyelmet. Megyünk tovább.

A tér másik oldalán egy magányos csodabogár, bizonyos Roland tűnik ki a többiek közül. Ő is kiterített fehér pokrócon ül, szájában egy hosszú, kétméteres hangszer, amelyet állítólag Ausztrália őslakói használtak – messze hangzó üzenetekhez vagy vészjelzésekhez. Roland viszont különös, rekedt dallamokat csalogat ki belőle, még hozzá egy általa előre megkomponált és felvett háttérzenével. Eredeti.

A tér közepén húzódó járdaszíveten csendesebb idők járnak. Egy pulpituson selyemruhás, álarcos jósnő ül, fején hegyes süveg. Őlében jegyzetek és írószerszám – egy hozzá forduló érdeklődő szavait jegyzi. Hogy kívánatos ifjú hölgyről van szó, azt a szoknyája alól kibukkanó lábfejei sejtetik.

A fesztivál egyik legérdekesebb együttese a középkori dóm bejárata előtt, gazdag kapubéllet keretében és két márványoroszlán őrizetében a Studio Alektik nevű kvartett. Négy fiatal lány fogott össze: két gordonkás és két hegedűs. Kottából játszanak, de félig szabadon. Fülbemászó szalozzenével bűvölik a köréjük gyűlt, részben a lépcsőkre telepedett közönséget. Már hogy ne tennék? Üditők, rózsaszínű, térdig érő szoknyát viselnek – és meztőláb ingerkednek. Ráadásul hol? A főbejárat timpanonja alatt, amelyen az utolsó ítélet zajlik. A bűnösök – jobb oldalt – a pokol tüzébe hullnak, az igazak – baloldalt – boldogan csücsülnek Ábrahám kebelében. Már-már középkori jokulátorokat képzelek helyükbe, amikor váratlanul felhangzik a *Fa leszek, ha fának vagy virága* dallama. Teljesen ellágyulunk. Feleségem megkeresi a tömegben a kalapozót és „adományoz”. – Közben oldalról egy kisfiú furakodik a közelünkbe, mint Munkácsy Mihály kisinasza a *Siralomházban*. Hogy jobban hallja a zenét? Vagy hogy közelebről bámulja idomaikat? Titok.

Nehezen hagytuk el őket.

Az óváros legrégebbi utcájába sétálunk át, amelyet legfeljebb vaskos oszlopok szegélyezte árkádok szélesítenek. Nagy a tolongás, mert az utca egyik oldalát elfoglalták a bizsu és nyalánságok árusai. Van itt, mi szem-szájnak ingere.

S a zene kedvelői sem maradnak esemény nélkül. Az egyik sarkon három ifjú: az egyik gitárt penget, a másik a dobot és az ütőhangszert kezeli. A harmadik egy sosem látott szerkentyűvel ügyeskedik. Egy, erre a célra kiválasztott, hangrezonáló doboz sarkából hosszú nyél „nőtt” ki, annak végéből pedig spárgát feszítettek ki a doboz másik sarkához. Emberünk ebből igyekszik – kézzel, vonóval, ütővel – dallamokat kihozni. Modern zenét játszanak – ráadásul a budapesti Omega együttes egyik számát. Ügyesek, vidámak, profik. Nejem természetesen nekik is pottyant egy eurót.

De hogy egy közönséges spárgából hogyan lehet dallamot kicsalni? – sem akkor, sem később nem fért a fejembe. Amíg meg nem kerestem a család fő-fő zeneszakértőjét (a modernét), aki elmondta, hogy házilag barkácsolt hangszerről van szó, egy különleges, rezonáló tealádáról és a sarkába illesztett partvisnyéről, s annak átlósan kifeszített „húrjáról”. A szakirodalom partvisbögőként emlegeti (angolul broom stick), és az ötvenes évek végén Angliában szólaltatták meg lelkes amatőrök. – Az ember holtig tanul.

Az utca torkolatánál ismét hölgyek kerülnek elénk, hosszú fehér ruhában, és szintén meztláb. Ők dobok, harmonika és furulya kíséretében táncolnak, Trizzi Ri Donna elnevezéssel, Itália és Németország lányai. Hol ketten, hogy magányosan lejtenek, különféle alakzatokban; ám kissé álmatagon – szellem, kedv és energia híján. Nem érezni, hogy élveznék, amit csinálnak. Feladatot teljesítenek.

A sarkon hatalmas – napot és csillagokat ábrázoló – plakát. Alatta fekete cylinderben ki más, ha nem a csillagjós. Nem unatkozik. Már ülnek előtte.

Hosszan sorolhatnám a látottakat: a városháza udvarában jeleskedő akrobatákat, bohócokat, krétaarcú, frakos pantomimeket, netán a lacikonyha padjaira telepedett közönséget, köztük a mutatványosokat, akik rövid időre hétköznapi emberekké vedlenek vissza. Ám a jóból is megárt a sok.

Az utolsó csodabogarak egyike az érseki palota előtt telepedett le. Fatina ő, a szerelem papnöje. Kissé idősecske: fején virágkoszorú, természetén földig érő fehér ruha (peplum?), mellén egy jókora kivágás, hogy kis híján kibuknak mögüle bájai. Mellette asztal, különféle bájszerekkel, előtte egy butuska leányzó, a tanácsaira figyel. Amíg világ a világ, mindig akadnak, akik hódítani kívánnak – azokkal együtt, akik ezt ügyesen kihasználják.

A fesztivál legemlékezetesebb alakja egy svájci zongorista, Julian Lay. Hangszerét a városházát és a várkastélyt összekötő, első emeleti folyosó előtt állította fel. Hajdan itt volt I. Alfonz dolgozószobája. Lélekben magam előtt látom a mellette lévő helyiség felhalmozott műkincseit, Bellini és Tizian vásznaival. Abszurd képzettársítás, de mégis van játékosságában valami jelképes. – Julian Lay Chopint játszik, nagy átéléssel és lendülettel. És neki is akad közönsége! Kerékpárokat támasztanak a falnak, bevásárlószatyrokkal állnak meg a közelben. Élvezettel és áhítattal adják át magukat a *Polonaise* hangjainak.

Lassan szürkül, sötétedik. A pompa és a paráznaság ellen dörgő Savonarola szobra környékén egyre többen gyülekeznek. Egy festett arcú pantomim mókázik. Hol szomorkodik, hol vidámra vált, hol poénkodik – természetesen csak a maga kárára. A lényeg az, hogy szájatva figyelik, köztük mi is, akik egy szót sem értünk az egész-ből. De magával ragad a többiek jókedve, különösen egy váratlan szellemi bukfenc után. Amikor nevetnek a törökülésbe ereszkedett gyerekek, nevet az anyuka, nevet a nagyszülő, nevetnek a szomszédok, nevetnek a kör túloldalán. Mindenki nevet. Egyetlen faarcot, idegent sem látni. Gondtalanul nevetnek egy nagy közönség részeként. Nem is tudva, hogy ez a közös derű valamennyiüket áthatja, s ha nagyon általánosítani akarok: egy egész ország közhangulatának a része, amely az ide érkezőt már a határon megcsapja; s végigkíséri az élet minden területén, a rendőröktől, akik kocsiba ülnek és rávezetnek a helyes útirányra a kávé s nénikéig, akik már a második találkozáskor ismerősként rád mosolyognak és üdvözölnek.

Otthon vagyok, de még mennyire! Ám nemsokára már az új viszontlátás pillanatára várok, hónapokig – *Toldi szerelmével* és anélkül is.

### LÁTOGATÓIMHOZ

Szürkület istennői, az Emléké s Feledése,  
növércék, húgaim, jöttök a zsémbes esők  
lepleit általvetve nyak és váll illatos ívén,  
majd kertvégi patak szárnyas, erős kerekét  
halljátok portámig osonva: a víz még  
verdesi és forgat tompa, idős kövein  
lépteket: itteni évek magvait őrli. Kevés liszt,  
sok dara, korpa vegyült össze s a semmibe száll.  
Torzó mélyül a sárban, célok maszkjai hullnak  
szikkadozón, vadonát féli nyomomnak az ég,  
sarkatokon megakadt vászon nyalogatja az udvart,  
földdel egyenlővé kopnak a fészer, a ház –  
Sejlik lepletéken (nem fáztok?), a ritka szövésen  
átsüt lázatok, ám hogyha teremni akar  
bőrötök érint, és körberagyogja utolszor  
gyatra bohózatom az elszabadult nevetést.

### ÖRVÉNYES

Anzix a Lecce

A szél vigyázzban áll  
e szívkövek előtt:  
derékszög befogói,  
leszáradt, csonka szár  
az egyik és törött,  
olajfák régimódi  
feszés hálói már  
a hullást fékezők.  
Ott igaz, itt valódi?  
Háromfülű kosár.  
Emeld, előkelőbb,  
mint riva átkozódni.  
Ami cserét kínál  
jövöből érkeződ:  
alig lyukas diónyi –

Réfi János

### **TÉLI SZERELMES VERS**

*Tél van megint. Az égbolt palaszürke.  
És hallgatag a ház, a fák, az út.  
Az esti köd a lámpavast megülte...  
Későn jöttél – ne fogjanak gyanút.*

*Ha látlak, mindjárt elgyengülök tőled.  
Halk szavú vagy, szokatlan, ritkaság.  
A lábaidhoz súrlódik a szőnyeg.  
Arcodhoz ér a sárga napvirág.*

*Teát iszol. A hó szétárad lassan  
sejtjeidben. Barna cukrot hozok.  
Szerelmünk okát mért kell felkutassam?  
Különben is, nincsenek indokok.*

*Úgy féltelek, úgy reszketem a léted,  
s félem azt is, hogy eltűnsz nyomtalan.  
A szemeid őrzítő zsályakékek.  
Szívem verdes, mint elfogott galamb.*

*Közös éjünk. Testünkben egy az álom.  
Szerelmed sűrű ingoványba vitt.  
Felkelek még, és halkán összezárom  
az ablaktáblák sötét szárnyait.*



## **TÉL**

*Fehér meg kék meg szürke  
és mindez elvegyülve.  
Szoborként áll az alkony.  
Bokámig ér a hó.*

*A nyírek sárga lombja  
a friss havat bevonta.  
A jég megállt a parton,  
mint ajkamon a szó.*

*A tölgyek barna ága  
az ég vizébe mártva,  
a széles úton végig  
a hó, a hó, a hó.*

*E téli zordon éjen  
a lét vagy és az éden.  
Elmondom, úgysem értik:  
Örök vagy s illanó.*

## Madár János

### **TŰZ, VÉR ÉS ISZAP**

*Utassy József temetése*

*Lélek rése a hajnal,  
és mégis este lett.  
Csillagok zúgatnak  
– – – tengert és telet.*

*Hová dideregsz, költő  
ebben a megőszült tájban?!  
Hó hull lassan kézfejedre,  
és a kövekben láz van.*

*Tűz, vér és iszap  
– – – rakódik egyre.  
Fohászunk rétege hűl  
csontra és hegyre.*

*Isten éltesen  
holtodban is, árva!  
Minden koporsó – – –  
és minden könyv bezárva.*

*Itt nyugszik fiad is  
– arcodhoz közel  
Fölsír a gyermek,  
és hatalmas csöndre lel.*

*Rédics, 2010. szeptember 7.*

## CSOHÁNY KÁLMÁN ILLUSZTRÁCIÓI

1980-ban hunyt el Csohány Kálmán grafikusművész. Idén lett volna nyolcvanöt éves... Harminc éve nem rajzolja már a pásztóiak, s rajtuk keresztül az egész emberiség örömét, bánatát. A jelenkor fájdalmainak enyhítésére azonban ma is meríthetünk erőt Csohány Kálmán grafikáiból, hiszen olyan hatalmas életművet hagyott hátra, melyből jut vigasz az ezredfordulón túl is.

Csohány Kálmán 1925-ben született a Mátra és a Cserhát hegységek által övezett Pásztón. Salgótarjánban érettségizett, majd 1944-ben, a középiskola elvégzése után – hogy ne vigyék be katonának – édesapja Erdélybe küldte, ahol fakitermelésen dolgozott. Az itt eltöltött esztendő nagy hatással voltak későbbi művészetére. Mikor 1946-ban hazatért, hűgát egyedül találta, mert édesanyja és drága nagyanyja meghaltak, édesapja fogságba esett. Így ő lett a családfenntartó, először szénbányász, majd vasúti pályamunkás lett. Édesapja hazatérése után, 1949-ben beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára. 1952-ben diplomázott grafika szakon.

Még főiskolás volt, amikor megjelentek első illusztrációi, melyek meglepően érett kifejezésbeli sajátosságokról tesznek tanúbizonyságot. Diplomamunkájaként Móricz Zsigmond *Rózsa Sándor* című regényéhez készített tíz illusztrációt. A bizottság a bírálati ülésen egyöntetű véleménnyel rámutatott Csohány művészi érettségére, kimagasló illusztrációs készségére. Csohány ahhoz a nagy nemzedékhez tartozott, akik a '60-as években a grafikat igen magas szintre emelték. A grafika a politika szemében alárendelt szerepet játszott az '50-es évektől kezdve, ezért szabadabb pályát kínált a grafikusoknak, így az újjászületés talaja is ez lett.

Csohány Kálmán számos megbízást kapott a Móra Ferenc Könyvkiadótól, s más kiadóktól, de sokat rajzolt a maga kedvére is. Az irodalom iránti szenvedélyes vonzalma eredményezte azt a rengeteg rajzot, melyet az olvasott művek váltottak ki belőle. Papírra vetette irodalmi élményeit, készített illusztrációkat magyar, román és bolgár népballadákhöz is. Így készültek szabadon a meseillusztrációk, a rajzok Anatole France, Áprily Lajos, Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Fehér Ferenc, Illyés Gyula, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Nagy László, Radnóti Miklós, Weöres Sándor verseihez és szabad gondolataihoz, érzelmeihez vagy saját verseihez. A siker már korán rámosolygott. Tamási Áron *Ábel* könyveinek, Tersánszky *Kakuk Marcijának* páratlanul eredeti illusztrációival egyszerre grafikusaink élvonalába emelkedett, s vezető helyét haláláig megtartotta.

Csohány nagyon sokat olvasott, s az irodalmi művek állandóan rajzolásra készítették. Ezek az illusztrációk azonban nem szorosan az irodalmi művet jelzik, hanem annak a hangulatát, az abból kapott élményt. Egyik kedvenc regényéhez, Anatole France *Thaiszához* készített rajzainak szereplői néhány vonallal, lényegretörő egyszerűséggel megrajzolt apró figurák. A regény főszereplője, a Paphnutiusz nevű sivatagban élő remete megtéríti Thaiszt, a bűnös város legszebb örömlányát, miközben szerelemre lobban a lány iránt. Míg Thaisz a szerelemben megtisztulva, üdvösségre jut, addig Paphnutiusz a paráznaság bűnébe esik. Ezt az átalakulást hihetetlenül nehéz képileg megfogalmazni. Csohány Kálmán azonban hatásosan tudta képpé alakítani ezt a lelki folyamatot az el-kárkozás felé tartó szerzetes és a megtisztulás útjára lépő Thaisz alakjainak ábrázolásával.

Főiskolás korában, 1951-ben készítette el Szolovjov *A csendháborító* című regényének illusztrációit, majd az 1970-es évek végén újra feldolgozta és a Móra Ferenc Kiadó megjelentette. A főhős Naszreddin Hodzsa, a Közel-Kelet legendás papja, az igazságosztó, aki túljár a gazdagok és hatalmasok eszén, és segíti a szegény népet. A regény színes, fordulatos cselekményét és Csohány rajzait is mulattató népi humor jellemzi. Ez jól illeszkedik Csohány Kálmán művészetébe: a humort meglátjuk az illusztrációiban, viszont saját, egyéni gondolatainak kifejezésében soha. Rézkarcait filozófiai mélységekben fogalmazta meg, úgy, mint aki az élet és túlvilág között átjár. Ilyenek például a *Kapu előtt*, *Kövek között*, *Körforgás*, *Négy elem* című alkotásai.

Csohány Kálmán rengeteget volt otthonról távol, művésztelepeken, zsűrizéseken vett részt, egyéb művészeti elfoglaltságai is elszóllították. Ilyenkor feleségével naponta váltottak levelet. A személyes hangú leveleiben többnyire aktuális munkáiról, mindennapjairól számolt be. Egy ilyen levélből értesültünk arról, hogy 1954-ben az Ifjúsági Könyvkiadó 16 db rajzot és egy címlapot rendelt meg a népmesékhez. „Ez igen jó munka – írja Csohány –, mert azt mondták, hogy még ebben az évben eldolgozhatok rajta – nem sűrgetik, csak szépen csináljam meg. Én remélem, hogy sikerült jól megérlelnem. Csak egy bosszant ezzel kapcsolatban. Megkértek, hogy a figurákat

inkább a mai élethez közelítem, ne legyenek rajtuk túlzások, és az öltözékük is olyan legyen, amelyik a maihoz áll közelebb. Ezt még annak idején Tevan bácsi közvetítette nekem, s én megkérdeztem tőle, hogy van-e a valóságban kacsalábon forgó vár, mert ha igen, akkor kérésüket méltányosnak találok. Tevan bácsi szomorúan mondta, hogy neki így tetszik, és ő elfogadná örömmel, de a felettesei... Tegnap aztán a feletteseivel beszéltem, tőlük hallottam ezt közvetlenül. Még olyat is mondott az egyik, hogy nagyon ügyeljek a pozitív hős kidomborítására. Annak ne legyen foltos, piszkos a ruhája, ne legyen kócos a haja stb. Mindezeket a szempontokat az Arany László gyűjtötte népmesékhez mondták el!! Ezek egyenes következménye már csak az lett volna, hogy egyik-másik figuránál domborodjon ki a békeharcos jelleg, vagy esetleg az, hogy a Hazafias Népfrontbizottságba jelölték. Nem zavartatom magam, megcsinálom úgy, ahogy én akarom, ahogy én szeretem.” Ez a függetlenség, az egyéni gondolkodásmód volt jellemző egész életére és munkásságára.

Csohány Kálmán nemcsak a magyar népdalokat, népballadákat szerette, ismerte más népek mítoszait, meséit, balladáit, dalaít is. Rengeteg rajzot készített bolgár, román népballadákhöz, és a '70-es években visszanyúlt korábbi emlékeihez, a cigánydalok feldolgozásához. 1952-ben néprajzkutató barátját, Buchbinder Oszkárt kísérte el gyűjtőkörútjára, ahol megismerkedett a cigányság énekeivel, táncaival. Tusrajzok és rézkarc sorozatok születtek e dalok nyomán. Ezeket az élményeit osztotta meg feleségével: „Kicsit mindig irigyeltem a gyűjtőket. Igen szép az. Oszkárral beszéltem, ő szintén gyűjtőkörúton van. A Néprajzi Múzeumtól küldték ki, fonográfal végzi a gyűjtést, egészen speciális területen cigány népdalokat és táncokat gyűjt. Klára el sem hinné, milyen csodálatos dolgok vannak közöttük. Egy-kettőt már én is lejegyeztem magamnak. Igen érdekes, csodálatos ritmusúak a dalaik és a táncaik. Oszkár egyúttal a táncaikat tanulja. Egy öreg, hetven éven felüli vajdával teremtett jó kapcsolatot, akinek a törzse az 1890-es években jött a Kaukázusból. [...] Szövegeik szépségben egyenértékűek a dallammal. Leírok példának egyet: „Süsd fel Isten a napokat / hárítsa fel harmatokat. / Harmatokat a mezőről. / A bánatot a szívemből.” Vagy amikor az erdőről, mezőről énekel, s így fejezi be: „Benne, benne járok, / benne sírdogálok.”

„Ma hétfő van, s még mindig a tegnapi élmények hatása alatt vagyok. Kint voltam a felvételen és gyűjtésen a cigányoknál. Emlékszik, a múlt levelemben beszámoltam ezekről a kaukázusi cigányokról. Most vasárnap a néprajzosokkal és filmesekkel én is kimentem hozzájuk. Dalaikat lemezre, őket magukat és táncaikat filmre vették fel. Délután 2 órától este 10-ig egyfolytában tartott a munka. Igen nagy kedvük volt, mert előtte beboroztak, s aztán már velünk nem sokat törődtek, mulattak úgy, ahogy jólesett nekik. Nagyon szép dalaik és táncaik vannak. Nem is hallottam és láttam ezekhez hasonlót. Táncaik hallatlanul tüzesek, különös ritmussal, dalaikban szép ékítványok, hajlítások vannak. Egyszer pattog és forr tőle az ember vére (magam is alig bírtam nyugodtan egy helyben maradni), máskor meg lassú, elnyújtott panaszkodás vagy zokogás. Élmény volt. És különben szinte akaratomon kívül, hamar megbarátkoztam velük. Odajöttek hozzám a férfiak, és igen barátságosan kezdtek beszélgetni. Feltűnt nekem, hogy a többiekhez nem vonzódnak úgy. Végre kiderült, hogy nagy fekete bajszom imponált nekik. Meg is mondták. S akkor igazán megörültek, és veregették a vállamat, mikor mondtam, hogy most kicsi – és rendes körülmények között az államig szokott lelőgni. (Ezt a kis hazugságot a barátság kedvéért voltam kénytelen tenni.) Igen respektálták. Az is nagyon tetszett, hogy a táncaikat egy-két próbálgatás után eltaláltam. Persze csak egy-két könnyebb motívumot, mert egyébként igen nehezek és nagy gyakorlatot kívánnak. A vajdájuk, Rupi bácsi hetven éven felül van. Még olyan bajuszt nem láttam, mint amilyen neki van. Hófehér, dús, tömört és két oldalon leér a két válláig. Szépen táncolt, különösen, mikor legkisebb lányával, a tizenkilencedikkel járt. Nagyon szép 15 éves cigánylány volt. Dalaik megvannak nálam lekottázva.”

Csohány Kálmán témái között gyakran szerepelnek írók, költők, illetve történelmi személyek portréi. Csokonai Vitéz Mihály, Juhász Gyula, József Attila, Ady Endre, Thomas Mann előtt egy-egy portréval tiszteleg. Nagy grafikai sorozataival Dózsa Györgyre, Kopernikusra és Dürerre emlékezik. 1972-ben a Magyar Nemzeti Galéria által kiírt Dózsa emlékére című pályázaton Csohány a nagydíjat érdemelte ki. A sorozat elkészítéséhez Juhász Ferenc: *Tékozló ország* című művéből merített ihletet.

1973-ban a budapesti Lengyel Intézet szervezésében a Műszaki Egyetemen megrendezték Kopernikusz születésének 500. évfordulója alkalmából a Kopernikusz-emlékkiállítását. Kopernikusz lengyel csillagász nevéhez fűződik a heliocentrikus világkép megalkotása, mely elmélet forradalmasította az egész világképet és megalapozta Galilei, Kepler és Newton felfedezéseit. Csohány Kopernikusz-sorozata hat lapból áll. Az első lapon

Kopernikusz markáns arca és a korabeli divatnak megfelelő frizurája jól kiemeli mélyen elgondolkodó tekintetét. Fejéből a gondolatok madarak képében szállnak ki. Repülnek a jövő felé, melyek a későbbi korok gépmadaraivá válnak. Ezek az ember alkotta repülő szerkezetek azonban már magasabban szállnak, mint a madarak. A következő lapokon ismét az előtérben jelenik meg Kopernikusz, mögötte azonban már a fejlődő jövő vívmányai. A nagyvárosok felhőkarcolói (II., V.), és a fekete gyárkémenyek, melyek hatalmas füstöt engednek az égbolt felé (II.), mind a jelenkori civilizáció eredményei. A harmadik lapon Kopernikuszt profilból ábrázolja. Mögötte, a kép bal oldalán három űrhajó kilövésének lehetünk tanúi, melyek a csillagok és az égbolt meghódítására törnek. A negyedik lapon a tudós egész alakos képét látjuk, kezében a későbbi korok eget kémlelő messzelátójával. Jobbra tőle a jellegzetes csohányi virágok. Felvetődik a kérdés, mivé lett volna a világ, ha már Kopernikusz használhatta volna a távcsövet. Míg Kopernikusz lehetőségei csak megfigyelésre és számításokra korlátozódtak, addig a jelen tudományos kísérleteit az űrrakéták segítik. Csohány kompozícióiban a lent és a fent, a múlt és a jelen, a jelen és a jövő szépen kettéválasztható egymástól. Különösen élesen ábrázolja ezt a második és ötödik lapon, ahol a csillagász fejére helyezi rá az épületeket, jelezvén, hogy mindaz, ami a mai világban van, az a kopernikuszi gondolatokon alapszik. A tudományosság és a ráció a szakralitás elé lép.

Csohány Kálmán az ország több művésztelepének állandó résztvevője volt, dolgozott Miskolcon, Zsenyén, Hódmezővásárhelyen, Kecskeméten. Az 1970-es évek második felétől rendszeresen járt Hajdúböszörménybe a Hajdúsági nemzetközi művésztelepre. Megragadták őt is a város jellegzetes motívumai, a sajátos temetői fejfák, az ott élő nép eredete. A 16–17. századi hajdúság történetét grafikai sorozatban dolgozta fel. A nagy történelmi témák mindig vonzották, az 1972-ben készített Dózsa sorozatával a Magyar Nemzeti Galéria első díját kapta. Csohány Dózsájához az alapot Juhász Ferenc *Tékozló ország* című eposza szolgáltatta. A *Hajdútörténetekben* évekkel később ismét visszaköszönt a Dózsa-téma, a hajdúk voltak a parasztvezér hívei, „legjobb szolgálói” (*Hajdútörténetek I. 1514 Dózsa zászlaja alatt*). Csohány megeleveníti a szabad hajdúkat és a királyi hajdúkat. Az iratos vagy királyi hajdúk a törökellenes háborúk zsoldos katonái, a zsold nélküli, csak prédából élők pedig az ún. szabad hajdúk voltak. A földönfutóvá vált jobbágyok, zsellérek, kismesek a szabad hajdúk sorait szaporították.

Szintén Hajdúböszörmény indította el Csohányt a kopjafa sorozat megalkotására: számtalan tusrajza és akvarellje örökíti meg a Tiszántúltra jellemző csónak alakú, oszlopos, kontyos, emberalakú fejfákat. A reformáció előtt a temetőkben sírjelként fejfát, kopjafát használtak őseink, tehát csak a reformáció elterjedése és megerősödése után vált általánossá a katolikus temetőkben a kereszt mint sírjel használata. A reformátusok azonban továbbra is a fejfát használták, amelynek gyakorlata – egyes néprajzkutatók szerint – visszanyúlik a honfoglalás előtti korba. A fejfák alakjával ki lehetett jelezni az elhunyt nemét, vagyoni és családi állapotát, életkorát vagy társadalmi státusát. A vastag fából kialakított fejfa az idősebb, gazdagabb embert jelölte, míg a vékonyka a fiatalnak járt. Számtalan szimbólumot faragtak a fejfákra, melyek jelezték a foglalkozást is. Csohány Kálmán a hajdúböszörményi művésztelepi nyárból „már a minden panasznál beszédesebb, szépséges-szomorú fekete kopjafa sorozattal tért haza. Általuk mindenki, akit halottnak vélnek: él. Egymáshoz hajlanak, susztorognak, indákkal fogódnak egymásba, szomszédolnak, majd mindannyian megindulnak ezek a furcsa lények, betipegnek lassan az őszbe s a télbe.”<sup>1</sup> *Emlékezés egy elhagyott kovácműhelyre* című Csohány-grafikán jelképszerű fogók léleként repülnek a túlvilágra.

Rézkarcainak vissza-visszatérő jelképei az archaikus népi imádságban, a vallásos nép körében jól ismert apokrif evangéliumokban, a magyar népi hagyományban és más népek kultúráiban megjelenő archetipikus elemek. Csohány művészete az ősi magyar hitvilággal rokon. Középpontjában a világosság és sötétség, a jó és a rossz küzdelme áll. Az ember, aki elsősorban önmagával küzd, önmagát kell hogy legyőzze. Ha kiállja a próbát, beavatottá válik, ha nem, lezuhan (pl.: *Zuhanó*). A *Góg és Magóg*, a *Csodaszarvas* és az *Isten kardjához* kapcsolódó mondáink mind-mind fellelhetők Csohány grafikáiban. Mindez annak köszönhető, hogy ő is népmeséken, népdalokon, archaikus népi imádságokon nőtt fel, melyek megőrizték számukra elődeink hitét.

Szorongásélményei, halálvíziói elől is a rajzolásba menekült, csupán itt volt hatalma e lelkiállapot fölött: a nyugtalanság, a félelem ragadozó madár képében jelenik meg, mely gyermekkorától kezdve élete végéig kísérte őt. (*Szorongás, Ragadozó, A sárkány és a fiú*)

<sup>1</sup> *Supka Magdolna: Csohány Kálmán – Corvina Múterem, Bp.: Corvina, 1986 59. p.*

Csohány Kálmán vérbeli grafikus volt. Ahogy ő maga mondta: „Nem színekben gondolkozom, hanem vonalban. [...] Vannak formák és tartalmak, amikhez nekem is szükségem van a színekre. De amit a vonallal és a fényel akarok kifejezni, ahhoz a fekete-fehér, a két véglet párbeszédére van szükségem. Nem teríthetem szét a színek színskálájára az igent és a nemet, a választ, amit a rajzaimtól várok. Hanghordozásukat árnyalhatom a színekkel, ezeknek dallamosságából hallgatom vissza a lírájukat. Ez az, amikre az akvarelljeimben is figyelek. De ha a dráma sűrűsödik, ha megszorítom a színeket, és – hasonlattal szólva – a fekete sápad bele a hamuszürkébe, az nekem többet árul el, mint ha a sárga válik krétafehérré.” Sohasem csábította el a grafika ezernyi technikai lehetősége sem. Számára a vonal volt a fő kifejezési eszköz. Rajzoló stílusa semmiféle irányzathoz vagy stílusjegyhez nem kapcsolható, kizárólag élményeinek mélyéről táplálkozik. A rézkarcok határozott, hibát nem tűrő vonalai örökkévalóságot jelentettek számára, s a leginkább kedvelt motívumait szánta sokszorosításra.

Supka Magdolna művészettörténész fogalmazta meg leghitelesebben Csohány Kálmán művészetének lényegét: „Csohány az a művész, aki kezdettől fogva a semmiségek költészetében látta meg azt az értéket, ami nélkül élni ugyan lehet, de álmodni nem!”





Kövek között

Csaba Kalmár



Csikófalva I.  
(párbajszem)

Csókány Károly  
1978.



Rácz János

## PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM

### A MAGYAR TENGEREN

Prózában, versben, útikönyvekben számtalan helyen hasonlítják tengerhez a Balatont. A tenge metafora felbukkanásával foglalkozó két szerző, Zákonyi Ferenc és Lipták Gábor (Lipták–Zákonyi: *A Balaton a magyar irodalomban*; Zákonyi: *Ki nevezte a Balatont először magyar tengernek?* és más cikkek) Pálóczi Horváth Ádám költőt tartotta eleinte az elnevezés alkotójának. Zákonyi Ferenc többek között *A magyar tenger keresztapja* c. cikkében (Veszprém megyei Népiújság. 1956. máj. 30. Társzerző Lipták G.) lelkes nyomozás, alapos kutatás után azt írja, hogy a költő adta a tónak a magyar tenger nevet, és hírét elterjesztette az országban, egy 1787-ben megjelent versében olvasható először. (Azóta kiderült, hogy Pálóczi előtt már Kazinczy is használta a metaforát. Valószínűsíteni tudom, hogy Kazinczy pedig egy XVIII. század közepi latin nyelvű műből fordította, az eredeti latin alak M. Bonbardusnál adatolható.)

Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) felesége révén, akinek Füreden és Szántódon voltak birtokai, került a Balaton mellé. Az 1783 és 1797 között Füreden élő és jól gazdálkodó író és költő, tudós csillagász, földmérő igazi polihisztor volt, neki köszönhetjük Füred első térképét is. Szintén ő volt, aki elkészítette a Magyar Tudós Társaság tervét. Nemzeti nyelvünk elhivatott művelője, barátjával, Kazinczyval szemben azonban a nyelvújításban ortológus. 1785-ben verses levélben üdvözölte Révai Miklóst nyelvi törekvéseiért (R. M. elegyes versei ... Pozsonyban, 1787. – Pálóczi Horváth verse: Függelék 262. o.). 1788. febr. 2-án verses levelet írt Lengyel Antalnak, amelyben a magyar nyelv mostoha sorsáról panaszkodik:

*El-veszett divatja a Magyar szó hangnak,  
Valamint ütője a néma harangnak,  
S már példa-beszédje sok gögös gangnak,  
Hogy magyarul szólni illetlen nagy rangnak.*

Az anyanyelv „számkivettettet, Valamint az igaz ember szeretet”. A legmagasabb kortársi elismerést Pálóczi már nem érthette meg. Röviddel 1820. jan. 28-i halála után pályázatra benyújtott, *A magyar Nyelv dialectusairól* című dolgozatát száz arany jutalommal díjazták. Dalszerzőként is munkálkodott. Számos népdalt gyűjtött, 1790.

jan. 29-én Kazinczyhoz intézett levelében (K. L. II. 20) például azt írja, hogy „A minap egy paraszt mulatságban voltam, s két mezei éneket tanultam a lyánkáktól... Te tudom, az ilyeneket vidám szemmel olvasod.” Leveleit, kéziratait I. az MTA Kézirattárában K. 757. I–II. jelzet alatt őrzött Holmi kötetekben. Az első kötet: Pesth, 1788: *Hol-mi. Külömb-külömb-féle dolgokról írt külömb-külömb-féle versek*. Pálóczi Horváth a Hol-mi három kötetét maga adta ki, az I. kötetben (Pest, 1788) két nagyobb vers foglalkozik a Balatonnal. A II. kötet (Győr, 1793) több hosszabb költeménye szól a Balatonról, Füred gyümölcsöskertjeiről és szőlőhegyeiről is megemlékezik. *Vidám Haldokló* (melly már a Kassai Magyar Múzeumba is be-ment, más név alatt) (211–224) című versében búcsúzik Füred bérceitől, a magyar tengertől, Tihanytól, a természet remekétől. A III. kötet (Pest, 1792) előbb látott napvilágot, mint a II. (ennek magyarázata: „ha elébb ki talál a Sajtó alól jönni... ez is egy jele leszen annak, hogy az ilyes dolgokban való hátra maradásnak, nem a Könyv-szerzők az okai”). Ebben a kötetben a *Balaton* *Veszedelem* 23. Jun. 1789 versben említi a kis tengert. Pálóczi így ír:

*Habjai országunk kiseded tengerének  
A partokon olyan rémülést szerzenek...*

Egyébként prózában – 1789-ben – egy veszedelmes csónakkirándulás történetét írja meg, ebben olvasható, hogy „Eleinte csendes volt a víz, de a tihanyi partok aljában már kezdett a tenger dagadozni...” Ugyanennek az évnek februárjában verses levelet írt Kazinczyhoz (amely később a Hol-mi II. kéziratot kötetébe került be), Füredet próbálta vonzóvá tenni a költőtárs előtt. Így dicséri:

*... Meg áldotta a természet szerentsés lakó helyét,  
Jó busa termővé tette kővel bővös mezejét,  
Előtte tengert természetett, háta megett hegyeket,  
Mellyek fákkal kiesítik s szőlőkkel a bérceket.”*

Az epiteton ornansz továbbélése teljes körűen aligha dokumentálható, hiszen a ’magyar tenger’ kifejezés igen népszerűvé vált, se szeri, se száma azoknak a költőknek, íróknak, újságíróknak, akik máig használták a kifejezést. Pálóczi Horváth Ádám természetesen a Balaton nevet is gyakran használta. 1788 szeptemberében Hompesch báróhoz intézett levelét a báró nevezetes balaton *„úszkálása”* kapcsán írta „Isten jó nap egy magyarrá lett Ánglus Báróhoz” címmel, ebben: „midőn ő a Balatonban úszkált

Füred mellett: még 1787-dik esztendőben” (Hol-mi I.).  
Megjegyezzük, hogy a báró nem „ánglus”, hanem német volt, Carol Hompesch, aki „be-ment egy szegény tsónakkal s egy hitván evezővel | De a víz közepén tsúful léssen mind a kettővel.” Ledobta ruháit, vízbe ugrott, s úszott a füredi part felé.

*Mikor közel volt a parthoz, eleget kiáltozó:  
Mantel! Mantel! De nem érté senki, s elő se hozá.  
Kéntelen volt amaz első, ártatlan öltözetben  
Kiszállni a sok piperés-ruhás gyülekezetben.  
A szemérmes kisasszonykák szemeiket befedték,  
Csak az árnyéktartón által s ujjok közt nézegették...*

Pálóczi az 1789. évi farsangról beszámoló levelében olvasható (Hol-mi II.), hogy négylovas szánkóval tették meg az utat Pápara a behavazott Bakonyon át. Visszafelé Pálóczi Füreden ráhajtott a befagyott Balatonra „négy oroszlán kölykeinek” mondott négylovas fogatával, s mint írja, Szántódra „alig más fél fertály alatt át hozták szekeremet.” Nyomtatásban is megjelent verses levél (Hol-mi III.) az *Egy szép Asszony mentsége, kit a Balaton látogatóba menni nem engedett* című. Oroszi Julianna egy ízben nem mert átkelni Füredről a viharos Balatonon a szántódi vendégségre. A vers kézírata is megőrződött (H-II. Kt. 85), igen érdekes a „habzó nagy víz” leírása:

*Habjai országunk kiseded tengerének,  
A Partokonn olyan rémülést szerzenek,  
Hogy tsupa erek legyen közepénn szívének,  
A ki neki merne indulni vízének.  
...Hát egy gyenge szívű Asszonyi állatnak  
Esziben, ezt látván, mik nem foroghatnak?  
...Hogy nagy Statio most Füred egy hajtással.  
Sőt nem tanátsolják tsak Tihan partjára  
Evezni vagy onnan Szántódra visszára,  
Mert bár vasat köss is a hajód farára,  
Kényyére hurczolja nyár levél módjára.*

Saját viharos utazását örökíti meg a Hol-mi III. kötetében megjelent hosszú elbeszélő költeményben (*Baltoni veszedelem. 23. Jun. 1789*). Útitársa Csapody Gábor, Somogy megye főbírája volt. Pár nappal előbb, jún. 16-án kelt, Kazinczyhoz írt levelében (K. L. I: 385) Pálóczi még azt írja, hogy „által mentünk hárman éjszaka a Balatonon igen tsendes idővel Füredre, és a hajóban vatsoráltunk. Tihan alatt lövöldöztünk, és igen szép echókat hallottunk.” Bezzeg egészen másképpen

történt a következő átkelés! A még csendes vízen elindult csónak „Tsak egy fából volt ki mettzve”, azaz a halászok egyik bödönhajója lehetett. Később azonban „háznői” hullámokkal, csapkodó esővel szélvihar kerekedett. A balatoni sajátosságnak megfelelően, hirtelen csapott le. Pálóczi igyekezett csüggedő barátaiba lelket önteni, a *Kortsmárosné kápolnája a pince mulatónótát* (vö. *Ötödfélszáz énekek* 246 sz.) énekelte „nevetve de valóban búsulva.” Közben hősiiesen küzdött, véresre feltört kézzel húzta a nehéz evezőt. Füredről figyelték, ahogy a veszélyes hullámokon hanykolódtak, alig hitték, hogy élve maradnak. De épségben kikötöttek, partot érve „Mint ha mind meg annyi Salvét adnának a nád szálók | A veszély után ebben is örvendezést találók.” Másnap szárazon mentek a tihanyi révhez, azonban nem lehetett átkelni a még mindig tartó vihar miatt. Az éjszakát a révcserdében töltötték, és csak másnap délután mertek nekivágni a víznek.

*Ki érünk még is békével tsak ugyan utoljára,  
A Balatonnak Szántódi rég ohajtott partjára.  
Onnan el megyünk örömmel kiki maga utjára,  
S tsókokat hányunk a Partrúl Füred túlsó partjára.*

Kazinczy intette is Pálóczit veszélyes vízi útjai miatt; vö. Kaz. Lev. I: 408: „sokszor aggódtam a te Balatoni hajózásideon. Barátom, ne vesd magadat szemlátomást veszedelembe! Gondold el, milyen kintse van benned a Hazádnak, Kazinczynak.” Pálóczi válaszában azt írja, hogy „Az én Balatoni hajózásideom sokszor veszedelmes; de ne gondold, hogy a nyilván való veszedelemre önként rohanjak. Én nagy széllel, s nagy habbal nem hajózok, a szélessire nem megyek.” Továbbá megindokolja azzal is, hogy néhányszor „kéntelen vagyok menni ... Szétsényi hajóján pedig 120 sák buzám jött utánnam, de az még is a Tihanyi partok alatt elrejtett, tizenkét ember volt rajta, pedig többnyire magam tselédjei; – sőt ditséretemre ezt mondhatom: hogy sokszor megyek Tihan felé a keskenyre, a hol egy fertályig által repülhetek, s onnan gyalog kell Füredre mennem, melly pedig két órai út, tsak hogy a félelmet el kerülhessem” (uo. I: 466).

Pálóczi szántódi életéről írta Kazinczynak 1789. febr. 7-én: „A Balatonnak egyik partján Füredenn a magam háza van, egy gyönyörű ki nézéssel; a másikon Szántódon ez a Remete lakásom.” Okt. 5-én: „Szántódi remete házam ... Füredi új épült házammal úgy van ellenében, hogy az egyikből a másikba láthatok.” Szintén 1789-ben (febr. 11-én) írt verses levelet „Sipsits István Úrnak, Tabra” (Holmi III.), melyben Oroszi Julianna

névnapijának megünnepléséről számol be. Három napig tartott a lakoma és tánc, húzta „a Pán Sidóbúl cigánybúl öszve kevert Bandája”:

*Jól lakunk, egyet tánczolunk, s mint egy három órára  
Rá száll az én Juliannám a Balaton Tavára.*

Ugyanebben az évben, júniusban írt „Lengyel Antal Úrhoz” verses levelet, ebben „Mi is majd viszünk magunkal fent repdező tüzeket | S meg próbállyuk e nagy tóban az öblös feneket (Holmi II.). Szántódon írt, Fokra küldött kétrészes dalos köszöntőjében (Holmi III.) „S a Nagy Tonak habzó partjánál meg-álva...”. Egy 1790-ben „Fokon” írt verse külön röplapon is megjelent. A versnek az OSZK kézirtárában lévő kéziratós példányában (Quart, Hung. 217) jól látszik a cenzori törlés. Az akkor 30 éves Pálóczi Horváth Ádám a somogyi bandériummal – mint koronaőrző banderista – Budára lovagolva búcsúzott a Balatontól, „Angéle Pácis” áldásával:

*S Fokonn, a Balaton ki-folyó árkanál,  
Ennél a Békesség áldott Angyalánál,  
Még nagyobb örömmel fogunk innepelni,  
S Isten ditsérünket vígan énekelni –  
Meg-látsz nem sokára; de ha meg-nem-látsz-is,  
Adj ránk még egy áldást; o Angéle Pácis!*

Végül Pálóczi 1813-ban megjelent népszerű gyűjteményében olvashatjuk a tenger metaforát: „Adj egy kis csendességet magyar tengerednek” (Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek).



## MADÁCH UTOLSÓ SZERELME

Jeles íróinknak, költőinknek rendszerint az első és az utolsó szerelmeire emlékezünk. Néha persze az sem mellékes, hogy a kettő között kik ihlették meg a szerzőt. Madách Imre esetében különösen nem, hiszen egy közbülső szerelemnek köszönhetta a házasságát, az utókor pedig azt, hogy egy remekművel lett gazdagabb a világirodalom.

Jószíval napjainkig tartja magát az a hiedelem, hogy válása után Madách magányos volt, nőgyűlölő, aki bezárkózott kastélyának a dolgozószobájába. Rendszerint a képzőművészek is melankolikus-depressziós emberként ábrázolták őt. Nem volt ugyan titok, hogy neki is volt egy utolsó szerelme, évekkal a házassága után, de ennek jelentőségét mindenki igyekezett alábecsülni. Mai ismereteink alapján azt mondhatjuk: nem is ok nélkül. Mindaz, amit az utolsó felángeről tudunk, meglehetősen rendhagyó, érthető tehát, hogy a családtagok, akiktől a korai életrajzírók ismereteiket szerezték, igyekeztek a jelentőségét mérsékelni.

Ennek ellenére már az első nagy életrajz írója, Palágyi Menyhért ezt írta Borkáról, Madách utolsó szerelméről: „Vele együtt teljesen vissza akar vonulni a világtól és szerelmes remete-életet élni. A sztregovai kastélyt fiára, Aladárra hagyva, maga és Borka számára új kastélyt tervezett, melyet a legkisebb részletéig maga megrajzolt. Aladárval pedig kemény lemez papírosból gondosan ki is mintáztatott. Svájci stílusú ház lett volna, s a halál költészetére emlékeztetvén, egészen feketére festve, fehér facsipkézettel és vörös tornyocskákkal. Alul a kerülő lakott volna, az emeleten pedig a költő Borkájával. Az építéshez serényen hozzá is látott az Imre-domb erdőségében, de mielőtt a regényes lak fedél alá kerülhetett volna, a költőt utolérte a halál. Az ábránd-kastély szomorú romjai még ma is láthatók.”

Jobban belegondolva, különös deviancia ez egy olyan személy részéről, aki minden jel szerint józan életet élt, és korábban mindig felelősségteljesen viselkedett. Élete végén mégis magára hagyta volna három gyereket a sztregovai kastélyban. Jogi értelemben persze semmiképpen sem bízhatta volna a kastélyt (a birtokokról már nem is beszélve) Aladárval, tekintettel arra, hogy fia még csak 16 éves volt (két lánya 13 ill. 11 éves), és akkoriban a nagykorúsághoz a 24. életévet

kellett betölteni. Édesanyjára hárult volna tehát ez a feladat. De nem is ez a fő gond! Inkább az, hogy lehetetlen helyzetbe hozta volna a családját, ha terve valóra válik, amihez elegendő lett volna, ha csak egy évvel tovább él. Madáchot, előbb mint megyei politikus, majd mint országgyűlési képviselőt, végül pedig mint *Az ember tragédiája* szerzőjét, mindenki ismerte, tisztelte. Több mint kínos lett volna a Sztregovára látogatóknak megmagyarázni, hogy a családfo nem alkalomlag van távol, hanem végérvényesen úgy döntött, hogy a szeretőjével egy erdei lakban éli le hátralevő életét.

Madách élete java részében illetlenül viselkedett, ugyanakkor tudjuk, hogy a társadalmi konvenciókról lesújtó véleménnyel volt. „Bocsásd meg nő, ha egy percig hívém, / Hogy boldoggá lehetnék általad, / Bocsásd meg, egy percig ha feledém / A szigorú társas szabályokat” – írta, mint utóbb kiderült, nem is akárkinek, hanem Veres Pálnénak az egyik versében. Majd pár sorral lejjebb azt is elárulta, hogy miféle társas (ahogyan ma mondanánk: társadalmi) szabályról van szó: „Feledtem hogy férjed van, és a férj / Egész valóddhoz tart igényt, jogot”. Bizonyára voltak néhányan, akik hozzá hasonlóan gondolkodtak és éreztek, de abban a korban nála nyiltabban senki sem fogalmazott, az a közvetlen, minden szimbolikát nélkülöző megfogalmazás pedig, ahogyan a szexuális életéről *A téli éj dicsérete* című versében írt, egészen szokatlan.

*Kint zúg a szél, kicsiny szobám meleg,  
Kandallómban ropogva ég a tűz,  
Lágy pamlagon, dagadt párnák között  
Magához engem édes lányka fűz.*

*Átérezzük, hogy egymásért vagyunk,  
El van szakítva tőlünk a világ,  
Nincs fész közöttünk, nincs hideg szabály,  
Nem üldöz részvét, nem kíváncsiság.*

*A boldogság, mi egyikünkben él,  
A másíknak valódi kéjt szerez,  
Nem mint kívül, hol egynek élve, ah,  
Más számtalannak szörnyű pokla lesz.*

*S míg egybevetve sok rossz érdeket  
Az összepántolt szív csak tönkre jut,  
Te nem keress bennem hírt, kincseket,  
Te nem szeretsz mást, mint a férfit.*



*Ölelj meg, lány, ölelj meg újlag,  
Engedd csókolnom forró kebledet!  
Mely emberek közt olyan szépen áll,  
Karomban hagyd el szent szemérmedet!*

Nem tudjuk, ki volt Zsuzsi, akihez a fenti sorok szövege, csak az biztos, hogy valamelyik kései (a házassága utáni) szerelme. De nemcsak a szerelmi életnek ebben a korban még rendszerint elhallgatott részletei érdemelnek figyelmet, hanem a szokások, társadalmi elvárások nyílt elutasítása is.

Nem minden előzmény nélküli tehát az a döntése a költőnek, hogy hátat fordít a világnak, és utolsó szeretőjével félrevonultan él, egy Alsósztrégovától 8-10 km-re fekvő, elhagyatott helyen, amelyet a mai napig Imre-dombnak hívnak.

De ki volt ez a nő, akiért mindenre képes lett volna Madách? Lucifer szájába adva szavait, maga Madách figyelmezteti olvasóját, s persze életének későbbi tanulmányozóit is: „Mindenre kérek, azt sose feledd, / Szerelmed amilyen mulattató / Kettesben, olly izetlen harmadiknak.” Kívülről nézve valóban érthetetlen, hogy miért épp Borka volt a szerelme. Hiszen ifjúkori szerelmeit többnyire a saját társadalmi köréből választotta (és többnyire a nők is ugyanezt tették, a saját körükből választották Madáchot), de még a házassága után is ez volt rá jellemző, egészen Veres Pálnéig bezárólag, akivel azonban plátói volt a kapcsolata. Élete vége felé azonban valami megváltozhatott. Palágyi így írt erről: „Az eszményi szerelem utolsó föllángolása után beáll a nagy visszahatás. Költőnk egyre érzékesebbé válik, egyre szabadabb életet él, s gyakran a nép leányait és asszonyait is magához emeli. Demokrata lesz a szerelemben, mint nem egy hőse »Az ember tragédiájá«-ban. Rövid lejárátú szívkirálynéinak vajmi hosszú sorozatát szabad legyen hallgatással mellőznöm. Csak azokat említem föl, kikhez verseket írt, mint Karolinát, továbbá a vidék híres szépségét: Zsuzsit, és utolsó szerelmét: Borkát.” Borka egyszerű falusi asszony volt, életrajzi adatai, ha sokat nem is, de valamit azért elárulnak róla. Teljes nevét Sulyan Borbálának írták az anyakönyvben, Felsősztrégován született 1840 végén, Alsósztrégovára ment férjhez 1857-ben a nála két évvel idősebb Makovnyik Jánoshoz, akitől azonban csak Madách halála után született gyermeke, s nem sokkal később, 1866 végén meg is halt. Vagyis a költőnél 17 évvel fiatalabb, gyermektelen asszonnyal állunk szemben. Kapcsolatuk alakulásában mindháromnak szerepe lehetett: a nagy

körülönbségnek, a látszólagos meddőségnek és a családi állapotnak egyaránt.

Első pillanatban érthetetlen, hogy miért nem igyekezett a család Madách halála után eltitkolni ezt a sokszorosán kínos kapcsolatot. Hiszen másutt is előfordult, hogy a földesúr kikezdett egy parasztasszonnyal, de az ilyen kapcsolatokat igyekezett mindenki diszkréten kezelni. Erre valójában csak egy magyarázat van: nem lehetett titkolni a viszonyukat, mert arról többé-kevésbé mindenki tudott. Hiába is igyekezett a család hallgatni róla, a falu népe még sokáig emlékezett rá, és átadta vélt vagy valóságos ismereteit, benyomásait az utódainak.

A közelmúltban, Harsányi Zsolt hagyatékának feldolgozása során kiderült, hogy valóban így volt, egyúttal pedig az is, hogy miként emlékezett vissza Borka sógorának az unokája a történetre. Harsányi Zsolt igen termékeny író volt: 1932 tavaszán kezdte el *Ember, küzdj!*... című életrajzi regényét írni, és a karácsonyi könyvvásáron már kézbe is vehették az olvasók a háromkötetes munkát. Közben elment mindenrovára: Madách rokonokhoz, Szontagh Pál és Fráter Erzsébet családjának tagjaihoz, a sztrégovai lelkész fiához, és természetesen ellátogatott Alsósztrégovára is. Kérdés persze, hogy a költő halála után 68 évvel mit tudhattak még a falubeliek Madáchról és Borkáról? Nos, Harsányi alighanem a legjobb pillanatban érkezett, hiszen tíz évvel később már valóban nem sok esélye lett volna a hiteles adatgyűjtésre. Ám ha belegondolunk abba, hogy a felnőtt kort megért lakosoknak az 5-10%-a már Madách idejében is számíthatott 75-80 év körüli élettartamra (a statisztikai átlag főképp a csecsemő- és gyermekhalandóság miatt volt alacsony), akkor azt kapjuk eredményül, hogy Harsányi látogatásakor legalább egy tucatnyi ember élhetett még a faluban, akinek gyermekkori emléke volt a szerelmespárról. Ők tehát, és általuk a falu népe, élénken emlékezett még a történetekre, bár azt túlzás volna állítani, hogy minden tekintetben hitelesen.

És most lássuk, mit jegyzett le Harsányi, vágjunk az elbeszélés közepébe!

„A nagyságos úr úgy megszerette Borkát, hogy mindjárt elhagyta a régi szeretőjét, pedig az éppen terhes volt tőle. Egy paraszt lány volt az, aki Fábiánkán lakott. A nagyságos úr szerzett egy legényt, akinek ezer forintot fizetett, hogy ezt az áldott állapotban levő lányt elvegye. A legény neve Koriak volt. Hogy a gyermeket a nő megszülte-e, azt nem tudom.

Ettől fogva a nagyságos úr csak Borkával törődött.

Annyira kedves volt neki az asszony, hogy felkereste a férjét, Makovnyikot, és hatszáz forintot kínált neki arra az esetre, ha az ő javára lemond az asszonyról.

– Ha a nagyságos úrnak az asszony annyira kedves, legyen a nagyságos úré – felelte Makovnyik.

De erre nem került a sor, mert Borka azt mondta, hogy ő szívesen él a nagyságos úrral, de a hites urát nem hagyja el. Ezért aztán úgy alakult ki a dolog, hogy a nagyságos úr egy szép, száraz helyen fekvő házat és telket adott Makovnyik <Józsefnek> Jánosnak, aki ennek a felét mindjárt el is adta a fivérének, az én nagyapámnak, százötven forintért. Valamennyien az új házba költöztek. Borka nem hált ott, hanem minden este felment a kastélyba aludni, de csak hétköznap. Szombaton este a nagyságos úr jött le Makovnyikékhoz, és ott aludt. Mindig sok süteményt hozott magával, és a cselédnép a faluban sokat beszélte, milyen haragos fent a kastélyban a nagyságos úr szakácsa, hogy szombaton mindig annyit kell neki dolgozni. A nagyságos úr szombat este bepakolta a sokféle süteményt, és lehozta a Makovnyik-házba. Ott aludt vacsora után. Eleinte úgy volt, hogy a Makovnyik ágyában aludt Borkával, de olyankor Makovnyik nem hálhatott a saját ágyában. De később a nagyságos úr két nagy ágyat vett, és az egyikbe vásárolt külön finom ágyneműt. Ebben aludt ő a Borkával, és Makovnyik aludt a másik ágyban. Másnap jött a vasárnap, és ilyenkor Borka mindig fent ebédel a kastélyban.

Négy évig tartott ez a dolog, és a nagyságos úr elhatározta, hogy az Imre-dombon építtet egy vadászlakot, mert már nem volt kedve a kastélyban lakni. Úgy beszélte meg Borkával, hogy ők ketten majd ott laknak a vadászlakban, Makovnyikot pedig odaveszik erdőkerülőnek, hogy az is ott lakjon.”

A valóság itt-ott már keveredik a mesés elemekkel, bár ember legyen a talpán, aki el tudja dönteni, mikor melyikkel állunk szemben. Az első bekezdés olvasásakor nem is az, ami gyanút ébreszthet a kései olvasóban, hogy Madáchtól gyereket várt valaki (négy gyereke született hétévi házastársi kapcsolatból, miért ne születhetett volna egy-két gyereke később is?), hanem az, hogy ezer forintot adott volna annak a legénynek, aki várandós kedvesét feleségül vette. Madách anyagi helyzete nem nagyon különbözött a kor köznemesesinek átlagától. Látszólag mindene megvolt: kastélya, sok ezer holdnyi birtoka, ennek következtében ételben-italban sem szenvedett hiányt, a ruházkodás, a fűtés akkoriban nem jelentett gondot, az utazás sem,

hiszen voltak lovai. Csak egy valamivel nem rendelkezett: pénzzel. Ma ezt úgy mondanánk: egész életében likviditási zavarokkal küszködött. (Messzire vezetne annak elemzése, hogy ha minden elképzeléséhez, amellyel élete során próbálkozott, kapott volna elegendő hitelt, akkor jobban járt volna-e vagy rosszabbul? Öccse sokkal kisebb birtokon is jóval eredményesebben gazdálkodott, mint ő.) Valószínűbb tehát, hogy házhelyet, birtokrészt vagy valami mást ajánlott fel a költő, mintsem készpénzt. Ezer forint egyébként is sok pénz volt akkoriban.

Fontos tisztséget betöltő személyek évi pár száz forintért dolgoztak, s azt is tudjuk, hogy bár Fráter Erzsébetet a válási egyezség értelmében évi 800 forint illette meg, Madáchnak több esetben is súlyos gondot okozott a tartásdíj folyósítása. (Összehasonlítással: 1859-ben Nagy Iván, az Egyetemi Könyvtár első őreként – ma úgy mondanánk, hogy főigazgatójaként –, évi 945 forintot kapott.)

De kár volna lecövekelnünk ennek az izgalmas elbeszélésnek az első kételyt ébresztő, és a történet szempontjából egyébként sem túl jelentős részleténél! Első pillanatban azt gondolhatnánk, hogy rosszindulatú híreszteléssel állunk szemben, ha nem egy ellenérdekelt fél, Borka rokona lett volna az, aki a történetet elmesélte. Neki éppen az lett volna az érdeke, hogy örök homály boruljon erre a kínos történetre. Arra, hogy mégis elmondta, csak az lehet a magyarázat: annyira közismert volt Madách és Borka viszonya Alsósztrégován, hogy nem lehetett elhallgatni, vagy alapvetően megváltoztatni.

A kulcsszereplők viselkedése első pillanatban megdöbbentő, de jobban belegondolva, a sajátos szerelmi háromszög mindhárom tagjának magatartása érthető, megmagyarázható.

Madáchtot ekkor már nem kötötte senki és semmi, különc vidéki nemes úr volt, aki élhetett a kedvteléseinek. Édesanyjára ugyan tekintettel kellett lennie, de elég nagy volt a kastély! Ahol ő lakott, azt a részét egyébként sem a főbejárat felől, hanem hátulról lehetett megközelíteni (a mai főbejáraton át, amely egy átjáró volt valaha), senkinek sem kellett tehát az ő látogatóival találkoznia, ha nem akart. Itt, az ún. oroszlanbarlangban dolgozhatott, éjszakába nyúlóan beszélgethetett a barátaival, de fogadhatott hölgyeket is, ha éppen ahhoz volt kedve. (S hogy időnként valóban volt kedve hozzá, azt bizonyítják azok a visszaemlékezések, amelyek szerint a válása után is járt még bálókba.)

Borka férje néhány évi házasság után bizonyára lett már arról, hogy valaha is gyerekük születik: egy meddő és mozgásában korlátozott asszony pedig, bármilyen szép is, igazi sorscsapás volt az ő társadalmi helyzetében. Csaknem egyedül kellett előteremtenie azt, amire a megélhetésükhöz feltétlenül szükségük volt, a kilátásaik pedig egyenesen riasztóak voltak. Mi lesz, ha megöregszenek? Ki fog gondoskodni róluk?

A „döntéshozó” azonban mégis csak Borka volt! Neki nyilván imponált, hogy a kastély ura, akit a hírnév is szárnyra kapott, éppen őt szemelte ki a vidék szépasszonyai közül. És talán az sem lehetett mellékes, hogy jómódú szeretője legalább átmenetileg segíthetett nehéz anyagi helyzetükön. Talán az is megfordult a fejében, hogy esetleg gyereke is születhet. Talán. Hiszen abban a korban általánosan elfogadott volt, hogy ha nincs gyerek, annak csakis a nő lehet az oka. Vagy mégsem? Ki lát be a hálósobák titkaiba? Pláne másfél század után! Lehet, hogy a férje egy idő után nem is nagyon próbálkozott. A gyerek mindenesetre jól jött volna, mivel öreg korukra is számíthattak volna valakire. Ugyanakkor azt is látnia kellett, hogy a beteges és nála 17 évvel idősebb földesúr hosszú távon nem jelenthet megoldást. Érthető tehát, hogy a férjét semmiképpen sem akarta elhagyni. Nyilván ő volt az, aki ragaszkodott ahhoz az első pillanatban meghökkentő megoldáshoz, hogy a tervezett erdészlak földszintjén a férje lakjon. Otthagyni őt Alsósztrégován?! Hogy másnap új asszonyt vigyen a házba?! Akkor már sokkal jobb megoldás, ha együtt lakik velük!

Harsányi Zsolt végül nem merte leírni az életrajzi regényében mindazt, amit Alsósztrégován hallott. Akkoriban a dehonesztálás különben sem volt még divat. És egészen biztos, hogy nemcsak a családtagok, hanem az irodalmi kritika részéről is súlyos támadásoknak tette volna ki magát.

Mindazonáltal Madáchnak és utolsó kedvesének a kapcsolatát, főképp, ami a részleteket illeti, nehéz elképzelnünk. Elegendő, ha csak arra gondolunk, hogy a költő sorra írta verseit az asszonyhoz, aki talán nem is tudott olvasni. Nem mintha ennek különösebb jelentősége lett volna, hiszen mit érthetett meg egy magyar versből az, akinek szlovák volt az anyanyelve? Márpedig Borka szlovák asszony volt, akinek keresztelését, házasságát és halálát az evangélikus anyakönyvekbe jegyezték be. Egy kicsit talán tudott magyarul, mint ahogyan Madách is tudott valamennyire szlovákul, de valószínűleg egyikük nyelvtudása sem volt elegendő a mélyebb tartalmak közvetítéséhez. Lehet, hogy

nem is bánták. Ki tudja? Egy mosoly, egy gesztus, a testnyelv megannyi lehetősége olykor szükségtelenné teszi a verbális kommunikációt. Talán még egy költőnél is.

Harsányi Zsolt egyébként, önhibáján kívül, nehéz helyzetbe hozta a későbbi terepkutatókat, akik Madách életének eseményeiről a családtagoknál, vagy éppen a Sztregován, Csesztvén, Dacsókeszin élőknél érdeklődtek. Ő ugyanis nemcsak író volt, hanem bizonyos fokig médiasztár is. (Mielőtt Madách-regényét írni kezdte volna, figyelemfelhívó előadást tartott a rádióban. Leveleinek tanúsága szerint igen nagy sikerrel.) Sok kiadást megért Madách-regényének motívumai már régóta keverednek a szájhagyomány útján átadott ismeretekkel. Ez akkor érhető tetten, amikor az író egy nyilvánvaló tévedését úgy adják elő a helyiek, mint a felmenőik által áthagyományozott emlékeket. E sorok írójának több mint húsz évvel ezelőtt a Dacsókeszin élők úgy számoltak be Madách ifjúkori szerelméről, Dacsó Lujzáról, mint akit az őseik személyesen ismertek. Évekkel később a település összes korabeli anyakönyvét átnéztem: nemhogy Dacsó Lujza, de egyáltalán Lujza keresztnévű lány, aki korban nagyjából illetett volna Madáchhoz, nem született és nem is halt meg ott, jóllehet a Dacsó családnak akkoriban már csak ott élt néhány tagja. Persze attól még egyik vagy másik adatközlő hallhatott a nagyszüleitől Lujzáról, akik azonban már biztosan nem a saját nagyszüleitől, hanem a regényből vették ismereteiket.



Cipriusdalok II.  
(próbaszám)

Csontváry Kosztovics Károly  
1918.



## FALUDY GYÖRGY BADACSONYTOMAJON

*A felvétel adatai:*

*Idő: 2006. február 24.*

*Helyszín: Egry József Művelődési Ház*

*Vendég: Faludy György*

*Versmondó: Bókkon Tímea*

*Beszélgetőtárs: Réfi János*

Barátságosan, zegernyés időben került sor 2006 februárjában a badacsonytomaji irodalmi estre. Bókkon Gyuszi kollégámmal és a lányával, Timivel indultunk neki az útnak. Bár nem késtünk el, de mire az Egry József Művelődési Házhoz értünk, Faludyék már megérkeztek. A költő az egyik belső helységben üdögélt, üdvözlöttük egymást. Rátékingtettem – nagyon soványnak tűnt. Kérdezte, mi a helyzet, majd egyiptomi útjukról mesélt. Leginkább az ragadta meg, hogy micsoda összetett írásrendszert hoztak létre az ókori egyiptomiak. Bemutattam neki Tímeát, ő adta elő a rendezvényen a verseit. Mint írtam, elég zimankós idő volt, ennek ellenére, Faludy György aznap sem viselt zoknit a lábán, ami azért nem maradt teljesen következmény nélkül, mert bizony náthával küszködött. Aztán odalibbent hozzánk Fanny is, aki elmondta, hogy délelőtt a férje elég rosszul volt, és már azt fontolgatta, hogy lemondja a rendezvényt, de aztán mégis összeszedte magát, s most itt vannak.

Megfigyeltem, hogy a bajai ellenére is, előadás közben mindig kivirult, élvezte, ha értő közönség előtt beszélhetett. A tomajiak nagy figyelemmel hallgatták szavait, sok jó kérdést kapott tőlük a végén. Dedikáláskor ismerőssel is találkoztam, Varga Bálint (Pocok) kollégiumi diákom édesanyja is ellátogatott a rendezvényre. Egy kedves nagymama bemutatta nekünk 16 éves unokáját, Fodor Zsoltot, akit otthon „kis Faludyként” becéznek, elképesztően göndör és sűrű haja miatt. Készült közös fotó is a „nagy” és a „kis” Faludyról. Dedikálás közben erős köhögési roham tört a költőre, szinte fuldoklott. „Most segíts!” – szólt oda Fannynak, aki gyorsan megitta, s a köhögés enyhült. A badacsonytomaji olvasók kedves tekintetétől övezve távoztunk a helyszínről. A Muskátli étterembe indultunk vacsorázni. Ahogy beléptünk az ajtón, Konrád György íróval és Makk Károly filmrendezővel találkoztunk össze, akik éppen indulófélben voltak. Persze, megálltak kis időre, hogyléte felől érdeklődtek és telefonszámot kértek Fannytól. A vacsorát követően nem sokáig maradtunk, tekintettel az időjárásra és az útviszonyokra.

*– Tudomásom szerint már gyerekkorodban elhatározad, hogy költő leszel. Mik voltak azok a tényezők, amik a költészet felé sodortak?*

Nézd, én kilencéves vagy nyolcéves koromban festő akartam lenni, mert a világ szépségeit a festő tudja a legjobban ábrázolni. Azt hittem, hogy ez a kötelességem, de ahogy rajzolgattam nem tudtam, hogy a perspektívát nem én találok ki, hanem azt meg lehet tanulni. Próbálgattam és sehogy se ment. Gondoltam, akkor áttérek a költészetre, az valamivel gyengébb lesz. Kilencéves koromban kezdtem verseket írni, rettenetes rosszakat, persze, de írtam tovább és tovább. Édesapám, aki egyetemi tanár volt, vegyészmérnök, biztos volt benne, hogy én a pályáját követem és én is vegyészmérnök leszek. Édesapám liberális ember volt, de ebben nem túrt ellentmondást – ha szabad így mondanom –, és elküldött engem különböző egyetemekre én meg akkoriban az újságoknak írtam.

Az ember verseket, novellákat küldött napilapoknak és azok vagy közölték, vagy a szerkesztői üzenetben feleltek. Na most, emlékszem arra, hogy Párizsban egyetemre jártam már és küldtem egy újságnak három vagy négy verset, azt hiszem nagyon gyengéket és azok szerkesztői üzenetben válaszoltak. A Boulevard Saint-Germain sarkán volt egy ilyen újságkereskedés, ahol megvettem az újságot, szélben kinyitottam, a tizenötödik oldalon voltak a szerkesztői üzenetek és az állt benne: F. GY. Hagyja abba! – mármint a versírást. Na mostan, hát ez rettenetesen elkeserített. Behívtak a magyar hadseregbe a következő hónapokban és aztán szerencsém volt, mert Feleky

Géza, a szerkesztő, kiválasztotta egy szerény újságban vagy hetilapban megjelent versemet és azt a maga újságában közölte. Így lettem, hogy úgy mondjam, költővé. Én egész életemben – a kilencvenöt évemből mondjuk húszat leszámítva, meg Recsket, ahol nem lehetett sok verset írni, bár egy kötetet összehoztam ott is – költő lettem és költő maradtam.

– *Hála istennek nem hagytad abba, nem fogadtad meg az üzenetet. Kik voltak akkoriban a kedvenc költőid?*

– 1927-ben Riedl-Pintér poétikáját tanultuk a 7. osztályban. Addig az emberek nem tudták, hogy mi az igazi költészet. Az iskolában olyan embereknek a nevét tanították – Inczédi László és így tovább –, akik nem voltak nagyon nagyok és a poétika tankönyv utolsó oldalán volt egy vers: Föl-föl dobott kő, Ady Endrétől. Szigeti tanár úr, aki minket tanított, azt mondta, ezt a marhaságot pedig kihagyjuk és becsapta a tankönyvet. Ez volt a tanév vége. Az iskolából egy órákor, amikor vége volt a tanításnak, a diákok a körútra mentek és megvették Ady összes műveit. Így terjesztette ki halott kezeit miránk. Szóval, Ady volt az, aki mellé álltunk mindig és természetesen a Nyugatnak a nagy költői mellé. Magyarországnak az a dicsősége, hogy a magyar költészet talán az angol és latin mellett a világ egyik legjobb költészete. A nagy baja csak az a mi költészetünknek, hogy nem lehet lefordítani, mert magyar költő tud angolul vagy franciául, németül, olaszul, vagy oroszul, de angol költő nem tud magyarul, tehát a fordítás értéktelen lesz mindig. Mi a saját dicsőségünkben úszunk, de ez a dicsőség nem terjed ki Magyarországon kívül, akármit is írnak a hírlapok időnként, hogy ennek vagy annak a magyar költőnek nagy sikere lett. Nem lett nagy sikere, mert nem tud elterjedni idegen nyelven. Csak költő tud verset fordítani. Nagyon derék az, hogy olyan emberek fordítanak verseket, akik nem tudják, hogy mi a költészet, de hiába. Ez a helyzet a magyar poézissal.

– *A szélesebb körű ismertséget a Villon-átköltésekkel szerezted meg a harmincas években.*

– Villont azért választottam, mert ő volt az első városi költő a második évezredben Krisztus után, és azért is választottam, mert a szó szerinti fordítások – Tóth Árpádé, József Attiláé, Illyés Gyuláé és így tovább – azok próbálták őt visszaadni úgy, amilyen. Én ezt nem próbáltam meg, én másra gondoltam. Roppant éles cenzúra volt Magyarországon. Ez azt jelentette, hogy egy nap elvittem egy Heine-verset a Magyar Hírlapnak – nem a mai Magyar Hírlapnak – Feleky Géza szerkesztőnek, és ő elolvasta az utolsó részt: „Ha a németek nagy öröme végre, én Heinrich Heine följutok az égbe, s ha igaz az, hogy néha rosszat tettem, úgy majd az Isten törvényt ül felettem és megbocsát, mert az a mestersége.” Amire Feleky azt mondta, hogy ezt nem lehet leközölni, mert ez istentelenségnek számít a cenzúra szemében, betiltják a lapot, tizenkét ember elveszti a fizetését, ezt nem lehet leközölni. Mondom, add akkor vissza, majd hozok mást. Azt mondja, nem, azért megpróbálom és kijavítom majd. Megyek vasárnap a Magyar Hírlapba – mert csütörtökön kellett mindig a verset fölvenni – olvasom a lapot és ez áll benne: „Ha a németek nagy öröme ... úgy majd Jehova törvényt ül felettem és megbocsát, mert az a mestersége.” Jehovát nem védte az ügyesség. Szóval ez a helyzet készített arra, hogy a Villon-versekben megírjam a társadalmi igazságot, harcba szálljak az elnyomás ellen, a demokrácia, a szabadság, a tisztesség nevében.

– *Mennyire fordítottál szabadon, mennyire rugaszkodtál el az eredeti szövegtől?*

– Nézd, volt olyan szöveg, amit pontosan lefordítottam, volt olyan, amibe egy keveset beleírtam, a Villonnak a Testamentumában viszont, ami 384 sor, abból 381-et én írtam és három sort a Villon, a magyar fordításban ez két sor: „...és őseim jeltelen sírhalmára / sohssem ragyogtak gögös koronák.” Bizonyos mértékig bánom is, hogy ezt csináltam, mert mi történt? Elhagytam Magyarországot, kiadtam egy verskötetet, aminek elég nagy sikere volt, de akkoriban az volt a szokás, illetve a törvényileg meg nem határozott valóság, hogy a szerkesztőnek vagy a kiadónak – valahányszor újra kiadott egy verskötetet – el kellett mennie a kultuszminisztériumba és a kultuszállamtitkártól engedélyt kérni, hogy a verseket kiadhassa. A kiadóm, Lándy elment a kultuszminisztériumba – én már nem voltam Magyarországon, Franciaországban voltam emigráns – az államtitkár azt mondta: „Hát nézze, a Villon-verseket nyugodtan kiadhatja, mert Párizsból Villonról nem jeleztek semmit. Ha nincs betiltva



Franciaországban, hát akkor Magyarországon sincsen. Faludnak viszont a lázadó verseit mi nem szeretjük, azt nem lehet kiadni.” Talán tizenöt évre volt szükség, amire a Villon mellett én is fölöttem és elfogadtak.

– *Nagyon sokfelé jártál a világban, úgy tudom, hogy voltak olyan helyek is, ahol szinte az éhhalál kerülgetett, például Párizsban.*

– Hát nem éhhalál egészen, azt történt, kérlek szépen, hogy előző feleségemmel nagyon éhesek voltunk persze. Pénzt nem lehetett kivinni, amit a kiadó fizetett volna, azt nem lehetett megkapni. Akkoriban nagyon olcsó volt a kukoricakása. A szállodai szobánkban rezsó is volt, a rezsóra rátettünk egy vedret, a húszliteres nemzetközi vedret, abba beletettünk két vagy három kiló kukoricakását és vizet. Megfőztük a kását, kiborítottuk az asztalra a szoba közepén és nagy késsel reggel, délben és este vágunk magunknak. Volt azonban üdülés is közben. Hatvany Lajos báró meghívott minket egy híres vendéglőbe, ahol feleségemmel és a báróval együtt ettük a szabványos menüt: a jegelt osztrigát, marhahúslevest, utána rákot, saját vérebe fojtott kacsát, aztán tortát, sajtot, konyakot ittunk, fehérbor ittunk, piros bort ittunk. Hatvany nagyon kedvesen a Rolls-Royce-án hazavitt bennünket a nyomorult szálloda elé, amiben laktunk. Ott elbúcsúzott tőlünk, mi pedig megálltunk, kihánytuk a nagyszerű vacsorát és másnap reggel folytattuk a kukoricakását. Ez volt Párizsban majdnem másfél esztendeig a sorsunk, de azért boldogok voltunk, hogy elhagytuk Magyarországot és aztán boldog voltam persze, hogy hazajöttem megint.

– *Úgy tudom, a világnak olyan távoli szegletébe is eljutottál, mint például Új-Guinea.*

– Hát kérlek, az amerikai hadsereg tagja voltam, a Magyar Bizottmányban én voltam az egyetlen fiatal, tehát illendő volt, hogy jelentkezzem katonának a második világháborúban, 1943-ban. Több helyen is voltunk, Új-Guineában a legszebb jelenet, amire emlékszem, az volt, hogy ugye ott pápuák laknak, nem nagyon barátságos, négyyszögletű arcú emberek. Meghívott a törzsfőnök bennünket, aki beljebb lakott – mi a tengerparton laktunk az ezreddel – hogy jöjjünk látogatóba, vacsorára vagy ebédre. Elindultunk tizenkét tankkal, elhatároztuk, hogy két tankban benn maradnak az emberek, ez a biztonság miatt volt, hátha meg akarnak ölni bennünket, a tíz tankból pedig kiszállunk és megvacsorázunk. Kiszálltunk a tíz tankból vagy negyvenen és elindultunk. A férfiak két sorban álltak, úgy vártak minket, az asszonyok pedig hátul főztek. A pápuák meztelenek voltak, egy fekete-fehér-piros csík szaladt végig a testükön. Ki voltak mázolja, ha szabad így mondanom. Fekete-fehér-piros azért, mert Új-Guinea 1918-ig német volt és a „schwarz-weis-roth”, a német zászló színeit festették magukra. Ott álltak meztelenül, de ágyékkötővel és az ágyékkötőn néztük, mi az isten van ott. A Hitlernek az arcképe volt egy kemény kártyán az ágyékukra kötve. Később megtudtuk – nem tőlük – amikor az amerikaiak visszavonultak, és a japánok jöttek, a német hittérítőket – mert még mindig német hittérítők voltak húsz évvel később is Új-Guineában – megették a pápuák valamennyit. De a Hitler képét, amit terjesztettek közöttük, azt valami szentségnek tartották és a farkuk elé kötötték. Leültünk hozzájuk, hát mi nagyot neveltünk, ők nem értették, hogy min nevetünk és egy remek pörköltet fogyasztottunk el velük. Ez az egyik emlékem onnan.

– *De abban talán nem volt emberhús?*

– Azt hiszem, nem. Szóval, ők vigyáztak arra, hogy mi ne tudjuk meg. Hogyha emberi csontokat találtunk egy falunak a határában, akkor azt mondták, ezek a szomszéd faluból származnak. Mostanában azonban volt egy érdekes esetem. 1988-ban, azt hiszem, Kanadában megkértek engem, hogy vegyek részt egy új-guineai expedícióban a hegyek között. Én mondtam jó, hát eljövök, hány katona jön velünk, hogy megvédjen? Amire azt mondták, hogy nem kell katona már. Mondom, miért nem? Azért, mert Leedsből, Angliából egy öt vagy hattagú társaság jött Új-Guineába látogatóba és azokból kettőt meettek az új-guineaiak, és akik megették, azok rosszul lettek. Miért? Mert Leedsben annyi érc, vas, nikkel, kobalt van a levegőbe, hogy egy bennszülött beteg lesz tőle. Viszont azok, aki nem ettek, azok nem lettek betegek. Ezt a pápuák megjegyezték: többé nem ettek európai emberhúst. Hogy egymást eszik, az más kérdés.

– *Milyen emléket őrzöl kortársaidról?*

– Nézd, a legjobb emlék Karinthytól van, mert a nevetésnek az emléke a legszebb emlék az életben, hogy úgy mondjam. Nem a szenvedés látása, a bajok vagy a küzdelmek, a tiszteletlen politikai harcok, hanem a nevetés. Emlékszem arra, hogy egyszer ott álltam a körúton, az Oktogonon délben, és arra jött egy hatos villamos. A hatos villamosnak a második kocsjában az emberek ott álltak és rettenetesen röhögtek, lehetett hallani az utcán. Ebből megtudtam, hogy a Karinthy ott van, és fölszálltam a második kocsira. Kérlek szépen, azt történt, hogy Karinthy ott állt a villamos közepén és beszélt az embereknek, azok pedig hallgatták boldogan és nevettek. Kivéve egy embert, aki az akkor délben megjelent Az Est című lapot tartotta a kezében és olvasta. Odamegyek Karinthyhoz, köszöntöm, ő meg rámutat az újságra és azt mondja: „Olvasd fordítva!” Mondom, fordítva? Hát ott állt az újságon, hogy Aquincumban találtak egy sírt, római fővezér sírját. Azt mondja Karinthy, római fővezér fordítva: „Réz-  
evő fia mór.” Teljesen váratlan volt. Karinthy mindig és mindent úgy csinált, hogy az ember elcsodálkozott azon.

– *A recski munkatáborban három nehéz, kemény évet húztál le. Mi volt ott a reménység számodra?*

– A baj az volt Recsken, tudod, hogy a második világháború börtöneiben az emberek reménykedtek az angol-amerikai győzelemben és volt egy reménység. Recsken 1280 ember volt, reggel álltunk sorban, kivonulás előtt fél hétkor, odajöttek hozzám még mielőtt sorban álltunk volna, s mondták: „Gyurka, mondj valami jót, nem baj, ha nem is igaz.” Mire én azt mondtam: „Nézzétek, egy reményünk van, hogy a Sztálin megdöglik és mi egy enyhébb kommunista uralom alá kerülünk. Nem sokkal enyhébb, de legalább kiengednek bennünket ebből a szörnyűségből.” A szörnyűséget én nem tudom leírni nektek barátaim, mert olyan rettenetes, hogy talán el sem hiszitek. Először is elvittek bennünket és a legtöbbünknek nem mondták meg, hogy miért viszik el. Elvittek Kistarcsára, Kistarcsáról Recskre, ahol se posta, se levelezés, se könyv, se írás nem volt. Az egyetlen írás, amit láttunk, a miskolci kenyéren lévő cédula volt három esztendeig. Nem tudom, hogy el tudjátok-e ezt képzelni. Se újság, se rádió természetesen, tizenkét óra munka legalább, nyáron tizennégy óra munka volt, 365 nap munka, vasárnap is munka, egyetlen ünnepnap május 1. Egy ünnepnap egy évben! Szóval, ha mondom, már én magam sem hiszem, olyan rettenetes volt. Próbáltam vigasztalni, bár én nem bíztam abba, hogy szabadulunk. Biztos voltam benne, hogy Sztálin él még harminc évet, ez a dög, és ott pusztulunk mindnyájan két-három évvel később. Körülbelül százán haltak már meg.

Egy dolog volt, ami egy kicsit megvigasztalt, ugye reggel kivonultunk a sáros, vizes időben, három hónapig olyan volt az idő, mint ma, 1950 októberében, novemberében és decemberében. Szóval, kivittek munkába, este a sötétben létszámmellenőrzés tartottak a sárban úgy, hogy a legtöbb embernek a csizmája beleragadt a sárba. Másfél vagy kétórai ellenőrzés után bekergettek minket korbáccsal a barakkba és reggel húztuk fel újra a vizes csizmát, amibe becsorgott az eső, mivel kinn állt a csizma a barakkon kívül. Nem tudtuk lehúzni a vizes ruhát magunkról, úgy vizesen lefeküdtünk, elaludtunk. Láttuk, hogy ez nem megy, így tönkremegyünk mindnyájan és társas cégek alakultak, ha szabad így mondanom. Az ágyam – ágy? – fagallyak és azon törekszálmával töltött szalmazsákok, egy embernek fél szalmazsák – ott feküdtünk, és amikor este nyolc vagy kilenc óra után leoltották a villanyt, akkor összeültünk és kezdtünk beszélgetni. Az én cuccomon tizenketten voltak köröttem, gyönyörűség volt az, hogy velem szemben Suta Ferenc volt egy budapesti vágóhídról és mellette Pallavicini Alfréd őrgrof. Sikerült barátságot teremteni egy arisztokrata és egy parasztfiú között, de mindenki között, ha szabad így mondanom. Sikerült végre elérnem azt a rettenetést, amit nem tudok elérni manapság, hogy Magyarországon kétféle párt van és eszik egymást esztelenül, örült módra és ez teszi tönkre az országot. Ott hagytuk abba, hogy tartottunk előadásokat, filozófiát, költészetet. A Czebe Valér vezérkari ezredes a földön ült, operákat tudott fütyülni, körötte nyolc-tíz paraszt ült és hallgatták, hogy fütyüli el Mozart egyik operáját elejétől a végéig. Ez Czebe Valér volt. Nyeste Zoltán magas matematikáról tartott előadást és így esténként egy órát virrasztottunk és kiderült az, hogy ami bennünk igazán értékes, a kultúra, semmi egyéb. A kultúra az, ami minket emberré tesz, ami életünk gyönyörűségét okozza.

*(A felvétel befejező része technikai okok miatt nem maradt meg...)*



Rapadóró

Csaba Kalmár



## Lohonyai Zoltán

### A KÖLTŐ FIA

A Veszprém megyei, bazsi születésű Simon István költő fiával, Simon Istvánnal beszélgettem 2009-ben budajenői házuk nappalijában a sorsszerűségről, az atyai örökségről, az emlékekről, munkájáról és arról a bőrdőrről, amibe az igazán lényeges dolgok mindig beleférnek.

– *Az 1989-es év fontos, elmélkedésre méltó évfordulót rejt magában az életével, édesapjával és családjával kapcsolatban. Simon István 1975-ben 49 éves korában hunyt el, ön ebben az évben lesz 49 éves...*

– Igen, az idén töltöm be – édesapámhoz hasonlóan szeptemberben – a 49. életévet. Balázs fiam (aki az első gyermekem) születésekor 34 éves voltam, annyi, mint apu az én születésemkor. 15 éves voltam halálakor 1975-ben, ő 49 lett volna abban az évben. Hiszek a sorsszerűségben. Minden egyes embernek küldetése van, ha úgy tetszik keresztje. Ez független attól, hogy hiszünk-e egy megváltóban, melyik felekezethez tartozunk, egyáltalán formai és spirituális értelemben kapcsolódunk-e egy szigorúan vett vallásossághoz.

Tavaly előtt nyáron avatták budapesti lakóhelyén – a Raul Wallenberg u. 7. szám alatt – emléktábláját. Pár hónappal később ugyanannak a háztömbnek a másik oldalán mi, egy baloldali demokrata, Peyer Károly Társaság ügyvivői – kerestük Peyer lakását. Végül megtaláltuk, és hála az ott lakó tulajdonosnak, megnézhattuk belülről is. Lefelé baktatva a lépcsőházban kinéztem az egyik folyosói ablakon. Áramütésként hatott a felismerés: szüleim korábbi lakásának – a háztömb belső közös udvarára néző – folyosójára láttam. Vagyis gyerekként, kamaszként többször láthattam annak a szociáldemokrata személyiségnek lakását, akinek munkásságával, a hozzákapcsolódó problematikával az ún. Peyer-kérdéssel évtizedek múlva foglalkozni kezdtem történészként.

– *Azt már tudjuk Csokonaitól, hogy: „Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon”. A költő fiának lenni: áldás vagy átok?*

– Mindenki másképpen éli meg ezt az állapotot illetve a sorstól kapott adottságot. A személyiségtől, egyéntől függő, ki mit visz tovább, mit vállal az örökséggel. Teljesen érthető, hogy az első sztereotip kérdés volt korábban: írok-e verseket, költő vagyok/leszek-e? Ha azt a tehetséget nem is örököltem, ami kell a költővé váláshoz, a világgal szembeni vagy inkább a világhoz való viszonyulásomban lírai érzékenységet, szemléletmódot kaptam. Már kamaszként fogékony voltam, nyitott a mulandóság gyötrelmes szépségére. Hetvenes években gyakran órákig elmerültem a régi belső Józsefvárost-Ferencvárost-Terézvárost jelentő utcák gangos bérházakkal szegélyezett jellegzetes hangulatában. Megrendültem szembesültem egy nehezen megfogalmazható csodával. Azóta is szerelmese vagyok ezeknek a régi bérházaknak. Furcsán izgalmas rádöbbenni a belső hasonlóságokra. A makacsságot, a belső és egyúttal játékos szemérmességet cipelem magamban, magammal. Nem harsány, nem harsogó céltudatosság, konfliktuskezelés és -vállalás hasonlóságára is rádöbbenek.

Ritkán nyílt meg a teljes őszinteségével az előbb említett szemérmességéből is következően. Egy állandó feszült készenléti állapotban élt, belső alkotói érzékenységgel. Gyerekként gyakran láttam füttyörszve fel-alá járni a lakásban, később értettem meg, hogy ez is az alkotói izgalom levezetésére szolgált.

– *Édesapjának a Kortárs főszerkesztőjeként – a költői szerep mellett – megadatott az a nagyszerű feladat is, hogy az egyetemes magyar irodalom szálait összefogja és irányítsa...*

– Harmóniára, lelki-szellemi egyensúlyra való ösztönösség, törekvés végig kísérte közszereplőként is. A Kortársval kapcsolatban fogalmazta meg a különféle irányzatok, nézetek felé való nyitottságot. Túllépett az urbánus-népi törésvonalon, a közös értékeket, találkozási pontokat kereste. A „kávéházi polgári” környezet is és – maradvány személyes példánál – a bazsi szőlő inspirálta értékek, gondolatok egyformán részei egy nemzet kultúrájának.

Az örökség másik oldala az a vállalás, amelyre – mint mindenre az életben – meg kell érni. Mindennek megvan a helye, ideje. A mai világgal egyebek mellett az is a bajom, hogy nem enged elég teret, időt a megérésre, szemlélődésre, arra, hogy kifutása legyen a lelki, szellemi folyamatoknak. Az utóbbi években kezdtem el rendszerezően foglalkozni apu torzón maradt életének kérdéseivel. A közéleti Simon István vállalt konfliktusain keresztül keresem a választ: miért és hol bicsaklott meg élete a hetvenes évek első éveitől? A Kortárs folyóirat szerkesztőjeként, főszerkesztőjeként a kádári kultúrpolitika aknamezőjén egy természetellenes közegben tevékenykedett egy velejéig „természetes” harmóniára törekvő tisztasággal. Ebből a konfliktushelyzetből sajnos nem jöhetett ki győztesen. Népi baloldalként, elismerte az új – „szocializmusnak” nevezett – rendszer sorsfordító értékeit, ugyanakkor – bizonyos értelemben – kívülálló maradt, rendszeridegen. Eddig csak sejtéseim vannak, mozaikdarabok, megpróbálok a lehetőségekhez képest megtalálni a legvalószínűbb magyarázatot. Nehéz és valószínűleg lehetetlen szubjektív tényezők, megközelítések, olykor indulatok nélkül keresni a válaszokat. Gyűjtöm az anyagokat a levéltári forrásoktól a sajtó-, könyvészeti feldolgozásokig, forrásokig bezárólag. Egyre kevesebb az élő szemtanú, barát, kortárs, aki hiteles adatokkal, információkkal szolgálhat, segítheti nyomozásomat.

Hálás vagyok Bazsi polgármesterének, Szentes Lacinak, aki nagy empátiával, lelkesedéssel őrzi annak az emléket, aki ebből a Sümeg melletti kicsiny faluból elindult „gyalog úrtól a világba”. Minden évben, szeptemberben – születésnapjához közeli hétvégén – emléknappal tisztelegnek Bazsi lakosai a polgármester úr által szervezett ünnepségen. Köszönettel tartozom a Veszprémi Múzeum munkatársainak – itt hadd említsem meg Ács Anna nevét –, akik sokat tettek azért, hogy a szülői házban kialakított emlékmúzeum (negyedszázada már) fogadhatja az érdeklődőket.

*– Említette, hogy a lírai érzékenységet, a nyitottságot édesapjától örökölte. De milyen szellemi irányzatok hatottak a 15 évesen apa nélkül maradt fiúra, melyek végül történészé érelték?*

– Kegyes volt hozzám a sors. 1980 óta – egy év megszakítással – a közgyűjtemény területén dolgozom. 13 évig az ELTE Egyetemi Könyvtár alkalmazottjaként egész életemre kiható élményekkel, szellemi, intellektuális és konkrét, személyes találkozásokkal gazdagodtam. A gazdasági, pénzügyi káoszba csúszó kirakatszocializmus éveiben olyan hivatalosan tiltott szerzők gondolataival, érzéseivel, nézeteivel ismerkedhettem, mint Bibó, Márai, Koestler. De hozzájuthattam szinte első kézből hazai szamizdat kiadványokhoz is (Beszélő, Hírmondó). Külön szellemi sziget volt, máig tartó barátságokkal. Itt hajóztam át az új rendszerbe 89/90 fordulója utáni hónapokban.

Újra szembesüljünk a véletlen, vagy sorsszerűség jelenségével... 1994 után a Magyar Országos Levéltár levéltárosaként, az MSZMP-iratok referenseként már beeláthatok a kádári ellenforradalmi rendszer döntési mechanizmusába, azokba a dokumentumokba, amelyek a nyolcvanas évek végén még örök időkhöz elérhetetlennek tűntek...

Az ún. Peyer-kérdés problematikájával foglalkozom lassan másfél évtizede. Pontosabban az ahhoz kapcsolódó, abból elágazó mozzanatokkal, a (szociál)demokrácia morális, etikai tartalmának dokumentálható jelenségeivel. Elkezdtem egy fokozatos építkezést, amelynek közbülső állomása egy disszertáció kézírata volt. Aki történelemmel foglalkozik, tudja, hogy soha nincs vége, nem lehet elégedetten hátradőlve pontot tenni a történet végére. Már most teljesen másként írnám meg a megvédett PhD-értekezésemet, éppen most dolgozom a kiegészítésén, szerkesztésén. Reményeim szerint nyáron elkészül a végleges kézirat egy kiadó számára.

*– Mint történész, hogyan látja a mostani politikai helyzetet?*

– Nem hiszek a belső, értéknélküli, csak anyagiakban gondolkodó demokráciában. Én is naiv idealizmussal reménykedtem 89-90-ben. A már korábban említett – Márai, Bibó által is képviselt morális, etikai „polgári” demokrácia elvei szerint rendezkedik be az új társadalmi -gazdasági-politikai rendszer. Ehelyett látja, érzi mindenki, hol tartunk most... A politikai elit közös felelőssége, hogy húsz év alatt nem készítette fel, nem tanította meg a társadalmat konfliktuskezelési mechanizmusokra, nem teremtette meg a demokrácia „étoszát”.

Nem tette világossá, egyértelművé, hogy a demokrácia és a kapitalizmus – bár egymást feltételező tényezők, kategóriák – nem szinonimák, a demokrácia lelkiisége más és több. Ehelyett sikerült egy csapdahelyzetbe

belesodorni az ország társadalmát. Egy olyan hamis, látszólagos kizárólagosságra építő helyzetbe, amely kísértetiesen hasonlít az 1945 utáni évek mozzanataira, jelenségeire. Itt ér össze az utóbbi hat évtized a készülő kéziratomban is. A lózungdemokrácia, a szervetlen fejlődés és tartalom végig kísér bennünket 1945 óta. Sajnos abszurd a felvetés, amellyel én is szembesülök kutatásaim során: megengedheti-e magának az értelmiségi napjainkban az idealizmus luxusát? Napjainkban itt kap új tartalmat az írástudók árulása.

Sem az ún. baloldalon, sem az ún. jobboldalon nem látok hiteles megnyilvánulást, bár ha belegondolunk, végig gondoljuk, hogy 1990–92-höz képest ki hol van, ki mit mond, talán fölösleges feltenni ezt a kérdést. A neoliberalizmus és nemzeti radikalizmus képviselői hamis, demokráciától is és patriotizmustól is idegen értelmezési keretben gondolkodnak, keresik a válaszokat. Jelenlegi demokráciánk egyik lényeges csapdahelyzete szerintem, hogy mind az ún. „bal” mind az ún. „jobboldal” által sugallt történeti-kulturális értékek, normák normális esetben mindenki számára természetesen vállalhatók lehetnek. Ennek ellenére egy ideológiai mezőben elhelyezve hamis kérdésekként hamis válaszokat szülnék.

Természetellenes törésvonalak keletkeztek a magyar kultúrkampf mezőjében. Amíg nem szabadulunk meg ezektől a hamis tükröződésektől, addig sem az antiszemitizmus (amely egyébként pontatlan meghatározás), sem a romakérdés problematikájával nem tudunk őszintén és hitelesen polgári módon szembenézni. Ha megengedi egy – lehet, hogy félreérthető – hasonlaltal, példával érzékeltetném, mire gondolok. A neoliberalizmusra épülő pénzügyi – és kulturális globalizáció demokratikus értékeket csorbító jelenségeire nem a Szent Koronaszme köré épített ideológia a megfelelő válasz. Vissza kell adni a fogalmak, történeti kategóriák eredeti jelentését. Gyáni Gábor történész 2002-ben egy interjúban a bal- és jobboldal sérülékeny önképéről ill. a politikai elit morális felelősségéről beszélt, sajnos megállapítása semmit nem veszített aktualitásából.

*– Végül kanyarodjunk vissza újra az irodalomhoz. Ha hosszú útra készülne, milyen műveket vinne feltétlenül magával, melyek azok, amelyek mindenképpen beleférnének a bőröndjébe?*

– Húszas éveim elején találtam rá Kosztolányira. Azóta is ő a legközelebb álló alkatilag, érzésvilágában, játékoságában egyaránt. Az esendőségünkről, gyarlóságainkról számomra legmegrendítőbben a Kövér bíró című novellájában szembesíti az olvasót. Ha csak néhány verset vihetnék magammal, akkor Illyés Egy mondatát a zsarnokságról, Kosztolányi Hajnali részegségét, Márai Halotti beszédét és Édesapám Rapszódiaját az időről mindenképpen beletenném a bőröndbe. Próza tekintetében Kosztolányi novellás kötetén kívül Hrabal- és Dino Buzzatti-kötet feltétlenül beleférne abba a bőröndbe.



## TEHETSÉGEK TÁRHÁZA

(Madarász Imre új könyve)

Madarász Imre neve a balatonfürediek számára is ismerősen cseng, a neves italianista, a Debreceni Egyetem olasz tanszékének vezetője a balatonfüredi Salvatore Quasimodo költőverseny zsűrijének tagja, a díjnyertes versekről írt laudációi évről évre olvashatók a Tempevölgy folyóiratban.

2009-ben megjelent, huszonhatodik önálló kötetében a XVIII-XIX. század olasz irodalmának kiemelkedő alakjairól rajzol hű képet, az irodalomtörténetés pontosságával kutatja, elemzi az alkotók életművét, a tőle megszokott olvasmányos stílusban. Új tanulmánykötetében egy izgalmas századforduló lángelméi játsszák a főszerepet a sokszínű Itália irodalmi színpadán.

A jogreformer Cesare Beccaria alapvető fontosságú művének elemzésével, annak fogadtatásával és utóéletével foglalkozik elsőként a szerző, akinek a *Dei delitti e delle pene* (A bűnökről és a büntetésekről) magyarra fordítását is köszönhetjük. „Beccaria azzal, hogy a felvilágosodás ügyét győzelemre vitte a büntetőjogban, ott, ahol évszázadokon át a leglátványosabban és legszégyenletesebben tombolt a zsarnokság, a szabadság jogfilozófiját alkototta meg” – írja a szerző, rávilágítva Beccaria értekezésének egyetemes jelentőségére.

A *Magányos költő két műzsája* című tanulmánnyal folytatódik a kötet, vagyis Vittorio Alfieri „harcos individualizmusában és fényes elszigeteltségében” rejlő kettősség vizsgálatával: a zsarnokellenes költő életművéről olvashatunk, aki – Francesco De Sanctis metaforájával élve – „gigászi és magányos szoboralak”, lázadó, békét sohasem találó személyiségének lenyomatát őrzi minden sora. Tragédiái szépírói tehetséggel ábrázolják, politikai írásai tudományos igénygel mutatják be a magányos kényúr és a szabad ember örök párharcát. Lírájában elhagyatottságának ad művészien hangot: „Szomorúság, ó mondd, végét a kinnak én veszem-e, mielőtt hófehér lesz hajam, prédájaként fájdalmainak?” – búsong a költő *LXV. szonettjében*. Magány és individualizmus műzsaként kíséri-kísérti Alfierit. Ebben a tanulmányban átfogó képet kapunk az olasz géniusz életművéről, Vittorio Alfieri alakjával azonban a szerző részletesen is foglalkozik A „zsarnokölő” Alfieri és A megírt élet, az Olasz váteszek, Vittorio Alfieri életműve felvilágosodás és Risorgimento, klasszicizmus és romantika között és a Halhatatlan Vittorio című könyveiben.

Madarász Imre új kötetében külön fejezetet szentel a maga korában költőfejedelemeként tisztelt, mára viszont szinte teljesen elfeledett Vincenzo Montinak.

Az Ugo Foscolo-tanulmány bevezetéseként érdekes megállapítást olvashatunk; az életigenlő, örökké szerelmes Foscolo az elmúlás költőjeként kanonizálódott: „...talán aki legintenzívebben tud »élni és hódítani«, az előtt rémlik föl leggyakrabban és legfélelmetesebben a »memento mori«?” – teszi fel a kérdést a szerző. Az irodalomtörténeti hatását tekintve talán legjelentősebb *Jacopo Ortis utolsó levelei* (Ultime lettere di Jacopo Ortis) című levéregény kapcsán többek közt Benedetto Croce, Mario Fubini, Carlo Salinari elemző írásaiból idéz a szerző, majd A síremlékek halálverseit vizsgálja, ahol a fizikai-biológiai elmúlás ábrázolása után Foscolo a művészi öröklét, halhatatlanság megrázó jelképrendszerével az „ars longa, vita brevis” kettősség irodalmi kifejezésének egyik legszebb példáját adja.

Alessandro Manzoni *Május ötödike* (Il Cinque Maggio) című Napóleon-versének elemzésével zárul a tanulmánykötet, ahol több fordítói megoldást is idéz a szerző, s érdekes látnunk, hogy az oly sokat tárgyalt *Jegyések* után ezúttal egy ódája felől megközelítve milyen arcát mutatja Manzoni.

A kötet életművek vizsgálatán keresztül mutatja be a felvilágosodás és a romantika közötti időszakot, a logikusan felépített elemzési módszer, a világirodalmi utalások és a magyar irodalommal vont párhuzamok teszik mindenki számára érdekes és élvezetes olvasmánnyá.

*Madarász Imre: A legfényesebb századforduló. Budapest, Hungarovoxx Kiadó, 2009*

## KIHULLT LAPOK EGY OLVASÓNAPLÓBÓL

(Böszörményi Zoltán párpercesei)

A szerző már két ízben is megtisztelte szülővárosomat (na jó, Batsányiét), Tapolcát, hogy regényeivel, verseivel bemutatkozzon. Most, 2010 nyarán, a hóhullám kellős közepén *Halálos bűn* című kötetét olvasom, amelyben kisprózái, úgynevezett párpercesei sorakoznak. Nem lepődöm meg sem a műfajon, sem a terjedelmen. Aki regényt és verseket ír, annak törvényszerű, hogy a kettő mezsgyéjén is át kell haladnia. Ha az elbeszélő és a lírai én e helyzetében nem siet egyik vagy másik műnem irányába, az gazdagodni tud – ahogy Mészöly Miklós is tette – az érintések által is. Mindazonáltal nem műhelyforgácsok ezek az opusok, hiszen nem valamiféle maradék vagy melléktermék prózák, ellenkezőleg: olyan csírák is vannak közöttük, amelyek egy regény vagy hosszabb elbeszélés csírái, skiccei is egyben.

Etüdök – mégpedig egy még el nem készült önéletrajzi regény önálló darabjai. Csak annak állnak össze egyetlen történetté, aki ismeri a szerző vallomásait, nyilatkozatait eddigi pályájáról. Például hogy gyermekkorában meghatározó élménye volt az éhség. (Jánosnak „Eszébe jutott életének az a hét éve, amikor egyfolytában éhezett.” *Éhség*, 33. p.) Hogy a román néphadseregbe sorozták be, s hogy kacérkodott vele az öngyilkosság.

Szőcs Géza, aki arra biztatta olvasóit a kilencvenes évek első felében, hogy a vállalkozásoknak is van költészete, az ezredfordulón filozofikus költeményt írt, amely, a múltban még üzletemberként is tevékenykedő szerző, egyik nagy projektjét is asszociálta. „MERT AZ EMBER / VILLANYKÖRTE! / becsavarja őt az Isten / valamilyen foglalatba / valamilyen áramkörbe: // becsavarja őt a sorsba. / becsavarja őt a létbe...” Böszörményi Zoltán pedig, a *Találkozó* című párpercesében idézi meg a történetet: „Arra gondolt, mennyire örült, amikor megjött a hír, hogy Leningrád nem sokkal azelőtt ismét Szentpétervárrá lett orosz metropolis hídjait az ő égőivel világították ki.”

Szőcs Géza az 1989-es romániai események gnómáját egyik színpadi munkájába tömörítette: „...katonaságot küldtek volna ki ellenetek... de a katonák átálltak volna... és néhány nap alatt az egész rendszer összeomlott volna... és Vérmarótot és feleségét gyorsított hadbírósi eljárást követően szitává lőtte volna egy kivégzőosztag egy elhagyott laktanya udvarán.” Böszörményi Zoltán most egy diktátor kivégzését ábrázolja *A hóhér* című írásában. Míg a történelmi pillanatok után néhány esztendővel a Szőcs-dráma szövegében láttatott 1989-es történések (azáltal, hogy csupán feltételes módon szereplő eseményekként vannak felsorolva) groteszk s elgondolkodtató hatást váltottak ki belőlünk, addig Böszörményi hőseit két évtizeddel is még ama kivégzést követően kísértetiesen nyomasztja az álom: „A katonák, a segédhóhérok, a teremben állók kiáltozni kezdtek. Mintha a bazárban lenne, s új cipőt vásárolna a fiának. Az elítélt tüveges szemmel állt a csapóajtón. A hangzavar egyre nőtt.”

Böszörményi kiskatona hőse magára marad az őrségben (*Őrségben* a párperces címe is). A város alá telepített lőszerraktár biztonságára vigyázó közkatonának nem csupán a dolga, de egész létezése is abszurd. A lassan múlt időt nincs ami strukturálná, monotonosága, így marad számára az összes emberélet nem szűnő veszélyeztetettsége, pusztíthatósága és személyes magánya. Ezek külön-külön is szuicid reflexeket hívnának elő. A 9. oldalon a kelet-európai kiskatona nem teszi meg a jóvátehetlent, ám az 56. oldalon a történet már nem végződik happy enddel (a *Csőd* című sztori): „A robogó vonat láttán eszébe jutottak munkásai, az a majdnem kétezer-öttszáz ember, akik az évek folyamán szinte családtagjaivá váltak, s el akart ugrani a mozdony elől.” Ennek a – Rubin Szilárd beszédes regénycíme által tudatosított amerikai – „csirkejátéknak” nem lehet győztese a 65 esztendő szeptember.

Kétségtelenül fölkinálja a tragikus témáknak magát a párperces idősíkja. Van hogy unalmas órákat, van hogy baljósan szaladó másodperceket jelenít meg. Egy apró dalba (például haikuba) több esemény és évszázad belefér, mint egy strófa és regényfejezet közötti sávba. S a párpercesnek csak úgy lehet előkészített lezárása vagy meg-hökkentő csattanója, ha az élet sodró képei felől a mozdulatlanság, a zajok és a harmóniák felől pedig az elhallgatás felé tart. Létösszegző pillanatok nélkül nem is volna érdemes megírni e lírai kisprózákat. Az ilyenre s a hasonlókra gondolok: „Kövér ujjaiával cigarettát sodort, lassan, olyan ráérősen, mint aki arra vár, hogy elmúljon az

évszázad. (*Vágyakozás*) Katasztrófizmusba hajlanak az apróka történetek, életdarabok akár a régi Magyarországon, akár a modern nagyvilágban játszódnak. A messzi városok repülőtereinek várócsarnokában éppolyan szorongva várják a hősök a csatlakozást, mint Dsida Jenő a kocsárdi állomáson.

A havazás kedvelt motívum volt a XX. századi magyar irodalomban Kosztolányi Dezsőtől Ottlik Gézáig át Csoóri Sándorig, vagy Farkas Árpádig és Szőcs Gézáig. A hó Böszörményi kisprózájában először ellenséges, csúszós, ártó felületet, drámai helyszínt, azaz veszthelyet teremt (*A tél*). Míg Kosztolányinál a boldogságot is meghozza, Ottliknál a kegyelmet, addig e könyv utolsó írásában Virág boldogtalan, amikor a szürkületben hull rá nagy pelyhekben. (A névadás telitalálat. A női név virágot-világot jelent.) A sztrádán összetorlódott a kocsisor, amikor egy mezítelen lányt pillantott meg közeledni. Nem volt látomás. Hogy pénzt adjon néki, erszényét is elővette fűtött gépkocsijában. A női szereplő altruizmusa az író humanizmusával feleltethető meg.

Böszörményi Zoltánt is a szegénység indította útnak, mint megannyi magyar népmesei hőst, s eddigi élete tapasztalatban, emberismeretben, gyűjtött látványokban és élményekben igen gazdag, olyannyira, hogy az akárki-nek nem adatik meg. Márai Sándor szerint az életünk olyan, mint egy közepes regény. Böszörményi Zoltán előtt a lehetőség: énrégényét (Ich-Roman-ját, ahogy Babits mondta) ne közepes, de jó regényként írja meg a jövőben. Ha már az ember nem magában, hanem másokért világol.

*Böszörményi Zoltán. Halálos bűn – Párpercesek, Bp. 2010, Ulpius ház*



**OLVASÓI LEVÉL A MÉDIUMOKRÓL  
NÉMI IRODALOMMAL ÉS  
MELLÉKLETEKKEL**

*Praznovszky Mihálynak,  
a Tempevölgy főszerkesztőjének*

Kedves Mihály! Köszönöm a *Tempevölgy* legújabb, 2010. szeptemberi számát és a közlést. A versemre Búzás Huba könyvbemutatójának résztvevőitől különösen szép dicséreteket kaptam. De dicséretből most mindenkinek kijutott bőven – és egyáltalán nem alaptalanul. Elég talán, ha annyit mondok zárszó gyanánt, hogy egy jó egyórásra tervezett műsor a második óra végén (a 120. perc után!) vastapsot kapott. Tényleg nagyon jól sikerült minden.

Sajnálom, hogy nem találkozhattunk. Bár küldött laudációdát úgy vettem, mintha találkoztunk volna. Neked is nagy sikered volt, kedves barátom! (Ezt biztosan másoktól is megtudod majd.) Nagyon jó ötletnek bizonyult a különös nézőpont: a jövőből hátravetett tekintet: a szegény műfordító panaszai. Termékeny álláspontokról karnyújtásnyi közelségbe kerültek a Búzás-vers igazi kérdései, a nyelvi invencióval kapcsolatosak. (Ha úgy tetszik: a magyar nyelv szellemisége, kivételes kvalitásai, melyeknek B. H. nagy kizsákmányolója.) Hanem a fordítással kapcsolatos utópiák nem is utópia – ha közös ismerősünk, Rác Péter, a Fordítóház gazdája olvassa esszédet, biztosan eszébe jut majd egy ilyen pályázatot kiírni (esetleg a *Tempevölgy* költőire való tekintettel is stb. – meglódtam a fantáziám).

Néhány szót engedj még meg a *Tempevölgy* legújabb számáról is. Hát persze, a Quasimodo-díjasok! A versek közül engem különösen kettő ragadott meg: Szálinger Balázsé és Babiczky Tiboré. Az előbbi az emlékezet „vegyészi-demiurgoszi” munkájának rendkívül eredeti logikájú és különös, néha már-már bizarr asszociációkat keltő „tárgyalása” révén. Az utóbbi éppen ellenkezőleg, a dalforma hibátlanul szép, az érzelmi mozzanatokot a tárgyilagosság medrébe szorító megoldásai okán. (E kontrapunktak egyszerre eredménye és eszköze a lakonikus, tömör fogalmazás.) S mindez mindvégig a reflexiónak a leírás, a tájkép szemléleti keretei közé feszítésével. Igazán bravúros!

Nagyon szép (és sokoldalú) a Tatay-émlékfejezet is. S bár tematikusan nem ide illik, hadd említsem itt

Alexa Károly ihletett, s ugyanakkor hatalmas háttérismeretről tanúskodó irodalmi szemléjét is (a Monarchia fürdőhelyeiről).

A végére hagytam a Fűzfa-interjúval kapcsolatos benyomásaimat (*Örömforrásunk a vers*). Nem azért, mintha ez az interjú fontosságát tekintve utolsó lenne. Éppen ellenkezőleg. Számomra az egyik legfontosabb kérdést pedzegeti Fűzfa Balázs – a maga módján. Te, aki ismerheted tudósításaimat (*Tudósítások a katedrálról*, Orpheusz K., 2010), talán mostani megjegyzéseimtől függetlenül is kapcsolatba hozod a két írást egymással. Hogy számodra megkönnyítsem az összevetést, engedj meg néhány megjegyzést és talán idézetet is Fűzfa Balázs tantárgyi koncepciójával kapcsolatban. Már itt jelzem: tankönyvcsaládját jelentős teljesítménynek tartom, de félek: félttem egyoldalú elköteleződésétől a hagyományos kultúrát, némi leegyszerűsítéssel szólva: a linearitást. Talán mégsem kellene kidobnunk a léghajóból! Úgy röpjünk az új szelek szárnyán, hogy vigyük a régit is! Nem mintha nem lenne szükség az iskolának az élet új szükségleteihez való igazítására, az új médiumok jelentette kihívás megválaszolására. Ezen a téren, az új generációk internetes szokásaihoz való igazodásban F. B. tankönyvcsaládját jelentős előrelépésnek tartom. Azt azonban nem értem, hogy miért csak mindig az egyik lábával lép előre. Hol marad a másik? A komoly törekvés annak az adósságnak a fölszámolására, amelyet (részben legalábbis) éppen az új médiumok megjelenése idézett elő. A hagyományos, írásra és olvasásra s az ezekkel kapcsolatos képességekre építő, ezeket a képességeket fejlesztő törekvés (hol marad)? Felejtük el a szöveg-alapú kultúrát – mert elavult? Sokéves tanári tapasztalatom: a mai gyerekek jelentős része már alig képes a lineáris elrendezésre (pl. egy fogalmazásban – „nem tudnak fogalmazni” – adjuk át a terepet, adjuk föl ezzel kapcsolatos igényeinket?).

Ne gondold, kedves Mihály, hogy kérdéseimmel azokhoz kívánok csatlakozni, akik (Weöressel szólván) „élőt ölnek, holtat balzsamoznak”. Nagyon is értem Fűzfa Balázst, amikor az élményközpontú irodalomtanítás ügyét forszírozva a műalkotást eltárgyasító gyakorlat ellen lép föl. E küzdelemben én is a szövetségese szeretnék lenni. De egy pillanatil sem képzelem, hogy az új információhordozók leválthatnák a régieket. Az írásbeliséget ráadásul nem is csak önmagáért tartom megőrzendőnek. Talán meglepő, amit állítok: a virtuális médiumok használhatósága érdekében is szükség van a hagyományosakra. Trivi-

ális tény, hogy az olvasási képességek hiányában a számítógépes feladatokat sem értik a tanulók. Az internet által közvetített információáradat megszűrése, a kritikai elsajátítás nem nélküli s nem is nélkülözheti a hagyományos eszközöket, sőt mi több, a kulturális hagyomány mind szélesebb körének jelenlétét (a fejekben). Enélkül marad a totális manipulálhatóság máris oly szomorú és kiábrándító gyakorlata – bizony, az internetes interakciók területén is! Mert az internet sem „fenéig tejfől”. Nemrég a Kodolányi János Főiskolán részt vehettem egy e témájú tudományos tanácskozáson. Ennek nem egy előadása (pl. Pápay György) mutatta: az internet kétségtelenül kikerülhetetlen világa sem feltétlenül a „demokrácia” terepe, az ezzel kapcsolatos illúziók illúziók – autonóm személyiségek nélkül itt is a mainstream beszél vagy fütyül, s mi szabadságunk hitében gyakran e füttyszóra táncolunk.

Végül mondanivalóm érzékeltetésére (s hogy lásd, nem csak a szerző háta mögött dohogok) két F. B.-hoz intézett levelem is ide mellékelem (pontosabban: az elsőnek csak a részletét). Ezek tágabb kontextusát is fölvezetjük talán mondanivalómnak. (Az első levél teljes terjedelmében meg is jelent a *Palócföld* 2008/5–6. számában.) És igen, van itt a tarsolyomban még egy témánkba vágó, az internet technokratáit szellemesen karikírozó Petőcz András-vers is, ezt is küldöm barátsággal.

\*

Kedves Balázs! Örömmel vettem kézbe új könyvedet (*Irodalom\_12.*, Krónika Nova K., 2008), ezt az újszülöttet, amelynek (akinek?) testvérei közül a legfiatalabbnak kellett volna megszületnie, utolsóknak, 4.-nek a sorban, mégis elsőként jött a napvilágra (annak reményében, hogy bátyjai (!) követik majd példáját). Így hát egyszerre legidősebb és legfiatalabb ökegyelme, mint amilyenek az újabb (Kronosz uralmát megdöntő) görög istenségek is voltak.

Talán nem alaptalanok e hirtelen támadt asszociációk, hiszen könyvednek már az első lapjairól is hasonló, az elmúlt évtizedek meghatározó tényezőjeként interpretált időtapasztalat köszönt az olvasóra: a nem egyenes vonalú, az alinearitás időé (és idővezetése). Anélkül, hogy tagadni akarnám a főnti szemlélet relatív jogosultságát, egyúttal főntartásaimat is jelezni szeretném e felfogással, vagy inkább e felfogás abszolutizálásával szemben – méghozzá az idők szintén újabb keletű pluralitására hivatkozva. Mert nem egy idő létezik: a sarkaiból kifordult vagy kifordított, összelapított, földarabolt, örvénylő idő képze

mellett akár egy csendesen folydogáló időnek is éppúgy megvan (meglehet) a jogosultsága – a párhuzamosan meglévő sokféle időtapasztalaté (amely szintén az utóbbi évtizedek vagy évszázad változásainak a következménye). Szándékosan „következményt” írok és nem „jelet” – egy jelet eldobhatok vagy fölvehetek, babrálnom, játszadozhatom vele, a következmények előtt azonban ki nem térhetek. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy milyen a viszonyom hozzá: erősíteni vagy tompítani igyekszem-e egyik vagy másik tendenciáját. (Ezek szerint a cselekvés filozófiájának alapján állok, s Bretter György múlt század végi mítosz-parafrazisaira, pl. az Ikarosz legendájára vagy A kentaurók dilemmájára gondolok). Előbbi kijelentéssel csatlakozásomat akarom kifejezni a könyvedben megalapozni s népszerűsíteni kívánt időszemlélet, az alinearitás felfogásának törekvéséhez (amennyiben ez a lineáris időszemlélet korábban uralkodó felfogásának alternatíváját kínálja), de ha kizárólagos érvényre tör, visszahúszom szarvaimat (mint a csiga). Egyik álláspont abszolutizálását sem támogatom tehát (az „alinearitás” álláspontjának kizárólagossága óhatatlanul a „lineáriséhoz” vezet, mint könyved felépítésében is – milyen egyszerű: előbb volt a linearitást hangsúlyozó 19. századi tradíció, majd jöttek a magasabbra kapaszkodó modern paradigmák, a történelem végeként pedig a posztmodern). Ennél bizony tágabb keretek között, egy plurális időfelfogás alapjain szeretném látni a vizsgálódást és tárgyat. Ha úgy tetszik, szeretném az újabb időtapasztalatokkal kapcsolatban (is) a függetlenségemet megőrizni. Mert e viszony az én viszonyom, szabadságomban áll, akármit súg is a „trendi”, a divat vagy az ún. kortendencia. Az időhöz való viszonyt ilyen értelemben tekintem tettértékűnek, a művek recepciójában is, egy tankönyvben pedig különösen.

Hasonlóan vélekedem könyved másik alapkövééről, a hipertext fogalmáról is. Tulajdonképpen (némi kis csúsztatással) a digitális technika, az internet, a virtuális világ életünkbe való beköltözéséről. Hozzá hasonlóan én is tényként számolok vele, olyan realitásként, amely nemcsak kommunikációnkat, beszéd- és gondolkodásunkat, de érzékelésünket is lényegesen megváltoztatta. Az adatok külső tárolásának minden eddiginél radikálisabb (Jan Assman teóriája szerinti) kiterjesztésével korábban szinte elképzelhetetlen módon megkönnyítette az információátvitelt, a hozzájárulás lehetőségét. Igaz. De információs bombaként is működik szerkezete – à la Paul Virilio. Azt



pedig gyakorló középiskolai tanárként is tudom, hogy a fönti külső nyereség milyen elképesztő pszichikus veszteségekkel járhat. Ez utóbbin egyáltalán nem lepődöm meg, hiszen látom, hogy minden eddigi kommunikációs forradalomnak ez volt az ára: Homérosz után (az írással) az emlékezet, Gutenberg nyomán, a technikai sokszorosítással a (Walter Benjamin-i) aura szertefoszlása, napjainkban pedig a gondolkodás és a beszéd (s Babitsra rálicítálva hozzátehetném: az írás és az olvasás) képességének szétronnyolódása. (Még némely ún. „írástudó” esetében vagy körében is – ne akard, kedves Balázs, hogy ezzel kapcsolatos legfrissebb élményeimet itt és most elmeséljem.) Ha mindez igaz, nem tudom és nem is akarom behunyni szemem e folyamatok ambivalenciája előtt. A józan észre és ítélőképességemre e jelenséggel szemben is igényt tartok. És egyáltalán nem gondolom, hogy az új csodák kedvéért le kellene mondanom történelmi képességeimről. Mindenekelőtt a történelemtől magáról, de az ezzel járó „javakról” sem (Vilém Flusser szerint a történelem az írásnak-olvasásnak, a sorba rendezés műveletének, a linearitásnak a produkciója). S itt vannak (még!) az özönvíz előttiék is: a nyelv s a nyelviséggel járó, a Kant-kortárs Johann-Georg Hamann által bábeli adományoknak (!) nevezett, a poliszémia és a poliglottia (a többjelentésűség és a többnyelvűség) tényéből következő képességeink is. Képesség a Másikra való odafigyelésre, képesség a párbeszédre, sőt: a beszélgetésre is. Egyáltalán: a beszédre. A képek perze óriási lehetőséget jelentenek, tudom, hogy az új, a másodlagos képesség korát éljük, ennek vonatáról nem is szeretnék lemaradni, viszont zavarna, ha útítársaimul fél- vagy egész analfabétákat vagy megszólalni s párbeszédet folytatni képtelen vagy nem is akaró handabandázókat kapnék. Pedagógusként főleg. Pedagógusként, ha lehetőséget kapnék, egyszerre fújnék hideget és meleget a számból. (Valahogy úgy, ahogy Ady kétmeggyőződésű emberei is – ha kell, „korszerűtlenül”). [...]

2008. július 27.

\*

Kedves Balázs! Örülök, hogy ismét sikerült összehoztunk, ezúttal Praznó barátunk jóvoltából, a *Tempevölgyben*. Örülök tyúkanyói gondoskodásodnak is, amint hívod magad után kicsibédet. Bár... Ezek már inkább süldők, vágnivalók. Különösen tettsett Bondár Zsolt meglehetősen absztrakt, hermetikus, de legalább ennyire érzékletes verse.

S most, hogy ismét találkoztunk, jutott eszembe

számtalan szebbnél szebb gondolat. Pl. tankönyvcsaládról. Hallottam a rádióban a beszélgetést az *Irodalom\_12.-ről*, a vele való foglalatosságairól. Tudom, hogy most írod a 9. évfolyamot. Azt viszont nem tudom, ismered-e az én alteritástankönyveimet (*Irodalom, művészet az alteritás korában 1–3.*, Holnap K., 2004. – három kötet!). Ha nem, és kézbe veszed, meg fogsz lepődni, mert láthatod: nem a tiéd az első hipertextes tankönyvcsalád. Meglepődhetsz azért is, mert bár tankönyvedről írott recenziómban jórészt fönntartásaimat hangoztattam (ezeket sem hallgattam el), itt viszont mindezekkel szemben rokon törekvésekre bukkanhatsz. A különbség talán csak ennyi: én a három kötet között egy bizonyos funkcióbeli munkamegosztással igyekeztem kialakítani az egyes szövegek közötti szabad átjárást – de ugyanakkor mindvégig ragaszkodtam az egyes köteteken belül a hagyományos, ha úgy tetszik lineáris és kifejtő logikához (külön tankönyvet beállítva a tankönyvszerző gondolatmenetének, külön feladat- és szöveggyűjteményt az egyéni tempójú munkáltatás céljára, s ugyancsak külön művelődéstörténeti albumot a háttérismeretek és a képek biztosítására). Mindez az iskola vagy tanulócsoporthoz sajátos körülményeihez való adaptáció jegyében (szemben az utóbbi időben divatba hozott „egykönyvek” kényszerpályáival). E megoldással két legyet is szerettem volna ütni egy csapásra. Egyrészt az internetes szabad tallózáshoz hasonló (de papír alapú) szörfözés lehetőségét az egyes kötetek között, másrészt pedig igyekeztem (talán veled ellentétben, de lehet, hogy csak határozottabban) explicált gondolatmeneteimmel az írásos kultúra képességeit is „örizetbe venni” – nem gondolom ugyanis, hogy az új hordozók szemernyit is fölöslegessé tehetnék a régit. Ha e különbségek ellenére is használni tudnád könyveimet, ennek csak örülnék.

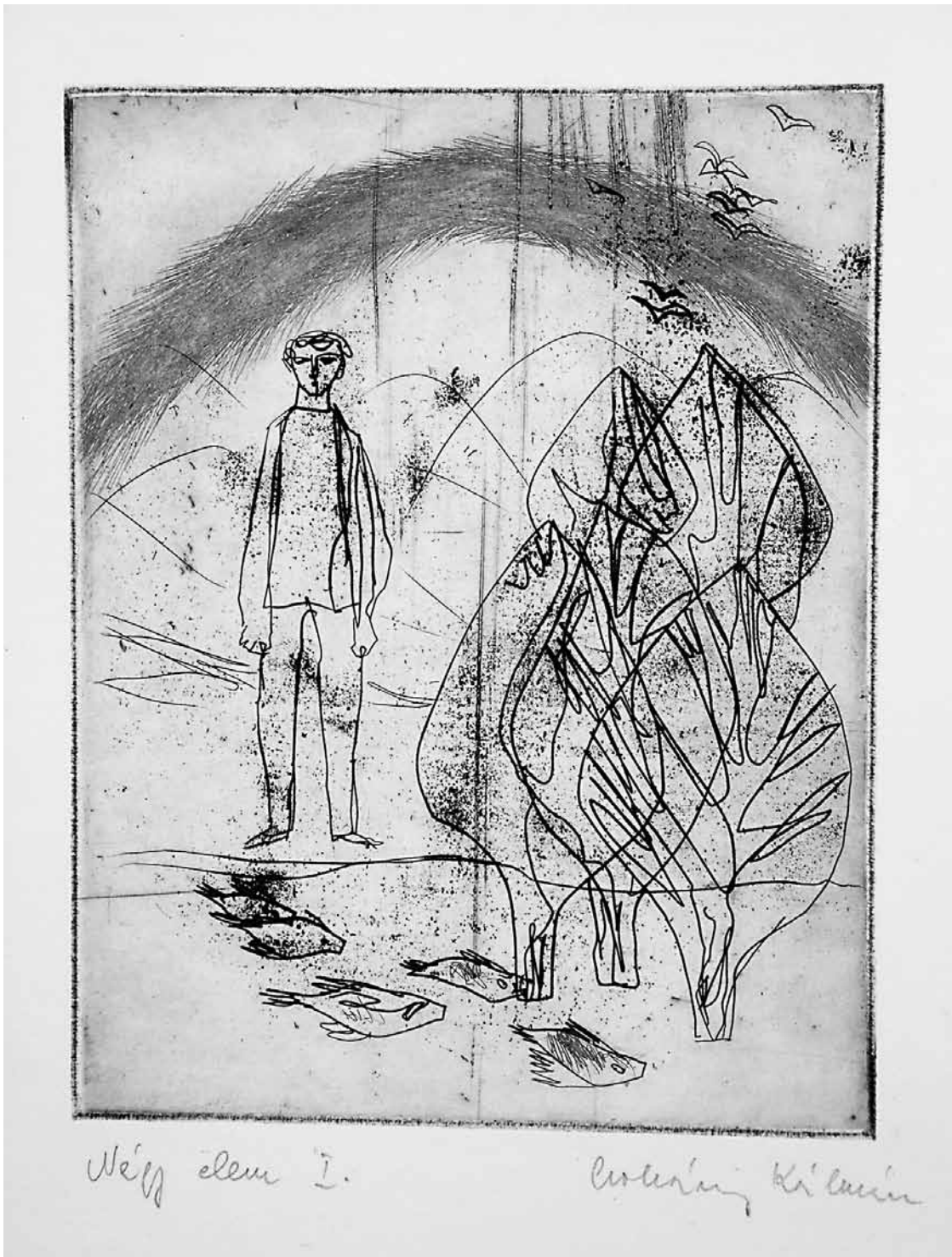
És még mindig eszembe juttatál valamit. Szegény tudósításaimra gondolok (*Tudósítások a katedrarról*, Orpheusz K., 2007). És arra, hogy nem lenne szabad közoktatásunk jelen siralmas állapotában hallgatni róla – egy könyvről, amely (nem pártpolitikai szlogenek mentén) képes hangot adni egy évtizedeken át a vártán álló (és talán: helytálló) tanár tapasztalatainak (s ráadásul elméletileg sem csak a szokásos szemétdomb magasából). Egyszóval: tudom, hogy megfogod írni (te is) a recenziódat, de már nagyon várom. Magadnak is jó szolgálatot tehetnél vele és általa. Mindezek reményében üdvözöllek, barátsággal: Pali  
2009.09.10.

Petőcz András:  
magas, éneklő hangon  
(In: A napsütötte sávban, Ister K., 2001)

magas, éneklő hangon  
a computerszövegekről  
beszél nekünk egy svájci  
és szőrös fiatalember,  
már nem is olyan fiatal,  
negyvenöt év körül járhat,  
szőrös a keze, a nyaka,  
sűrű, tömött bajusza van,  
az állán pedig erős,  
borotvált szőrzete, kemény  
izomzatú, szemüveges,  
férfias ráncokkal az arcán,  
ráadásul emilnek hívják,  
szóval, kemény gyereknek  
tűnik, csak a hangja  
olyan, mint egy herélté,  
ezen a magas hangon  
tart előadást a számítógépről,  
a computerirodalomról, arról  
beszél, hogy a jövőben hiper-  
szövegek fognak születni,  
egyszerre több dolgot olvasunk  
majd, és nem lesznek könyvek,  
csak számítógépek lesznek  
körüöttünk, minden szöveg  
számítógépre kerül, és ott,  
a számítógépen majd lehívjuk  
a különböző szövegeket, meg  
persze az internetről is lehívjuk,  
és amikor lehívtuk, akkor majd  
jól érezzük magunkat, és elolvassuk,  
és a computerszövegek tulajdon-  
képpen hiperszövegek, mert  
egyszerre lehet majd több változata  
egy regénynek a számítógépen,  
és majd mindenki azt a változatot  
olvassa el, amihez kedve van, így  
nagyon demokratikus lesz az irodalom,  
és mindenki maga fejezheti be majd  
a szövegeket, a regényeket meg  
a novellákat és a verseket, de  
ezeket már nem is így fogják hívni,  
a műfajok is megszűnnek majd,  
meg minden, és az nagyon érdekes  
lesz, ha majd így fognak élni meg

írni meg olvasni az emberek, emil  
már nagyon várja azt az időszakot,  
mert az még a mostaninál is izgalmasabb  
és érdekesebb korszak lesz, pedig  
már ez a mostani is nagyon érdekes  
meg izgalmas is – – –

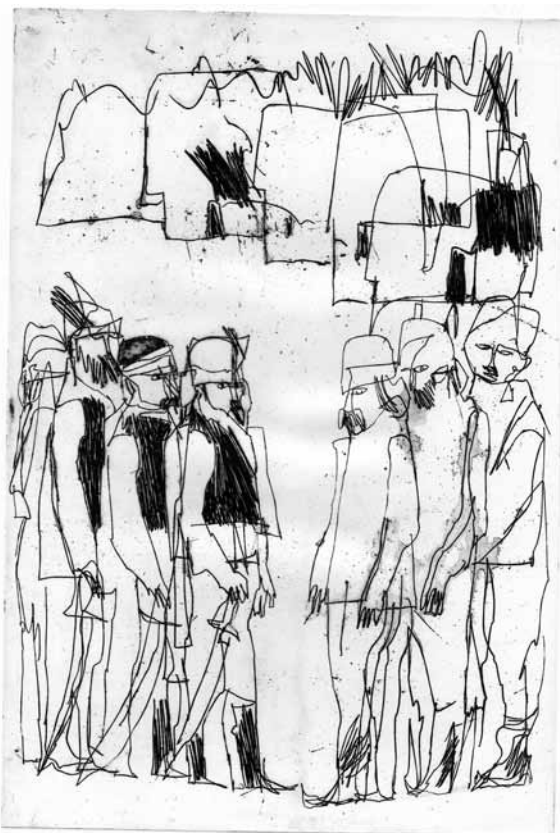






**KÉPEK JEGYZÉKE:**

HAJDÚTÖRTÉNETEK 1977. papír, rézkarc 293 x 196 mm	103
EMLÉKEZÉS EGY ELHAGYOTT	
KOVÁCSMŰHELYRE 1979. papír, tus, nádtoll, 288 x 195 mm	45,56
ANATOLE FRANCE: THAIS 1955. p. tus, nádtoll	81, 97, 101
SZOLOVJOV: CSENDHÁBORÍTÓ 1951. papír, tus, nádtoll	4, 6, 18, 20, 22, 30
A KAPU ELŐTT 1965. papír, rézkarc, 198 x 145 mm	21
KÖVEK KÖZÖTT...1967. papír, rézkarc, 295 x 195 mm	77
NÉGY ELEM I. 1965. papír, rézkarc 190 x 150 mm	102
CIGÁNYDALOK 1978. papír, rézkarc 177 x 120 mm	46, 78, 86
CIGÁNYDALOK 1977. papír, tus, nádtoll, 262 x 179 mm	34
RAGADOZÓ 1970. papír, rézkarc 120 x 79 mm	91
BÖSZÖRMÉNYI KOPJAFÁK 1979. papír, tus, nádtoll, 270 x 200 mm	52



Kálmán Csohány (próba-rajz)  
(1609. A füst keréni emléktáza után)

Csohány Kálmán  
1972.

# TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

**Kiadja:**

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

**Felelős kiadó:**

Gubicza Ferenc, az alapítvány elnöke  
Balatonfüred, Szent István tér 1.

**Szerkesztőség:**

Balatonfüred, Szent István tér 1.  
telefon: (87) 581-237  
e-mail: [tempevolgy@balatonfured.com](mailto:tempevolgy@balatonfured.com)  
Internetes megjelenés: [www.balatonfured.hu](http://www.balatonfured.hu)

**Készült:**

600 példányban  
A Prospektus Nyomda műhelyében, Veszprém, Tartu u. 6.

**Támogatók:**

Balatonfüred Város Önkormányzata  
Nemzeti Kulturális Alap



**nka**  
Nemzeti Kulturális Alap

**Főszerkesztő:**

Praznovszky Mihály  
[prazno@invitel.hu](mailto:prazno@invitel.hu)

**Főmunkatársak:**

Kocsis Zoltán (Budapest)  
Szócs Géza (Kolozsvár)  
Tomaso Kemény (Milánó)

**Szerkesztők:**

Filep Sándor (Balatonalmádi)  
Hudi József (Pápa)  
Szálinger Balázs (Budapest)

**Olvasószerkesztő:**

Erdőháti Károly

**Szerkesztőbizottság:**

Balogh Miklós (Budapest), Budai Katalin (Budapest)  
Rácz Péter (Balatonfüred), Kovács András (Balatonfüred)

**Szerkesztőbizottsági titkár:**

Cserép László (Balatonfüred)

**Lapterv és tördelés:**

Nautilus Multimédia

Megjelenik évente négyszer

**Egy szám ára: 300 Ft**

Megvásárolható: Balatonfüreden a városi könyvtárban, a Vaszary-villában, Veszprémben a Belvárosi Üzletházban,  
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,  
valamint megrendelhető az alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

**HU ISSN 1789-9265**